ปัญญาสาร ฉบับที่ ๑๔๘

มาฆบูชา

พุทธศักราช ๒๕๖๓

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

ปัญญาสาร ● ฉบับที่ ๑๔๘

ปัญญาสาร ฉบับที่ ๑๔๘

มาฆบูชา

พุทธศักราช ๒๕๖๓

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

สำนักงานมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

๘๔/๑ หมู่ ๒ ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ตำบลบางกระทึก
อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๒๑๐
โทร. ๐๒-๔๘๒-๑๐๔๔, ๐๒-๘๘๙-๔๔๑๗, ๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓
และที่ตึกสุหัทรังสรรค์ วัดสามพระยา กทม. ๑๐๒๐๐
โทร. ๐๒-๖๒๘-๙๓๒๘

พิมพ์จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ บริษัท แอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด
๙ ซอยลาดพร้าว ๖๔ แยก ๑๔ แขวงวังทองหลาง
เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ ๑๐๓๑๐
โทร. ๐๒-๕๓๐-๔๑๑๔ (อัตโนมัติ) โทรสาร ๐๒-๑๐๘-๘๙๕๐-๕๑
E-mail : tanapress@gmail.com

คำนำ

ปัญญาสารฉบับที่ ๑๔๘ นี้ จัดพิมพ์ในวันมาฆบูชา ซึ่งเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาวันหนึ่ง ในปีนี้ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

วันมาฆบูชานี้ เป็นวันคล้ายวันที่พระสงฆ์สาวก จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ วัดเวฬุวนาราม เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมิได้นัดหมายกัน พระสงฆ์ทั้งหมดนั้น ล้วนเป็นพระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาและอภิญญาทั้งสิ้น และเป็นผู้ที่ได้รับอุปสมบทโดยตรงจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันนั้นพระพุทธองค์ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อนำคำสอนของพระองค์ไปเผยแพร่ ดังนี้ :-

ทรงสอนให้พุทธบริษัททั้งหลาย มีความเพียรละกิเลสทั้งปวง หมั่นทำกุศลให้ถึงพร้อม เพื่อความบริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสด้วยการเจริญ ศีล สมาธิ ปัญญา ที่มีอารมณ์เป็น สติปัฏฐาน ๔ อันเป็นหนทางเดียว ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายดำเนินไปสู่ มรรค ผล นิพพาน หมดจดจากอาสวกิเลสทั้งปวงได้

มูลนิธิฯ ได้นำคำสอนของพระพุทธองค์มาแผยแพร่ในโครงการต่าง ๆ โดยการจัดการเรียนการสอนพระอภิธัมมัตถสังคหะพร้อมการปฏิบัติวิปัสสนาฯ แก่พระภิกษุ สามเณร แม่ชี

และประชาชนทั่วไป โดยมิได้เรียกเก็บค่าใช้จ่ายเสมอมาเป็นระยะเวลากว่า ๓๙ ปี

ปัญญาสารฉบับนี้ ได้นำบทความเรื่อง โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ตอนที่ ๒ ของท่านพระอาจารย์ภัททันตะวิลาสมหาเถระ และเรื่องบันทึกหัวข้อพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิก และปริจเฉทที่ ๓ ปกิณกสังคหะ ที่ท่านอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ ได้บรรยายไว้ มาลงจัดพิมพ์ และยังมีบทความของอาจารย์ท่านอื่นที่เป็นอารมณ์ของปัญญาได้ตามสมควรอีกด้วย

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่านที่ได้ร่วมใจกันบำเพ็ญกุศล เพื่อทำนุบำรุงพระบวรพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรสืบไป ขอกุศลที่ประกอบด้วยปัญญานี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ทุกท่าน ประสพความสุขความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรม และมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถรู้ธรรมเห็นธรรมตามคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสมพุทธเจ้า จนถึงความพ้นทุกข์โดยเร็วพลันด้วยกันทุกท่านเทอญ.

เทพฤทธิ์ สาธิตการมณี
กรรมการฝ่ายวิชาการ
๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

สารบัญ

หน้า

✿ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (๒) ๗

ภัททันตะวิลาสมหาเถระ

✿ บันทึกหัวข้อพระอภิธรรม

ปริจเฉท ๒ เจตสิก ๕๒

ปริจเฉท ๓ ปกิณกสังคหะ ๙๒

อาจารย์แนบ มหานีรานนท์

ฉันอาจจะหลอกคุณก็ได้ ๑๔๔

ศิษย์ของอาจารย์คนหนึ่ง

✿ คติธรรม ๑๕๔

อาจารย์สนั่น กรรณวัฒน์

✿ ปีติเจตสิก กับ โสมนัสเวทนา ๑๕๘

อาจารย์สุคนธ์ สุ่นศิริ

✿ การกำหนดรู้ทุกข์ในทุกขอริยสัจ ๑๖๓

อาจารย์บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์

✿ พาหิยสูตร ว่าด้วยการตรัสถึงที่สุดทุกข์ ๑๘๑

อาจารย์นิตยา ปรีชายุทธ

หน้า

✿ คำถามน่ารู้สำหรับผู้เรียนอภิธรรม ๑๙๓

อาจารย์เทพฤทธิ์ สาธิตการมณี

✿ ข่าวอนุโมทนา ๒๐๓

✿ ข่าวมูลนิธิฯ.. ๒๐๘

✿ ตารางบรรยายธรรม ๒๑๔

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ (๒)

ภัททันตะวิลาสมหาเถระ

อริยาปถปัพพะ

ตามพระบาลี และอรรถกถา พร้อมด้วยฎีกาต่างๆ จักอธิบายอิริยาบถกัมมัฏฐาน โดยย่อดังนี้

มีอิริยาบถ ๔ ประการ คือ

๑. การเดิน

๒. การยืน

๓. การนั่ง

๔. การนอน ดังนี้

ตามสติปัฏฐานสูตรพระบาลีว่า เมื่อเวลาเดินต้องรู้ด้วยสติว่าเดิน เวลายืนต้องรู้ด้วยสติว่ายืน เวลานั่งต้องรู้ด้วยสติว่านั่ง เวลานอนก็ต้องรู้ด้วยสติว่านอน[๑]

การที่จิตได้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของการเดิน ยืน นั่ง นอน นั้น เป็นสมถอารมณ์ คือสมาธิภาวนา การที่ได้พิจารณาเห็นความดับด้วยสติเจตสิกที่กำหนดรู้ว่าเดินเป็นต้น นั่นเป็นวิปัสสนาภาวนา

ในที่นี้ **ถามว่า** ใครเป็นผู้เดิน ?

ตอบว่า ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดเป็นผู้เดินและไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล

ถามว่า การเดินของใคร ?

ตอบว่า ไม่ใช่การเดินของบุคคลหรือสัตว์หรือผู้หนึ่งผู้ใด

ถามว่า เดินเพราะอะไร ?

ตอบว่า เพราะจิตตชวาโยธาตุ คือจิตที่คิดจะไปนั่นเป็นมูลให้วาโยธาตุแล่นทั่วร่างกายแล้วจึงได้ไป[๒]

เพราะฉะนั้น ผู้ที่บำเพ็ญเพียรตามอิริยาบถกัมมัฏฐานในสภาพรูปและนามทั้งสองซึ่งเป็นปรมัตถธรรมทั้งหลาย

---

๑ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔ (มจร.)

๒ ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๕๗ (มจร.)

ที่เกิดดับอยู่ไม่ขาดสายด้วย ขณะทั้ง ๓ คือ อุปาทะ ฐิติ ภังคะ นั้น จะรู้ด้วยสติปัญญาเท่านั้น ไม่เหมือนกับความรู้ของสัตว์เดรัจฉานเลย ความจริงเพราะจิตใจที่คิดจะไปนั้นทำให้วาโยธาตุมากขึ้น และรูปกลาปทั้งหลายแล่นทั่วสรรพางค์กายแล้วกำลังเดินก้าวไปนั้นเรียกว่า การเดิน[๓]

ในที่นี้จิตที่คิดจะเดินนั้นเป็นนาม เพราะมีอาการที่ไหลไปสู่การเดิน ซึ่งเป็นรูป[๔] จิตตชรูปกลาปที่เต็มไปด้วยวาโยธาตุซึ่งมีการเคลื่อนไหวทั่วร่างกายนั้นเป็นรูป จิตที่คิดจะอยากไปนั้นเป็นเหตุ จิตตชวาโยอธิกรูปที่เดินนั้นเป็นผล[๕] (รูปที่มากไปด้วยธาตุลม อันเกิดจากจิต)

---

๓ แหล่งเดิม

๔ "นามไม่มีร่างกาย รูปมีร่างกายปรากฏ นามเป็นสิ่งที่ยากจะถูกต้องได้ รูปเป็นสิ่งที่ถูกต้องได้ง่าย นามเคลื่อนไหวไปได้เร็ว รูปไปได้ช้า นามไม่กินเนื้อที่ รูปกินเนื้อที่ นามรับรู้พิจารณาและสำนึกได้ แต่รูปทำอย่างนั้นไม่ได้ รูปเดิน ยืน นั่ง นอน คู้เข้า เหยียดออก นามทำอาการอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ชัดว่าเราเดิน เรายืน เรานั่ง เรานอน เราคู้เข้า เราเหยียดออก แต่รูปรู้ดังกล่าวไม่ได้ รูปดื่ม กิน ลิ้ม รับรส แต่นามหาทำไม่ นามรู้ชัดว่าเราดื่ม เรากิน เราลิ้ม เรารับรส รูปไม่รู้เช่นนั้น รูปปรบมือ เบิกบาน หัวเราะ ร้องไห้ และพูดออกมาได้หลายแบบ นามทำอย่างนั้นไม่ได้ นามรู้ว่าเราปรบมือ เราเบิกบาน เราหัวเราะ เราร้องไห้ เราพูด แต่รูปหารู้อย่างนั้นไม่ เหล่านี้คือข้อแตกต่างระหว่างนามและรูป และโยคีรู้รูปและนามนั้นด้วยอาการอย่างนี้ว่า นามและรูปเท่านั้นมีอยู่ที่นี่ และหามีสัตว์ตัวตนไม่ เมื่อปรากฏแก่เธอเช่นนี้ เธอก็ได้ชื่อว่าสังขารสัญญา" [จาก **"วิมุตติมรรค"** (หน้า ๓๕๓-๓๕๔), โดย พระอุปติสสเถระ, ๒๕๖๐, พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.]

๕ ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๕๗ (มจร.)

เมื่อจิตคิดจะเดินนั้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าต้องเดิน อาการเคลื่อนไหวของจิตตชวาโยธาตุได้บังเกิดนั้น ต้องมีสติรู้ว่าเดิน

เมื่อเวลาจะยืน เพราะจิตใจที่คิดจะยืนนั่นเอง ทำให้วาโยธาตุมากขึ้น และรูปกลาปทั้งหลายแล่นทั่วสรรพางค์กาย ตั้งแต่พื้นเท้าถึงเบื้องบนนั้นเรียกว่ายืน[๖] จิตที่คิดจะยืนนั้นเป็นนาม เพราะมีอาการที่ไหลไปสู่การยืนซึ่งเป็นรูป อาการเคลื่อนไหวของร่างกายนั้นเป็นรูป จิตที่คิดจะยืนนั้นเป็นเหตุ จิตตชวาโยอธิกรูปที่ยืนนั้นเป็นผล เมื่อจิตคิดจะยืนนั้นต้องมีสติปัญญารู้ว่าต้องยืน อาการเคลื่อนไหวของจิตตชวาโยธาตุได้บังเกิดนั้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าได้ยืนแล้ว

เมื่อเวลาจะนั่ง เพราะจิตใจที่คิดจะนั่งนั่นเอง ทำให้วาโยธาตุมากขึ้น และรูปกลาปทั้งหลายแล่นทั่วสรรพางค์กาย ทำให้ร่างกายตอนล่างอ่อนลง ส่วนเบื้องบนตั้งขึ้นนั้นเรียกว่าได้นั่ง[๗] จิตที่คิดจะนั่งนั้นเป็นเหตุ จิตตชวาโยอธิกรูปที่นั่งนั้นเป็นผล เมื่อจิตอยากนั่งต้องมีสติปัญญารู้ว่า อยากนั่ง อาการเคลื่อนไหวของจิตตชวาโยธาตุได้บังเกิดนั้นต้องมีสติปัญญารู้ว่า ได้นั่งแล้ว

---

๖ - ๗ แหล่งเดิม

เมื่อเวลาจะนอน เพราะจิตใจที่คิดจะนอนนั่นเอง ทำให้วาโยธาตุมากขึ้น และรูปกลาปทั้งหลายแล่นทั่วสรรพางค์กาย ทำให้ร่างกายล้มลงแล้วเหยียดออกนั้นเรียกว่า "นอน"[๘] จิตที่คิดจะนอนนั้นเป็นนาม เพราะมีอาการที่ไหลไปสู่การนอนซึ่งเป็นรูป อาการเคลื่อนไหวของร่างกายนั้นเป็นรูป จิตที่คิดจะนอนนั้นเป็นเหตุ จิตตชวาโยอธิกรูปที่นอนเป็นผล เมื่อจิตคิดอยากจะนอนต้องมีสติปัญญารู้ว่าต้องนอน อาการเคลื่อนไหวของจิตตชวาโยธาตุได้บังเกิดนั้นต้องมีสติปัญญารู้ว่า ได้นอนแล้ว

เหมือนอุปมา โลกของเรานี้ โวหารว่า รถเดิน รถหยุด ดังนี้ ถึงแม้ว่าไม่มีรถที่เดิน รถที่หยุดก็จริง เมื่อนายสารถีผู้ชำนาญได้เทียมม้า ๔ ตัวเข้าแล้วขับไปมาได้ คนทั้งหลายมักพูดกันว่า รถได้เดิน รถได้หยุด อุปมานี้ฉันใดในข้อนี้ก็ฉันนั้น คือร่างกายของคนเรานี้เปรียบเหมือนรถ รูปกลาปที่เกิดขึ้นในอิริยาบถทั้ง ๔ เพราะจิตตชวาโยธาตุนั้น เปรียบเหมือนม้า ๔ ตัว นายสารถีเปรียบเหมือนกับจิตใจที่คิด

---

[๘] แหล่งเดิม

จะเดิน คิดจะยืน คิดจะนั่ง และคิดจะนอน[๙] ซึ่งเป็นอิริยาบถทั้ง ๔ เมื่อจิตอุบัติขึ้นว่าจะเดิน จะยืน จะนั่ง หรือจะนอนก็ตาม รูปกลาปที่วาโยธาตุครอบงำนั้นทำให้วิญญัติบังเกิดขึ้นโดยมีอาการที่ให้ผู้อื่นรู้ความประสงค์ของตนแล้ว เพราะจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล่นทั่วสรรพางค์กายและได้บังเกิดการเดินเป็นตัวนั้น โวหารว่าสัตว์เดิน สัตว์ยืน เราเดิน เรายืนก็เกิดขึ้น

จิตใจที่คิดจะเดินกับรูปนามที่เดินก็ดี กับสติที่รู้ว่าเดินกับนามรูปที่เดินก็ดี ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทุกขสัจ ตัณหาเก่าในภพก่อนที่ทำให้สติเกิดขึ้นนั้นเรียกว่า สมุทยสัจ การดับของทุกขสัจ ซึ่งเป็นผล และสมุทยสัจซึ่งเป็นเหตุนั้นเรียกว่า นิโรธสัจ อริยมรรคทั้ง ๘ ที่ทำให้เห็นนิโรธสัจความดับนั้นเรียกว่า มรรคสัจ[๑๐] เพราะไม่มีโอกาสให้บังเกิดทุกข์ ซึ่งเป็นผลและสมุทยสัจซึ่งเป็นเหตุเช่นนั้นในอนาคตต่อไปแล้ว

---

[๙] แหล่งเดิม

[๑๐] ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๕๙ (มจร.)

สัมปชัญญูปัพพะ

ตามพระบาลี และอรรถกถาพร้อมด้วยฎีกาต่างๆ จักแสดงสัมปชัญญูกัมมัฏฐานดังต่อไปนี้

ในสัมปชัญญูกัมมัฏฐานนี้ในพระบาลี ๗ ประโยค (หมวด) อาการที่ประกอบ ๒๒ บท รวมทั้ง ๒๒ บท[๑๑] พระองค์ทรงเทศนาด้วย **สมฺปชานการี โหติ**[๑๒] ทั้งสิ้น

แสดงประโยคที่ ๑ (บทที่ ๑ - ๒)

๑. เมื่อจิตที่คิดว่าจะไปข้างหน้าเกิดขึ้น ต้องมีสติว่าจะไปข้างหน้า ความจริง กองกระดูกที่ต้องเรียกว่ากายนั่นเองเต็มไปด้วยวาโยอธิกรูปกลาปแล้ว เดินก้าวไปข้างหน้า[๑๓] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญา รู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปได้เดินไปข้างหน้า

๒. เมื่อจิตคิดว่าจะกลับถอยหลังเกิดขึ้น ต้องมีสติรู้ว่าจะกลับถอยหลัง ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่ากายนั้นเต็มไปด้วยวาโยอธิกรูปกลาปแล้วได้กลับถอยหลัง[๑๔] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปได้ถอยหลังกลับแล้ว

---

[๑๑] ที.ม.(ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ (มจร.)
[๑๒] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)
[๑๓] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๑ (มจร.)
[๑๔] แหล่งเดิม

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ**[๑๕] ดังนี้

แสดงประโยคที่ ๒ (บทที่ ๓ - ๔)

๓. เมื่อจิตที่คิดว่าจะมองดูข้างหน้าเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะมองดูข้างหน้า ความจริงจิตตชวาโยอธิกลาป นั่นเอง ทำให้หนังตาเบื้องล่างลงและเบื้องบนเปิดขึ้น[๑๖] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิรูปกลาปทำให้เรามองดูข้างหน้า

๔. เมื่อจิตที่คิดว่าจะดูข้างๆ เกิดขึ้นก็เช่นเดียวกัน ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะดูข้างๆ ความจริงก้อนเนื้อที่ต้องเรียกว่าลูกตา ซึ่งเต็มไปด้วยจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั่นเอง ได้ดูข้างๆ[๑๗] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูป-กลาป ทำให้ดูข้างๆ ได้

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหติ**[๑๘] ดังนี้

---

[๑๕] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

[๑๖] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๓ (มจร.)

[๑๗] แหล่งเดิม

[๑๘] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

แสดงประโยคที่ ๓ (บทที่ ๕ - ๖)

๕. เมื่อจิตที่คิดว่าจะขดงอเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะขดงอ ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่า มือและเท้า เต็มไปด้วย จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล้วได้ขดงอ[๑๙] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่า จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปทำให้ขดงอแล้ว

๖. เมื่อจิตที่คิดว่าจะใครเหยียดเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะใคร่เหยียด ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่ามือและเท้า เต็มไปด้วยจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล้วได้เหยียด[๒๐] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูป-กลาปได้เหยียดแล้ว

เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **สมฺมิญฺชิเต ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ**[๒๑] ดังนี้

---

[๑๙] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๗ (มจร.)

[๒๐] แหล่งเดิม

[๒๑] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

แสดงประโยคที่ ๔ (บทที่ ๗ - ๙)

๗. เมื่อจิตที่คิดจะต้องครอง-ห่ม ผ้าเหลือง สังฆาฏิ (ภิกษุ) หรือจะต้องนุ่งห่มผ้า (ฆราวาส) เกิดขึ้น ต้องมีสติรู้ว่าจะต้องครอง-ห่มผ้า ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่าอวัยวะ ของร่างกายหรือเหล่าโกฏฐาส ๓๒ นั้นเอง เต็มไปด้วยจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล้วได้ครอง นุ่งห่มผ้า[๒๒] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่า จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นได้ครองนุ่งห่มผ้าแล้ว

๘. - ๙. เมื่อจิตที่คิดจะต้องจับ บาตร ถ้วย ไห เป็นต้น เกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะต้องจับบาตร ถ้วย ไห ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่ามือนั่นเอง เต็มไปด้วยจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล้วได้จับบาตร ถ้วย ไห เป็นต้น[๒๓] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นได้จับบาตร ถ้วย ไห แล้ว

เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **“สงฺฆาฏิปตฺต-จีวรธารเณ สมฺปชานการี โหติ”**[๒๔] ดังนี้

---

[๒๒] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๗ (มจร.)

[๒๓] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๘ (มจร.)

[๒๔] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

แสดงประโยคที่ ๕ (บทที่ ๑๐ - ๑๓)

เมื่อบริโภคอาหารต่างๆ นั้น ผู้บำเพ็ญภาวนาสัมปชัญญกัมมัฏฐานต้องพิจารณาด้วยวิธีแห่งนัย ๑๐ ประการ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

แสดงนัย ๑๐ ประการ

๑. ขณะเมื่อจิตคิดจะรับประทานอาหารเกิดขึ้น

๒. ขณะรับประทานอาหาร

๓. ขณะที่หย่อนมือลงหยิบของในภาชนะ

๔. ขณะรวมตะล่อมอาหารมีข้าวเป็นต้น

๕. ขณะยกมือขึ้น

๖. ขณะอ้าปาก

๗. ขณะใส่ข้าวเข้าปาก

๘. ขณะเคี้ยวอาหาร

๙. ขณะกวาดด้วยลิ้น

๑๐. ขณะกลืนอาหาร รวม ๑๐ นัย

๑๐. - ๑๓. เมื่อจิตที่คิดตามวิธีรับประทานอาหารตามนัย ๑๐ ประการดังที่กล่าวข้างต้นนั้นเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าได้รับอาหารต่างๆ ตามนัย ๑๐ ประการ แต่ความจริงกองกระดูกที่ต้องเรียกว่า มือ ปาก ลิ้น ฟัน เป็นต้นนั้นเองเต็มไปด้วย จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล้ว

ได้รับอาหารต่างๆ[๒๕] ตามนัย ๑๐ ประการที่กล่าวมาแล้วในที่นี้ มีธาตุสำคัญปกครองรูปและนามอยู่อีก ธาตุเหล่านั้น คือ

๑.	ปฐวีธาตุ	คือ	ธาตุดินที่มีกิจตั้งมั่นอยู่
๒.	อาโปธาตุ	”	ธาตุน้ำที่มีกิจเปียกชุ่ม
๓.	เตโชธาตุ	”	ธาตุไฟที่มีกิจกระทำให้สุกย่อย
๔.	วาโยธาตุ	”	ธาตุลมที่มีกิจนำอาหารลงไป
๕.	อากาศธาตุ	”	ธาตุที่มีกิจนำไปตามช่องทาง
๖.	วิญญาณธาตุ	”	ธาตุวิญญาณที่พิจารณาและรู้ในการเพ่งทุกสิ่งทุกอย่าง[๒๖]

ดังนี้แหละ การเกิด-ดับของรูปและนามในการรับประทานอาหารต่างๆ ต้องประกอบด้วยธาตุทั้ง ๖ เสมอกันไปตลอด

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **“อสิเต ปิเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหติ”**[๒๗] ดังนี้

[๒๕] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๐ (มจร.)

[๒๖] แหล่งเดิม

[๒๗] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

แสดงประโยคที่ ๖ (บทที่ ๑๔ - ๑๕)

๑๔-๑๕ เมื่อจิตที่คิดต้องถ่ายอุจจาระ-ปัสสาวะเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าต้องถ่ายอุจจาระ-ปัสสาวะ แต่ความจริงจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นแล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้วได้ปล่อยอุจจาระ-ปัสสาวะออกไปแล้ว[๒๘] ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่าจิตตชวาโยอธิกรูปนั้นทำให้อุจจาระ-ปัสสาวะออกไปแล้ว

เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **"อุจฺจาร-ปสฺสาวกมฺเม สมฺปชานการี โหติ"**[๒๙] ดังนี้

แสดงประโยคที่ ๗ (บทที่ ๑๖ - ๒๒)

เมื่อจิตที่คิดจะเดินจงกรมเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าจะเดินจงกรม แต่ความจริงจิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นเองแล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว ได้เดินจงกรมเมื่อจิตที่คิดจะย่างเท้า ด้วยขวาหรือซ้ายก็ตามเกิดขึ้น ต้องมีสติปัญญารู้ว่าต้องย่างด้วยขวาหรือซ้ายแต่ความจริงจิตตชวาโยอธิกรูป-กลาปนั้นเองแล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว[๓๐] ได้ย่างด้วย

---

[๒๘] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๑ (มจร.)

[๒๙] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)

[๓๐] ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๕๗ (มจร.)

ขวาหรือซ้าย ต้องพร้อมด้วยสติปัญญารู้ว่า จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นเอง ได้ย่างด้วยขวาหรือซ้าย

เมื่อมีสติปัญญารู้อย่างนี้บ่อยๆ มากครั้งแล้ว ผู้บำเพ็ญภาวนาจะได้รับความรู้ว่าอิริยาบถทั้ง ๔ มีแต่รูปและนามเท่านั้น คือจิตใจที่ต้องย่างเท้าขวานั้นเป็นนามธรรม สติเจตสิกที่ได้จำว่าจำเป็นต้องย่างนั้นเป็นวิปัสสนาญาณ การเคลื่อนไหวของเท้าขวานั้น (เป็น) จิตตชวาโยธาตุ

ในการที่จิตมีสติกำหนดอารมณ์ของการย่างเท้าขวานั้นเรียกว่า สมถภาวนา ส่วนวิปัสสนานั้น คือการรู้ความจริงที่พร้อมด้วยเหตุปัจจัย รูปกลาปและสติเจตสิกที่เนื่องมาจากการย่างเท้าขวานั่นเอง

เมื่อจิตที่คิดว่าต้องยืนเกิดขึ้น ต้องมีสติรู้ว่าจำเป็นต้องยืน การยืนนั้นจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง ส่วนการนั่ง การนอน ก็เช่นเดียวกัน ต้องมีสติประกอบว่าได้นั่ง ได้นอน แต่ความจริง จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปนั้นแล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้วจึงได้นั่งได้นอนได้[๓๑]

เมื่ออยู่นิ่งๆ ตื่นนอน พูดจาเช่นเดียวกัน จิตตชวาโยอธิกรูปกลาปแล่นไปทั่วร่างกายแล้ว ได้อยู่นิ่งๆ ได้ตื่นนอน และพูดจาดังนี้

---

[๓๑] แหล่งเดิม

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า **"คเต ฐิเต นิสินฺเน สุตฺเต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหติ"**[๓๒] ดังนี้

พระบาลีทั้ง ๗ ประโยค อาการที่วาโยธาตุครอบงำนั้น มี ๒๒ บท รวมทั้ง ๒๒ บทนี้ พระพุทธองค์ทรงเทศนาประกอบด้วย "**สมฺปชานการีโหติ**" ทั้งสิ้น

คำว่า "**สมฺปชานการี**" แปลว่า ทำการสิ่งใดๆ ก็ดี ย่อมทำด้วยสัมปชัญญะ ทั้ง ๔[๓๓] หมายความว่า ผู้บำเพ็ญภาวนา เมื่อเดินไปข้างหน้าหรือถอยหลังก็ตาม ต้องมีสติและสัมปชัญญะเสมอไปตลอดถึงวาระที่สุดคืออริยมรรคและอริยผล

สัมปชัญญะทั้ง ๔ นั้น คือ

๑. สาตถกสัมปชัญญะ
๒. สัปปายสัมปชัญญะ
๓. โคจรสัมปชัญญะ
๔. อสัมโมหสัมปชัญญะ รวม ๔ อย่าง[๓๔]

---

[๓๒] ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๕๐ (มจร.)
[๓๓] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๓ (มจร.)
[๓๔] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๕๓ (มจร.)

ในที่นี้ **"สาตถกสัมปชัญญะ"** แปลว่า การพิจารณาต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือการทำที่มีผลประโยชน์ หมายความว่าไม่ได้อนุโลมตามจิตใจ เมื่อรู้แน่นอนแล้วว่ามีประโยชน์ย่อมทำแต่ที่มีผลประโยชน์[๓๕]

"สัปปายสัมปชัญญะ" แปลว่า การพิจารณาว่าการที่จะต้องทำนั้นควรหรือไม่ หมายความว่า สิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ดี พิจารณาเห็นสมควรแล้วจึงทำ[๓๖]

"โคจรสัมปชัญญะ" แปลว่า เมื่อได้ไปที่โคจรคามโดยอาศัยกัมมัฏฐานองค์ใดองค์หนึ่งในจำนวนกัมมัฏฐาน ๓๘[๓๗] (เว้นกสิณ ๒ องค์ คือ อากาศ และอาโลก) หมายความว่าภิกษุผู้ที่บริบูรณ์ด้วย สัมปชัญญะทั้ง ๒ ที่ได้กล่าวมาแล้วในบิณฑบาตที่บ้านโคจรคาม[๓๘] โดยอาศัยกัมมัฏฐานองค์ใดองค์หนึ่งในจำนวน ๓๘ องค์

"อสัมโมหสัมปชัญญะ" แปลว่าความรู้รูปและนามของอาการ ๒๒ ในพระบาลี ๗ ประโยค ตามที่ได้กล่าวมาแล้วโดยปราศจากโมหะ

---

[๓๕] แหล่งเดิม

[๓๖] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๕๔ (มจร.)

[๓๗] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๕๕ (มจร.)

[๓๘] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๕๖ (มจร.)

บัดนี้จักแสดงอาการ ๒๒ นัยแห่งพระบาลี ๗ ประโยค ประกอบด้วย สัมปชัญญะทั้ง ๔ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

พระบาลีประโยคที่ ๑ ว่า “อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ” นั้น มีบทอาการ ๒ บท คือ (๑) เดินไปข้างหน้า (๒) ถอยหลังกลับ ในพระศาสนานี้ ภิกษุเห็นภัยในวัฏฏสงสาร ในอาการทั้ง ๒ คือเดินไปข้างหน้าหรือถอยหลังกลับก็ตามย่อมไม่มีโมหะ คือความหลงในรูปและนาม เหมือนคนโง่ทั้งหลายถือกันทุกวันนี้ว่า ตัวเรานี้ได้เดินไปข้างหน้าตัวเรานี้ได้ถอยหลังกลับ ความจริงหาเป็นเช่นนี้ไม่ จิตตชวาโยธาตุทำให้วิญญัติรูปเกิดขึ้นแล้วแล่นไปทั่วสรรพางค์กายและกองกระดูกที่ต้องเรียกว่า เท้าขวาหรือเท้าซ้ายนั่นเองก้าวไปข้างหน้าและถอยหลังกลับ

ในขณะที่ยกเท้าขึ้นข้างหนึ่ง เท้าข้างที่ยกกำลังของปฐวี และอาโปธาตุทั้ง ๒ หย่อนลง ส่วนเตโชและวาโยธาตุทั้ง ๒ นั้นมีกำลังทวีมากขึ้นในการที่ยกเท้าขึ้นและหลบเท้าก็เช่นเดียวกัน

ในขณะที่ปล่อยเท้าลงดินนั้นตรงกันข้ามกับการยก คือกำลังของเตโชและวาโยหย่อนลง ปฐวีกับอาโปธาตุทั้ง ๒ มีกำลังมากขึ้น การที่เท้าลงถึงดินและการกดก็เช่นเดียวกัน

ในขณะที่กำลังจะยกเท้าขึ้นนั้น เป็นรูปที่กำลังจะยก จิตที่ทำให้ยกเท้านั้นเป็นนาม รูปและนาม ๒ อย่างนี้ดับเสีย ก่อนที่จะยกเท้าขึ้น ในการที่ปล่อยเท้าหรือวางเท้าลงดิน ก็ทำนองเดียวกันกับวิธียกเท้า คือการที่วางเท้าลงดินนั้น เป็นรูป จิตที่ใคร่จะวางลงนั้นเป็นนาม รูปนามทั้ง ๒ อย่างนี้ ได้ดับเสียก่อนที่เท้าจะถึงดิน หมายความว่า รูปและนาม ๒ อย่างนี้แตกดับกันทุกๆ ขณะ ทุกๆ เวลา เหมือนเอางา ใส่ในหม้อกระทะที่กำลังร้อนจัด แตกดับกันทุกๆ ขณะ ทุกๆ เวลาไป[๓๙]

ในที่นี้ใครเลยจะสมมติได้ว่า ผู้เดินไปข้างหน้า และ ผู้กลับถอยหลังเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม หรือสัตว์ เพราะ ความจริงการเดิน การยืน การนั่ง การนอน เหล่านี้ เป็น อาการของอิริยาบถทั้ง ๔ ซึ่งเป็นรูปและนามนั่นเอง และ จิตที่กระทำให้การเดินไปข้างหน้าดับลง พร้อมกันนั้นรูปนาม ที่เดินก็เกิดแล้วดับหายไป

ดังที่อธิบายมาแล้ว รูปและนามทั้ง ๒ สภาพนี้ มีการ เกิดดับอยู่เสมอโดยไม่ขาดสาย ดุจดังกระแสน้ำในแม่น้ำ กำลังไหลไปสู่มหาสมุทรโดยตลอดกาล หามีเวลาหยุดได้ไม่[๔๐]

---

[๓๙] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๑ (มจร.)

[๔๐] แหล่งเดิม

ดังนัยที่ได้กล่าวมาแล้วข้างบนนี้ ความรู้ทางรูปและนาม ๒ อย่าง ที่กระทำให้การไปข้างหน้าและการกลับถอยหลังปราศจากโมหะแล้ว ความรู้นั้นเรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ

จบพระบาลีประโยค ๑ คือ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ เท่านี้

พระบาลีประโยคที่ ๒ ว่า อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหติ นั้นมีอาการ ๒ บท เหมือนกัน คือ (๑) อาโลกิตะ ดูข้างหน้าตรง (๒) วิโลกิตะ ดูข้างๆ แต่ว่าการดูนั้นมี ๔ ประการ คือ

๑. อาโลกิตะ ดูข้างหน้าตรง
๒. วิโลกิตะ ดูข้างๆ
๓. โอโลกิตะ การดูข้างล่าง หรือการดูเบื้องต่ำ
๔. อุลโลกิตะ การดูข้างบน[๔๑]

ในที่จักแสดงแต่ข้อ ๑ และข้อ ๒ เท่านั้น ส่วนข้อ ๓ และข้อ ๔ นั้นไม่เหมาะสมแก่กัมมัฏฐาน ฉะนั้นจะเว้นไว้เสีย ๒ ข้อนี้ด้วย

---

[๔๑] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๒ (มจร.)

พระโยคาวจรบุคคลจะดูข้อ ๑ หรือข้อ ๒ ก็ตาม ไม่ให้อนุโลมตามจิตแต่ต้องแสวงหาทางที่มีประโยชน์แล้ว จึงดูข้างหน้าหรือข้างๆ ได้ การดูอย่างนี้เรียกว่าสาตถกสัมปชัญญะ[๔๒] พระภิกษุนันทะเป็นตัวอย่างในข้อนี้ คือสมัยหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงรับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราได้เห็นนันทะว่า เมื่อนันทะจะใคร่ดูทิศตะวันออกนั้นมีการพิจารณาเสียก่อนด้วยว่า ขออย่าให้ตัวเราประสบกับอกุศลกรรม คือ อภิชฌา ความยินดีในอิฏฐารมณ์ และโทมนัส ความเกลียดชังในอนิฏฐารมณ์ทั้งปวง ในการเห็นนั้นเลยอย่างนี้แหละนันทะพิจารณาถี่ถ้วนแล้ว ดูข้างหน้าต่อไป

ดูก่อนพระภิกษุทั้งหลาย เมื่อนันทะจะใคร่ดูทิศตะวันตก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทิศบน ทิศล่าง ก็ตาม ได้มีความพิจารณาทำนองเดียวกัน คือประกอบด้วยสมถะและวิปัสสนาภาวนาทั้ง ๒ แล้วดูทุกๆ ทิศต่อไป วิธีดูของนันทะแบบนี้ เป็นการดูที่แสวงหาประโยชน์ด้วย และเรียกว่าสาตถกสัมปชัญญะ[๔๓]

[๔๒ - ๔๓] แหล่งเดิม

ถ้าว่ากัมมัฏฐานองค์หนึ่งองค์ใด ในจำพวกพระปรมัตถ-ธรรม คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ มีประจำอยู่กับตัวเรานั้น เราต้องเจริญกัมมัฏฐานเหล่านี้แล้ว เมื่อจะดูทุกๆ ทิศ ทุกๆ เวลาควรประกอบด้วยความพิจารณาเป็นประธานหรือถ้าว่าตัวกัมมัฏฐานนั้น เป็นฝ่ายสมถะต้องพิจารณาอารมณ์ คือ ปฐวีกสิณเป็นต้น การดูแบบนี้เรียกว่าโคจรสัมปชัญญะ

ในโวหารที่สมมติว่า อัตตะ ในจำนวนขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งถือกันว่ากายนั้นถ้าว่าจะมองข้างหน้าตรงๆ แล้ว จะดูข้างๆ พร้อมกันไม่ได้เลย เมื่อจิตเกิดขึ้นว่าจะดูข้างหน้าตรงทันใดนั้น จิตตสมุฏฐานวาโยธาตุ ทำให้วิญญัติรูปบังเกิดขึ้นทันที และหนังตาล่างก็ตกเบื้องล่าง หนังตาบนก็ขึ้นเบื้องบนพร้อมกัน โดยอาศัยวาโยธาตุแล่นไปทั่วตานั่นแหละ

ในการเช่นนี้เป็นมาด้วยจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง หามีผู้หนึ่งผู้ใดได้เปิดด้วยเครื่องจักรเครื่องยนต์ไม่ ความจริงธรรมชาติจักขุวิญญาณธาตุนั้น ย่อมสำเร็จกิจของตนคือ กิจที่ได้เห็นสภาพรูปเท่านั้น ความรู้ที่ได้รู้เห็นรูปและนามทั้ง ๒ นั้นเรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ[๔๔]

---

[๔๔] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๓ (มจร.)

ต่อไปจักอธิบายสัมปชัญญะเหล่านี้ โดยวิธีนัยแห่งพระปรมัตถ์ คือ ขันธ์ อายตนะ ธาตุ รวมพระปรมัตถ์ทั้ง ๓ พร้อมกับปัจจัยประกอบดังนี้

๑. ว่าด้วยขันธ์ทั้ง ๕ ของจักขุทวาร

ในจักขุทวารนั้นมีขันธ์ทั้ง ๕ คือ

๑.	รูปขันธ์	คือ	จักขุปสาทรูป
๒.	เวทนาขันธ์	”	การเสวยอารมณ์พร้อมกับจักขุวิญญาณ
๓.	สัญญาขันธ์	”	ความจำอารมณ์
๔.	สังขารขันธ์	”	ผัสสะ เจตนา เป็นต้น
๕.	วิญญาณขันธ์	”	จักขุวิญญาณธาตุ[๔๕]

เพราะรูปนาม ขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านี้แหละประชุมกันเข้าแล้ว การดูข้างหน้าตรงและการดูข้างๆ ก็ปรากฏขึ้น แต่หาเป็นบุคคลหรือสัตว์ไม่ ผู้ที่ได้รู้เห็นรูปและนามด้วยวิธีนี้ต้องเรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ โดยนัยที่ ๑ แห่งพระปรมัตถธรรม

[๔๕] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๔-๒๖๕ (มจร.)

๒. ว่าด้วยอายตนะของจักขุทวาร

ในจักขุทวารนั้น มีอายตนะ ๔ คือ

๑.	จักขวายตนะ	คือ	จักขุปสาทรูป
๒.	รูปายตนะ	”	รูปที่ต้องเห็น
๓.	มนายตนะ	”	จักขุวิญญาณ หรือ การเห็น
๔.	ธัมมายตนะ	”	ผัสสะ เวทนา เจตนา เป็นต้น[๔๖]

รวมอายตนะ ๔ เพราะรูปอายตนะและนามอายตนะเหล่านี้ได้ประชุมกันเกิดแล้ว การดูข้างหน้าตรงและการดูข้างๆ ก็ปรากฏขึ้น แต่ว่าหาใช่บุคคลหรือสัตว์ไม่

ผู้ที่ได้รู้เห็นรูปและนามด้วยอายตนะเหล่านี้ ต้องเรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ โดยตามนัยที่ ๒ แห่งพระปรมัตถธรรม

---

[๔๖] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๕ (มจร.)

๓. ว่าด้วยธาตุของจักขุทวาร

ในจักขุทวารมีธาตุ ๔ คือ

๑.	จักขุธาตุ	คือ	จักขุปสาทรูป
๒.	รูปธาตุ	”	รูปารมณ์
๓.	จักขุวิญญาณธาตุ	”	จักขุวิญญาณหรือการเห็น
๔.	ธัมมธาตุ	”	ผัสสะ เวทนา เจตนาเป็นต้น[๔๗]

รวมธาตุทั้ง ๔ เพราะรูปธาตุนามธาตุเหล่านี้ประชุมกันเข้าแล้ว การดูข้างหน้าและการดูข้างๆ ก็ปรากฏขึ้น แต่ว่าหาเป็นบุคคลหรือสัตว์ไม่ ผู้ที่ได้เห็นรูปธาตุและนามธาตุเหล่านี้ต้องเรียกว่าอสัมโมหสัมปชัญญะ โดยตามนัยที่ ๓ แห่งพระปรมัตถธรรม

---

[๔๗] แหล่งเดิม

พระปรมัตถธรรมเหล่านี้ ว่าด้วยปัจจัยประกอบแล้ว ยังมีปัจจัยทั้ง ๗ คือ

๑.	นิสสยปัจจัย	คือ	จักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นที่อาศัยของจักขุวิญญาณ
๒.	อารัมมณปัจจัย	”	รูปารมณ์เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณ
๓.	อนันตรปัจจัย	}	ปัญจทวาราวัชชนจิต คือ เป็นจิตที่เกิดต่างกันกับจักขุวิญญาณ
๔.	สมนันตรปัจจัย		
๕.	วิคตปัจจัย		
๖.	อุปนิสสยปัจจัย[๔๘]		ความสว่าง
๗.	สหชาตปัจจัย	”	ผัสสะ เวทนา เจตนา เป็นต้น[๔๙]

เพราะรูปและนาม ปัจจัยเหล่านี้ได้ประชุมกันเข้าแล้ว การดูข้างหน้าและการดูข้างๆ ก็ปรากฏขึ้น แต่ว่าหาเป็นบุคคลหรือสัตว์ไม่

---

[๔๘] อุปนิสสยปัจจัย ที่ผู้เรียบเรียงอธิบายไว้คือ ความสว่างนั้นคือ เป็นอารัมมณูปนิสสยปัจจัย

[๔๙] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๕ (มจร.)

ผู้ที่ได้รู้เห็นรูปและนาม ปัจจัยเหล่านี้ต้องเรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ โดยตามนัยแห่งปัจจัย

เพราะฉะนั้นตามพระบาลีประโยคที่ ๒ ว่า อาโลกิตะ วิโลกิตะ หมายความว่า รูปและนามเหล่านี้เองทำให้บังเกิดการดู โดยขันธ์ต่อขันธ์ อายตนะต่ออายตนะ ธาตุต่อธาตุ และปัจจัยต่อปัจจัย หาเป็นหญิงต่อหญิง หรือชายต่อชายไม่ แบบนี้เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะแท้ๆ

ส่วนโสต-ฆาน-ชิวหา-กาย-ทวาร เหล่านั้นก็เช่นเดียวกันกับจักขุทวารนั่นเอง

จบพระบาลี อาโลกิเต วิโลกิเต สมฺปชานการี โหติ เท่านี้

พระบาลีประโยคที่ ๓ ว่า สมฺมิญฺชิเต ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ นั้นมีอาการ ๒ บท เหมือนกัน คือ (๑) สมฺมิญฺชิเต การขดงอของข้อมือและเท้า (๒) ปสาริเต การเหยียดของมือและเท้า มี ๒ อย่างดังนี้[๕๐]

ในการขดงอของมือและเท้า หรือการเหยียดของมือและเท้าก็ตาม พิจารณาแต่ที่มีประโยชน์นั้นเรียกว่า สาตถกสัมปชัญญะ[๕๑]

---

๕๐ - ๕๑ แหล่งเดิม

ในที่นี้ ผู้ที่ได้กระทำการขดงอนานจนเกินควร โรคที่เจ็บปวดบังเกิดขึ้นทันทีทันใดนั้นย่อมไม่ได้สมาธิเลย เมื่อปราศจากสมาธิเช่นนี้ ผู้บำเพ็ญภาวนาย่อมไม่เห็นรูปนามและไตรลักษณ์ ตลอดจนถึงวิปัสสนาญาณและอริยมรรคอริยผลต่อไป[๕๒]

เพราะฉะนั้น การงอมืองอเท้า และเหยียดมือเท้าเหล่านี้ ผู้เจริญภาวนาต้องเจริญมากครั้ง คือต้องทำบ่อยๆ ให้ถือว่าเพราะการกระทำเช่นนี้ โรคเจ็บปวดก็ไม่บังเกิด และเป็นสภาพที่สบายแก่ร่างกายจะได้รับสมาธิโดยง่าย

เมื่อถึงสมาธิแล้ว ผู้บำเพ็ญภาวนาได้เห็นรูปและนามตลอดถึงไตรลักษณ์ ซึ่งเป็นส่วนของวิปัสสนาภาวนาแล้วบรรลุถึงโลกุตตรญาณได้ เพราะฉะนั้นความรู้ที่มีประโยชน์และพิจารณาสมควรเช่นนี้ เรียกว่าสัปปายสัมปชัญญะ

ในที่นี้ เราจักกล่าวสาธกต่อไปเพื่อเป็นตัวอย่างในเรื่องนี้ คือ ครั้งหนึ่งคณะภิกษุหนุ่มคณะหนึ่ง กำลังท่องจำพระไตรปิฎกอยู่ ณ พระเจดีย์ที่ลังกาทวีปนั้น ยังมีนางภิกษุณีหลายรูปกำลังฟังธรรมอยู่หลังภิกษุเหล่านี้ด้วย ในเวลานั้นพระภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ได้เหยียดแขนออกไป

---

[๕๒] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๖ (มจร.)

ข้างหลัง และถูกหน้าอกของนางภิกษุณีน้อย และรู้สึกกายสัคคะ หมายความว่า เกิดราคะขึ้นทันที ทันใดนั้นพระภิกษุหนุ่มก็จำเป็นต้องลาสิกขาจากพระพุทธศาสนาพร้อมกับนางภิกษุณีรูปที่ได้ถูกหน้าอกนั้นด้วย

ในคณะนั้นยังมีพระภิกษุหนุ่มอีกรูปหนึ่ง เหยียดเท้าออก เท้าไปถูกกองไฟที่มีอยู่ข้างๆ และถูกไฟไหม้เข้าถึงกระดูก

ยังมีพระภิกษุหนุ่มอีกรูปหนึ่งก็เช่นเดียวกันได้เหยียดเท้าออกไปที่จอมปลวกแห่งหนึ่ง ก็ได้ถูกงูเห่ากัดเอา[๕๓]

ยังมีพระภิกษุหนุ่มอีกรูปหนึ่ง ได้เหยียดแขนออกไปที่สายระเดียงที่ตากจีวรก็ได้ถูกงูเขียวกัดเอา

ฉะนั้น ในการที่ไม่ได้พิจารณาเสียก่อนแล้วเหยียด แขน ขา เท้า ออกอย่างนี้มีโทษร้ายแรงดังนี้ ในสัปปายสัมปชัญญะนั้น หาเป็นเช่นนี้ไม่ คือ ต้องพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงกระทำเช่นนี้ได้

ตัวอย่างในโคจรสัมปชัญญะดังนี้ ยังมีพระมหาเถระรูปหนึ่งในลังกาทวีปกำลังสนทนากันอยู่กับศิษย์ทั้งหลายในวัดนั้น ขณะนั้นภิกษุทั้งหลายเห็นท่านมหาเถระเหยียด

---

[๕๓] แหล่งเดิม

แขนออกโดยเร็วพลัน แล้วกลับเอาเข้าไว้ตามเดิม ทันใดนั้นลูกศิษย์ทั้งหลายพากันถามว่า เหตุใดท่านมหาเถระผู้เฒ่าเหยียดแขนออกโดยเร็วแล้วกลับมาไว้ตามเดิมเช่นนี้ ท่านมหาเถระตอบว่า อาวุโสทั้งหลาย ตั้งแต่เราได้เจริญกัมมัฏฐานซึ่งประกอบด้วยสติ (หมายความว่าสติปัฏฐาน) มาและได้พยายามตลอดถึงบัดนี้ เราไม่เคยเหยียดแขนหรือเท้าโดยปราศจากสติเลยแม้แต่ครั้งเดียว เดี๋ยวนี้เนื่องจากเราได้เจรจากันกับท่านทั้งหลาย ได้ปล่อยสติและได้เหยียดแขนขาเราออก เพราะเหตุนี้เราจึงกลับงอแขนไว้ตามเดิมอีกแล้วจึงเหยียดดังนี้

เมื่อได้ฟังเรื่องราวของท่านมหาเถระดังนี้ พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายพากันชมเชยสาธุอนุโมทนากันว่า สาธุ สาธุ พระผู้เป็นเจ้า อันธรรมดาพระภิกษุในพระพุทธศาสนาควรเป็นอย่างนี้[๕๔] ดังนี้แหละในการที่เหยียดหรืองอก็ตามประกอบด้วยความเพียรและสติ อย่างนี้เรียกว่า โคจร-สัมปชัญญะ

ในโวหารที่สมมติว่า อัตตะในจำนวนขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งถือกันว่ากายนั้นหามีผู้หนึ่งผู้ใดเหยียดหรืองอไม่ ความจริง

---

[๕๔] กล่าวไว้ในเหตุการณ์คล้ายกัน แต่เป็นเรื่องของการกำมือและแบมือ [ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๖ (มจร.)]

จิตตชวาโยธาตุที่ได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้นนั้นเอง ทำให้เหยียดงอและกระทบกระเทือนไป ประหนึ่งว่ารูปหุ่นไม้ซึ่งดึงชักด้วยเชือก และได้เหยียดงอไปอย่างนั้น เพราะจิตทำให้รูปภาพได้เหยียดหรือได้งอไป ความรู้ชนิดนี้ เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ[๕๕]

จบพระบาลี สมฺมิญฺชิเต ปสาริเต สมฺปชานการี โหติ

พระบาลีประโยคที่ ๔ ว่า สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ สมฺปชานการี โหตินั้น มีบทอาการ ๓ บทด้วยกันคือ (๑) สงฺฆาฏิธารเณ การนุ่งห่มผ้าสังฆาฏิ (๒) ปตฺตธารเณ การถือบาตร (๓) จีวรธารเณ การนุ่งห่มผ้าจีวร รวม ๓ บทด้วยกัน[๕๖]

ในที่นี้ พระภิกษุที่ทรงผ้าจีวรและสังฆาฏิแล้วเที่ยวบิณฑบาตนั้นต้องมีความพิจารณาว่า การที่เราได้ทรงผ้าจีวรสังฆาฏินั้น เพื่อป้องกันความร้อนและความหนาวเป็นต้นเท่านั้น หาเพื่อประโยชน์อื่นไม่ ดังนี้แหละการพิจารณาสิ่งที่มีประโยชน์นั้นเรียกว่า สาตถกสัมปชัญญะ[๕๗]

---

[๕๕] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๖-๒๖๗ (มจร.)

[๕๖] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๗ (มจร.)

[๕๗] แหล่งเดิม

ถึงแม้เราได้กล่าวว่า การพิจารณาถึงประโยชน์ในการครองผ้าจีวรเพื่อกันความร้อนและความหนาวก็จริง แต่พระภิกษุที่ถูกกระทบด้วยความร้อนแรงนั้น สมควรที่จะนุ่งผ้าเหลืองชั้นเดียวที่บางๆ และพระภิกษุที่ถูกกระทบด้วยความหนาวจัด ก็สมควรที่จะใช้นุ่งผ้าเหลือง ๒ ชั้นได้ แต่ผ้าที่มีปลิโพธมาก คือผ้าเก่าที่นุ่งนั้น หาเป็นของสมควรไม่ เพราะมันเป็นการต้องกังวลเย็บและปะเสมอ และผ้าที่มีราคาสูง คือผ้าที่ทอในประเทศปัฏฏัณณะ คือประเทศอาหรับเดี๋ยวนี้ ก็หาเป็นของสมควรไม่ เพราะผ้าอย่างนี้เจ้าแผ่นดินทั้งหลายในประเทศอินเดียทรงใช้นุ่งในการมงคล เพราะฉะนั้นผ้าอย่างนี้เป็นอันตรายอันเกิดจากการขโมยหรือโจรเสมอ อนึ่ง พระภิกษุที่อาศัยอยู่ป่าคนเดียวใช้ผ้าที่มีราคาอย่างนี้เป็นอันตรายต่อกัมมัฏฐานได้ เนื่องจากการยินดีในการที่ได้ครองผ้าอย่างนี้ และบางทีอาจเป็นอันตรายต่อชีวิตด้วย

ยังมีภิกษุที่ได้ผ้ามาโดยผิดพระวินัยคือมิจฉาชีพ ก็หาเป็นของสมควรไม่ ผ้าอย่างนี้ทำให้อกุศลทั้งหลายทวีมากขึ้น ส่วนกุศลก็เสื่อมลงทุกที เพราะฉะนั้นพระภิกษุครองผ้าที่ตรงกันข้าม คือที่ชอบด้วยพระวินัยนั้น เรียกว่า สัปปายสัมปชัญญะ[๕๘]

---

[๕๘] แหล่งเดิม

ในการที่นุ่งห่มครองผ้าสังฆาฏิ-ผ้าจีวร โดยมีสติเสมอๆ นั้น เรียกว่า โคจรสัมปชัญญะ[๕๙]

นอกจากขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งเราสมมติว่า อัตตะหรือกายนี้แล้ว หามีผู้หนึ่งผู้ใดนุ่งห่มหรือครองไม่ ความจริงจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว การนุ่งการห่มผ้าก็ได้ปรากฏขึ้น[๖๐] และร่างกายก็เช่นเดียวกัน ไม่ได้รู้ว่าผ้าเหลืองได้นุ่งห่มให้มัน แท้จริงธาตุทั้งหลาย คือ ปฐวี อาโปเป็นต้น ได้นุ่งห่มปกปิดกันไปตลอด ดุจดังเอาผ้าห่มปกปิดให้ตุ๊กตาฉะนั้น

โดยเหตุที่ได้กล่าวมาแล้ว พระภิกษุที่ได้รับผ้าสวยๆ งามๆ นั้น ไม่ควรยินดีต่อผ้าที่ตนได้เลย ต้องถือเหมือนมนุษย์บางจำพวกที่ไปบูชาพญานาคที่จอมปลวก[๖๑]และต้นไม้ที่มีผีและเทวดานั้น บ้างก็ไหว้และบูชา บ้างก็ทำลายต่างๆ กันไป แต่คนเหล่านี้ไม่มีความยินดีหรือพยาบาทต่อจอมปลวกหรือต้นไม้อย่างหนึ่งอย่างใด ฉะนั้นพระภิกษุที่ได้รับผ้านุ่งห่มก็เช่นเดียวกัน คือไม่ต้องยินดีหรือยินร้ายต่อผ้าจีวร[๖๒] แต่ว่าต้องมีสติสัมปชัญญะประกอบด้วยว่า

---

[๕๙] หมายถึง การไม่ละกัมมัฏฐาน [ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๗ (มจร.)]

[๖๐] แหล่งเดิม

[๖๑] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๘ (มจร.)

[๖๒] แหล่งเดิม

การครองผ้านั้นเป็นเพียงแต่ว่าธาตุทั้ง ๔ เท่านั้น ดังนี้แหละ ความรู้รูปและนาม ๒ อย่างนี้ เรียกว่าอสัมโมหสัมปชัญญะ

ในการที่ถือบาตรนั้น เมื่อเราจะไปเที่ยวบิณฑบาต ไม่ควรที่จะหยิบบาตรโดยเร็วพลัน ต้องหยิบเอาช้าๆ แล้ว การที่ถือบาตรไปนั้นเราก็ได้รับประโยชน์ในการบิณฑบาต พิจารณาอย่างนี้เรียกว่า สาตถกสัมปชัญญะ[๖๓]

พระภิกษุที่ร่างกายผอมนั้นไม่ควรถือบาตรที่มีน้ำหนักมาก และบาตรที่ขรุขระก็เช่นเดียวกัน เพราะบาตรอย่างนี้มีปลิโพธมาก คือเป็นการยากที่จะล้างให้สะอาดได้ ตามพระวินัยว่าบาตรที่ล้างไม่สะอาดนั้นไม่ควรใช้ เป็นอาบัติ และบาตรที่มีสีแดงคือสีแก้วแดงๆ ก็หาสมควรไม่ เพราะบาตรอย่างนี้ เป็นสิ่งที่อารมณ์ครอบงำด้วยโลภะดังที่เราได้อธิบายมาในการนุ่งห่มผ้าจีวรแล้วทุกประการ

พระภิกษุที่ได้บาตรมาด้วยมิจฉาชีพ คือไม่ชอบด้วยพระวินัยก็หาเป็นการสมควรไม่ เพราะทำให้อกุศลทั้งหลายทวีมากขึ้นและส่วนกุศลก็เสื่อมลงเพราะบาตรอย่างนี้

บาตรที่ตรงกันข้ามคือ บาตรที่ชอบด้วยพระวินัยและใช้บาตรประกอบด้วย สติ สัมปชัญญะนั้น เรียกว่า สัปปายสัมปชัญญะ[๖๔]

[๖๓ - ๖๔] แหล่งเดิม

ในการที่ใช้บาตรด้วยกัมมัฏฐานคือสตินั้นเรียกว่า โคจรสัมปชัญญะ[๖๕]

นอกจากขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งเราสมมติว่า อัตตะ หรือกายนี้ หามีผู้หนึ่งผู้ใดถือบาตรไม่ ความจริงจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว การถือบาตรก็ปรากฏขึ้น แต่บาตรไม่มีจิตใจและความรู้สึกด้วยว่า ใครเป็นผู้ถือมัน และมือทั้ง ๒ ก็เช่นเดียวกัน ไม่รู้ว่าได้ถือบาตร แท้จริงธาตุทั้ง ๔ นั่นเองได้ถือบาตร ดุจดังคีมที่จับถ่านไฟแดงในเตาฉะนั้น พระภิกษุที่ถือบาตรตามแบบที่อธิบายมาแล้ว เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ[๖๖]

มีอุปมาอย่างหนึ่งที่กล่าวว่า ยังมีคนป่ายที่ได้พักอาศัยอยู่ในศาลาแห่งหนึ่ง มีคนป่วยที่มือเท้าขาด และบาดแผลเลือดหนองไหลออกจากแผลและเต็มไปด้วยแมลงวันตอมอยู่ทุกขณะเวลา หามีที่พึ่งไม่ เป็นคนอนาถาอยู่เช่นนี้ ยังมีชาวบ้านหลายคนที่มีความกรุณา ได้เห็นเข้าก็พากันบริจาคผ้าพันแผล สำลี และยาใส่แผล หลายอย่างหลายชนิด ผ้าเหล่านี้บ้างก็หยาบ บ้างก็อ่อน และบ้างก็สวย บ้างก็ไม่สวย ดังนี้เป็นต้น

---

๖๕ - ๖๖ แหล่งเดิม

ผู้ป่วยเหล่านี้ ไม่ได้มีความยินดีหรือยินร้ายต่อผ้าพันแผลที่อ่อน หรือหยาบและจะสวยหรือไม่ก็ตาม ความจริงผ้าพันแผลเหล่านี้เพียงแต่อาศัยใช้พันแผลเท่านั้น และยาเหล่านี้ก็อาศัยใส่แผลเท่านั้น อุปมานี้ฉันใด พระภิกษุที่นุ่งห่มผ้าจีวร และถือบาตรก็ฉันนั้น คือผ้าจีวรได้กับผ้าพันแผล บาตรได้กับถ้วยยาใส่แผล อาหารที่มีอยู่ในบาตรเปรียบกับยาที่ใส่แผล สิ่งเหล่านี้ต้องเทียบกับการพิจารณาตามแบบนี้ เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ[๖๗]

จบพระบาลีว่า สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ สมฺปชานการี โหติ เท่านี้

พระบาลีประโยคที่ ๕ ว่า อสิเต ปิเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหตินั้น มีอาการ ๔ บทคือ (๑) อสิเต การกิน (๒) ปิเต การดื่ม (๓) ขายิเต การกัด (๔) สายิเต การเลีย[๖๘]

ในการรับประทานอาหาร ข้าวต้ม ข้าว นม น้ำตาล น้ำผึ้ง เป็นต้นนั้น มีความพิจารณาว่า การที่เราได้รับประทานอาหารดังที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่ใช่หาความร่าเริงต่อกามคุณทั้ง ๕ เลยดังนี้ แล้วบริโภคอาหารเหล่านั้นต่อไป นั้นเรียกว่า

---

[๖๗] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๖๙ (มจร.)

[๖๘] แหล่งเดิม

สาตถกสัมปชัญญะ แต่ว่าอาหารชนิดใดๆ ที่ไม่เป็นสัปปายะ คืออาหารที่ไม่เต็มใจ และอาหารที่ไม่สมกับธาตุของตนนั้น ให้เว้นเสียได้ และอาหารเหล่าใดที่ได้มาโดยนอกวิสัย คือ ได้มาด้วย กุลทูสกอเนสนา เวชฺชกมฺมํ นั้นก็ไม่สมควรที่จะรับประทาน เพราะอาหารเหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งอกุศลทั้งหลาย และส่วนกุศลก็เสื่อมลงไปได้[๖๙]

อาหารที่ตรงกันข้าม คือได้มาโดยชอบด้วยพระวินัยนั้น สมควรแก่พระภิกษุดังนี้ การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์นั้นเรียกว่า สัปปายสัมปชัญญะ

การที่มีสติในกัมมัฏฐานทุกๆ ครั้งของการบริโภคนั้น เรียกว่า โคจรสัมปชัญญะ[๗๐]

นอกจากขันธ์ ๕ ซึ่งเราสมมติว่า อัตตะ หรือกายนี้แล้ว หามีผู้หนึ่งผู้ใดที่รับอาหารไม่ ความจริง การรับประทานอาหารนั้น เพราะจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว การถือบาตร การวางมือลงในบาตร การกระทำตล่อมคำข้าว การหยิบคำข้าว การเปิดปาก เหล่านี้ก็บังเกิดขึ้น[๗๑] หามีผู้หนึ่งผู้ใด ที่มาทำให้อ้าปากด้วยเครื่องยนต์ไม่

[๖๙ - ๗๐] แหล่งเดิม

[๗๑] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๑ (มจร.)

แท้ที่จริงแล้ว จิตตชวาโยธาตุนั่นเอง แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้ว ทำให้หยิบคำข้าวใส่ในปาก ฟันเบื้องบนเหมือนสาก (ตำครก) และฟันเบื้องล่างเหมือนครก (ตัวครกที่รับสาก) และลิ้นก็ทำกิจที่เป็นมือ ทำให้สำเร็จการกินอาหารไปได้

ในการที่รับอาหารนี้มีน้ำลายของปลายลิ้นและโคนลิ้นพร้อมกับเสมหะให้ระคนกันไป ส่วนอาหารนั้นใส่ในครกคือฟันเบื้องล่าง โดยคลุกผสมด้วยมือ คือลิ้น รดน้ำด้วยน้ำลาย แล้วบดด้วยสาก คือฟันเบื้องบนจนละเอียดแล้วเข้าไปข้างใน หามีผู้หนึ่งผู้ใดมาใส่ช้อนหรือกระจ่าไม่ หามีผู้หนึ่งผู้ใดที่คอยรับอาหารที่เข้าไปลงไปภายในร่ายกายทุกครั้งไม่ หามีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะมาตั้งเตาติดไฟต้มหุงอาหารไม่ และไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดที่ทำให้อาหารเหล่านี้ออกจากร่างกาย ความจริงอำนาจแห่งวาโยธาตุนั่นเอง ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปได้[๗๒]

ดังนี้แหละ วาโยธาตุมีความสามารถที่จะนำอาหารเข้าไปภายในและนำออกภายนอก มีสภาพที่ค้ำจุนเคลื่อนไหว และทำให้หย่อยแหลกได้

---

[๗๒] แหล่งเดิม

ปฐวีธาตุ มีความสามารถที่จะนำทางและให้ตั้งอยู่ ทำให้แข็งและเป็นผงได้

อาโปธาตุ มีความสามารถที่ทำให้เป็นยาง เป็นน้ำ เปียกชุ่มรักษาไปตลอดได้

เตโชธาตุ มีความสามารถที่จะทำให้อาหารสุก

อากาศธาตุ มีหน้าที่โดยตรงที่สามารถแบ่งแยกธาตุ อื่นๆ ได้ ดุจดังหนทางที่แบ่งเป็นสายๆ

วิญญาณธาตุ มีความสามารถที่จะพิจารณารับอาหาร ต่างๆ ประกอบด้วยความเพียรได้ ความรู้ต่างๆ ที่ได้กล่าวมา แล้วข้างต้นนี้ เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ[๗๓]

จบพระบาลี อสิเต ปิเต ขายิเต สายิเต สมฺปชานการี โหติ เท่านี้

พระบาลีประโยคที่ ๖ ว่า อุจฺจารปสฺสาวกมฺเม สมฺปชานการี โหติ นั้น มีบทอาการ ๒ บท คือ อุจฺจารกมฺม การปล่อยอุจจาระ ปสฺสาวกมฺม การปล่อยปัสสาวะ รวมมี ๒ บท[๗๔]

---

๗๓ - ๗๔ แหล่งเดิม

ในที่นี้ ผู้ที่ถึงเวลาแล้วไม่ได้ปล่อยอุจจาระหรือปัสสาวะก็ตาม ทำให้เหงื่อไหลออกจากร่างกาย ตามืด ตามัว ตั้งสติไม่ได้ และทำให้โรคต่างๆ เกิดขึ้นทันทีได้ ผู้ที่ปล่อยตามเวลาธรรมดานั้นตรงกันข้าม ดังนี้แหละ ความรู้ประโยชน์ของการถ่ายอุจจาระปัสสาวะนั้น เรียกว่า สาตถกสัมปชัญญะ[๗๕]

พระภิกษุที่ปล่อยอุจจาระปัสสาวะที่ไม่สมควร และไม่ชอบด้วยพระวินัยนั้นย่อมเป็นอาบัติ และเป็นการเสียชื่อเสียง กับทำให้เป็นอันตรายต่อชีวิตด้วย ส่วนผู้ที่รู้จักที่สมควรและชอบด้วยพระวินัยนั่นตรงกันข้าม ดังนี้แหละ ความรู้ที่สมควรของการปล่อยอุจจาระปัสสาวะนั้น เรียกว่า สัปปายสัมปชัญญะ[๗๖]

ในการปล่อยอุจจาระปัสสาวะมีสติประกอบนั้น เรียกว่า โคจรสัมปชัญญะ[๗๗]

นอกจากขันธ์ทั้ง ๕ ซึ่งเราสมมติว่า อัตตะ (ตัวเรา) หรือกายนี้แล้วหามีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะปล่อยอุจจาระปัสสาวะไม่ ความจริงกำลังของจิตตชวาโยธาตุนั่นเอง แล่นไปทั่วสรรพางค์กายแล้วปล่อยอุจจาระปัสสาวะไปได้ อุปมาว่ายังมีฝีเต็มไปด้วยหนองและเลือด เมื่อผ่าฝีนั้น หนองซึ่งอยู่ภายในย่อมออกมา โดยไม่จำเป็นต้องเจตนาผ่าหนอง

---

๗๕ - ๗๗ แหล่งเดิม

อีกอย่างหนึ่ง ในหม้อที่เต็มไปด้วยน้ำนั้น จำต้องเทน้ำออกโดยไม่เจตนาที่จะให้ไหลออก

อุปมา ๒ อย่างนี้ฉันใด บุคคลที่ปล่อยอุจจาระปัสสาวะก็ฉันนั้น ถึงแม้ว่าไม่อยากปล่อยก็ดี จำเป็นที่จะต้องปล่อยโดยอำนาจแห่งวาโยธาตุ แต่อุจจาระ ปัสสาวะเหล่านี้หาเป็นบุคคลหรือสัตว์ และเป็นของผู้หนึ่งผู้ใดไม่ ความจริงเป็นธรรมชาติที่โสโครกของกรัชกายนั้นเอง[๗๘]

อุปมาอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมื่อเราเทน้ำเก่าออกจากขวดนั้น น้ำเก่าที่ได้เทออกไปนั้น หาเป็นของผู้ใดผู้หนึ่งไม่ ความจริง เราเพื่อต้องการทำให้ขวดสะอาดเท่านั้นเอง[๗๙]

ในการปล่อยอุจจาระปัสสาวะก็เป็นเช่นเดียวกัน คือจิตตชวาโยธาตุทำให้ปล่อยอุจจาระปัสสาวะ เพื่อให้ร่างกายสะอาด ความรู้ที่ถูกต้องในการปล่อยอุจจาระปัสสาวะ ตามแบบที่กล่าวมาแล้วนี้เรียกว่า อสัมโมหสัมปชัญญะ

จบพระบาลี อุจฺจารปสฺสาวกมฺเม สมฺปชานการี โหติ เท่านี้

---

[๗๘] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๑-๒๗๒ (มจร.)

[๗๙] ที.สี.อ.(ไทย) ๑/๒๑๔/๒๗๒ (มจร.)

พระบาลีประโยคที่ ๗ ว่า คเต ฐิเต นิสินฺเน สุตฺเต ชาคริเต ภาสิเต ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี โหตินั้น มีบทอาการ ๗ ประการ คือ (๑) คเต การไป (๒) ฐิเต การยืน (๓) นิสินฺเน การนั่ง (๔) สุตฺเต การหลับ (๕) ชาคริเต การตื่นนอน (๖) ภาสิเต การพูดจา (๗) ตุณฺหีภาเว การอยู่เงียบ รวม ๗ ประการ[๘๐]

การพิจารณาบทอาการเหล่านี้ เป็นทำนองเดียวกันกับพระบาลีประโยค ๓ คือ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต สมฺปชานการี โหติ นั้นแล้วโดยทุกประการ แต่ยังมีอีกนัยหนึ่งสำหรับบทเหล่านี้ ดังจะกล่าวต่อไป

สมมติว่า ยังมีพระภิกษุ ๒ รูป รูปหนึ่งเป็นพระที่มีวิตกมากเสมอ ในการเดิน-การยืน-การนั่ง-และการนอน รวมอิริยาบถทั้ง ๔ หมายความว่าไม่มีสติในการเจริญกัมมัฏฐาน

อีกรูปหนึ่งทำการสิ่งใดๆ ก็ดี ในการยืน-การเดิน-การนั่ง-และการนอน อิริยาบถทั้ง ๔ นั้น มีสติในกัมมัฏฐานอยู่ไม่ขาด พระภิกษุ ๒ รูปที่กล่าวมาถ้าไปสู่จงกรมกันแล้วเรารู้ได้ทันทีว่ารูปใดมีสติในกัมมัฏฐานเสมอแม้ในการเดิน-การยืน-การนั่งและการนอนและรูปใดไม่มีสติในกัมมัฏฐานเลย

---

[๘๐] แหล่งเดิม

เพราะฉะนั้น ต่อไปนี้ เราจักแสดงวิธีพิจารณาในการเดิน-การยืน-การนั่งและการนอนดังนี้ คือ

เมื่อพระภิกษุเป็นโยคาวจรได้ไปสู่จงกรมแล้ว ครั้งแรกต้องมีความพิจารณาต่อบทกัมมัฏฐานเสียก่อนในการเดิน-ในการยืน-ในการนั่งและในการนอน จะต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า รูปนามของเราที่จะเดินจากสุดทางจงกรมภาคตะวันออกนั้นคงจะดับเสียก่อนที่จะถึงสุดทางจงกรมภาคตะวันตกโดยแน่นอน และรูปนามที่ได้บังเกิดมาจากสุดทางจงกรมภาคตะวันตกก็คงจะดับเสียก่อนที่จะถึงสุดทางจงกรมภาคตะวันออก รูปนามที่ได้บังเกิดในระหว่างทางจงกรมก็เช่นเดียวกัน คงจะดับเสียก่อนที่จะถึงปลายทางทั้ง ๒ ทิศคือ ตะวันออก และตะวันตกเป็นแน่แท้

รูปนามที่เกิดในระหว่างเดินทางนั้นก็คงจะดับเสียก่อนที่จะเกิดรูปนามใหม่ในการยืน รูปนามที่ได้เกิดในการยืนก็คงจะดับเสียก่อนที่จะเกิดรูปนามใหม่ในการนั่ง รูปนามที่ได้เกิดในการนั่งก็คงจะดับเสียก่อนที่จะเกิดรูปนามใหม่ในการนอน ดังนี้เป็นต้นแล้ว พระภิกษุจึงนอนได้

เมื่อตื่นนอนก็ให้มีสติติดต่อในกัมมัฏฐานตลอดไปตามเดิม การพิจารณาของพระภิกษุอย่างนี้ นับว่าเป็นผู้ที่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ แม้พระภิกษุรูปนี้ไม่สามารถที่จะมีสติ

ได้ในระหว่างนอนหลับก็จริง แต่ต้องมีสติเมื่อเวลาตื่นนอน ในการเดิน การยืน การนั่ง และการนอนทุกขณะทุกเวลาให้ติดต่อโดยไม่ขาดสาย

เมื่อเราจะลงนอนต้องพิจารณาว่าร่างกายของเรานี้ไม่มีจิตใจ เตียงนอนก็เช่นเดียวกันหามีจิตใจไม่ ร่างกายไม่รู้ว่าได้นอน และเตียงนอนก็รู้ไม่ได้ว่าร่างกายมานอนบนเตียง ความจริงร่างกายที่ปราศจากจิตเจตนามานอนบนเตียงนอนที่ไม่มีจิตดังนี้แหละ ควรพิจารณาให้ถี่ถ้วนก่อนแล้วควรอาศัยนอนได้

ในที่นี้การหลับนั้นดังนี้คือ คราวใดไม่รู้แจ้งอารมณ์ทั้ง ๖ ที่ปรากฏนั้นเรียกว่า นอนหลับไปโดยจิตเป็นภวังค์ เมื่อขณะที่นอนหลับจิตที่เป็นภวังค์ก็ทำหน้าที่ภวังค์ต่อไป และเมื่อตื่นนอนจิตได้รับอารมณ์และชวนะนั้นก็ปรากฏขึ้นอีก นี่แหละเป็นวิธีนัยแห่งการพิจารณาในการที่เรียกว่านอนหลับ อีกนัยหนึ่งว่า คืนหนึ่งกับวันหนึ่งต้องแบ่งเป็น ๖ ส่วน แล้วควรพิจารณาด้วยสติสัมปชัญญะใน ๕ ส่วนของส่วนทั้ง ๖ เรียกได้อีกว่า การพิจารณาโดย สติสัมปชัญญะ

เมื่อพระภิกษุได้อยู่เงียบ ก็ให้มีสติรู้ว่าอยู่เงียบดังนี้ ถ้าปราศจากเสียงคือ **"สัททายตนะ"** และเวลามีเสียงพร้อมกับมีเสียงสัททายตนะก็ปรากฏมาทันที ขณะที่มีเสียง

"สัททายตนะ" เรียกว่ามีเสียง ขณะที่ไม่มีเสียงจากบางสิ่งบางอย่าง เรียกว่าอยู่เงียบ และรูปที่เป็น สัททายตนะก็ดับสูญหายไป เมื่อมีเสียง สัททายตนะปรากฏอีก นี่แหละเรียกว่า การพิจารณาโดยสติสัมปชัญญะ

ในการที่พระภิกษุอยู่เงียบนั้น ควรรับอารมณ์อันหนึ่งอันใดของกัมมัฏฐาน ๓๘ องค์ (เว้นจากอากาศและอาโลกสิณ) หรืออยู่ในการพิจารณาทุติยฌานก็ได้ พระภิกษุอยู่ในการปฏิบัติ ๒ อย่างนี้เรียกว่าพระที่อยู่เงียบ

ในคำอธิบายพระบาลีประโยค ๑ คือ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเต กับพระบาลีประโยคที่ ๗ ว่า คเต ฐิเต นิสินฺเน นั้นต่างกันดังนี้คือ อภิกฺกนฺเต ปฏิกฺกนฺเตนั้น หมายความว่า เดินทางไกล และคเต ฐิเต นิสินฺเน นั้น หมายความว่า การเดินไปมาในบริเวณ เพื่ออาศัยอิริยาบถทั้ง ๔ ให้สติสม่ำเสมอกันเท่านั้น

ดังนี้แหละ ตามที่เราได้อธิบายมาแล้วตลอดในการพิจารณาต่ออิริยาบถทั้ง ๔ คือ การเดินข้างหน้ากลับถอยหลังเป็นต้นนั้น เรียกว่า **ทุกขสัจ**[๘๑]

---

[๘๑] สติที่กำหนดสัมปชัญญะเป็นทุกขสัจ [ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๖๐ (มจร.)]

ตัณหาเก่าๆ ชาติก่อนๆ ที่ทำให้รูปและนามบังเกิดขึ้นในการเดินไปข้างหน้า และถอยหลังนั้น เรียกว่า **สมุทยสัจ**[๘๒]

ความดับของสัจทั้ง ๒ คือทุกข์ และสมุทัย ซึ่งเป็นธรรมอันเป็นเหตุและผล โดยไม่มีโอกาสที่จะได้เกิดต่อไปภายหน้านั้น เรียกว่า **นิโรธสัจ**[๘๓]

อริยมรรคทั้ง ๘ ที่แสดงข้อปฏิบัติ เพื่อประหาณทุกข์และสมุทัย และได้บรรลุถึงนิโรธนั้นเรียกว่า **มรรคสัจ**[๘๔]

จบจตุสัมปชัญญปัพพะเท่านี้

คำเตือนสติในจตุสัมปชัญญปัพพะ

เท่าที่เราอธิบายมาแล้วตลอดในจตุสัมปชัญญปัพพะนี้ความยังไม่บริบูรณ์เพียงพอสำหรับการกระทำความเพียรภาวนา ฉะนั้นผู้ใดมีความประสงค์จะทำความเพียรโดยถูกต้องนั้น ขอให้จับเอาแต่อารมณ์ที่เป็นปัจจุบันของอิริยาบถทั้ง ๔ เพื่อจะได้สามารถทำสติและสัมปชัญญะให้ติดต่อไปตลอดและจะสำเร็จบรรลุถึงวาระสุดท้ายได้

---

[๘๒] ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๓๗๕/๕๖๐ (มจร.)

[๘๓ - ๘๔] แหล่งเดิม

บันทึกหัวข้อพระอภิธรรม
ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิก

อาจารย์แนบ มหานีรานนท์

คาถาสังคหะ

เอกุปฺปาทนิโรธา จ   เอกาลมฺพนวตฺถุกา
เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส   ธมฺมา เจตสิกา มตา.[๑]

คำแปล

ยังมีสภาวธรรม ที่เกิดพร้อมกับจิต และดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์อันเดียวกับจิต กับวัตถุที่อาศัยเกิด ถ้าเป็นอันเดียวกันกับจิตธรรมชาตินั้นเรียกว่า เจตสิก มีจำนวน ๕๒ ดวง

---

๑ สงฺคห.(บาลี) -/๑/๗ (มจร.)

หมายเหตุ ธรรมชาติเจตสิกนี้ ถึงแม้จะเกิดขึ้นพร้อมกับจิต และดับพร้อมกับจิตก็ตาม แต่ก็ต้องถือจิตนั้นเป็นใหญ่ หรือเป็นประธานในเจตสิกทั้งปวง ในเจตสิกทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้อาศัยจิตเกิด

แจกเจตสิก ๕๒

อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ คือ[๒]

๑) ผัสสะ ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) เจตนา ๕) เอกัคคตา ๖) ชีวิตินทรีย์ ๗) มนสิกาโร ๘) วิตก ๙) วิจาร ๑๐) ปีติ ๑๑) อธิโมกข์ ๑๒) วิริยะ ๑๓) ฉันทะ

อกุศลเจตสิก ๑๔ คือ[๓]

๑) โลภะ ๒) โทสะ ๓) โมหะ ๔) อหิริกะ ๕) อโนตตัปปะ ๖) มานะ ๗) ทิฏฐิ ๘) อิสสา ๙) มัจฉริยะ ๑๐) กุกกุจจะ ๑๑) ถีนะ ๑๒) มิทธะ ๑๓) อุทธัจจะ ๑๔) วิจิกิจฉา

โสภณเจตสิก ๒๕ คือ[๔]

๑) สัทธา ๒) สติ ๓) หิริ ๔) โอตตัปปะ ๕) อโลภะ ๖) อโทสะ ๗) ตัตรมัชฌัตตา ๘) กายปัสสัทธิ ๙) จิตปัสสัทธิ ๑๐) กายลหุตา ๑๑) จิตตลหุตา

---

๒ สงฺคห.(บาลี) -/๒-๓/๗ (มจร.)

๓ สงฺคห.(บาลี) -/๕/๗ (มจร.)

๔ สงฺคห.(บาลี) -/๖/๗ (มจร.)

๑๒) กายมุทุตา ๑๓) จิตตมุทุตา ๑๔) กายกัมมัญญตา ๑๕) จิตตกัมมัญญตา ๑๖) กายปาคุญญตา ๑๗) จิตตปาคุญญตา ๑๘) กายุชุกตา ๑๙) จิตตุชุกตา ๒๐) สัมมาวาจา ๒๑) สัมมากัมมันโต ๒๒) สัมมาอาชีโว ๒๓) กรุณา ๒๔) มุทิตา ๒๕) ปัญญา

ในจำนวนเจตสิกธรรม ๕๒ นี้ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) เป็นอัญญสมานาเจตสิก ๑๓

๒) เป็นอกุศลเจตสิก ๑๔

๓) เป็นโสภณเจตสิก ๒๕[๕]

คำว่า อัญญสมานานั้น แปลว่าเสมอ (หรือเหมือน) กับอย่างอื่นได้ หมายความว่า อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงนี้เกิดร่วมกับกุศลจิต และอกุศลจิต หรืออพยากตจิตได้ คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ นี้ ถ้าเกิดร่วมด้วยอกุศล ก็นับเป็นอกุศลด้วย ถ้าเกิดร่วมด้วยกุศลก็นับเป็นกุศลด้วย ถ้าเกิดร่วมด้วยอพยากตะ ก็นับเป็นอพยากตะไปด้วย โดยนัยดังนี้ เจตสิก ๑๓ ดวงนี้ จึงเรียกว่า อัญญสมานาเจตสิก คือ เป็นเสมอกับอย่างอื่นได้

---

[๕] สงฺคห.(บาลี) -/๙/๘ (มจร.)

อธิบายอัญญสมานาเจตสิก ๑๓

ในอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ นี้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งมี ๗ ดวง เรียกว่าสัพพจิตตสาธารณเจตสิก[๖] คือ เจตสิก ๗ ดวงนี้ เป็นสาธารณะเข้าประกอบในจิตได้ทั้งหมด[๗] ๘๙ – ๑๒๑ เหลืออีก ๖ ดวงเรียกว่า ปกิณกเจตสิก[๘] เจตสิก ๖ ดวงนี้ ไม่ประกอบในจิตทั้งหมด ประกอบได้เป็นบางดวง[๙] รวม ๖ + ๗ = ๑๓ เป็นอัญญสมานาทั้ง ๑๓

ชื่อของอัญญสมานาเจตสิก

คำว่า	หมายความว่า
๑) ผัสสะ	การกระทบอารมณ์
๒) เวทนา	การเสวยอารมณ์
๓) สัญญา	ความจำอารมณ์
๔) เจตนา	แสวงหาหรือขวนขวายที่จะให้เป็นไปในอารมณ์[๑๐]

---

๖ สงฺคห.(บาลี) -/๑๒/๘ (มจร.)

๗ วิภาวินี.(บาลี) -/๓/๑๙๓ (มจร.)

๘ สงฺคห.(บาลี) -/๑๓/๘.(มจร.)

๙ เจตสิกชื่อว่าปกิณกะ เพราะอรรถว่าเรี่ยราย คือกระจายโดยประการ ในโสภณจิตและในอโสภณจิตนั้น [วิภาวินี.(บาลี) -/๓/๑๙๓ (มจร.)]

๑๐ วิภาวินี.(บาลี) -/๒/๑๙๒ (มจร.)

๕) เอกัคคตา	ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียว[๑๑]
๖) ชีวิตินทรีย์	การรักษาธรรมที่เกิดร่วมด้วยตนให้ตั้งอยู่ตามอายุของตน
๗) มนสิการะ	กระทำอารมณ์ให้แก่จิต[๑๒]
๘) วิตก	การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์
๙) วิจาร	การประคองให้อยู่ในอารมณ์[๑๓]
๑๐) อธิโมกข์	การตัดสินอารมณ์
๑๑) วิริยะ	ความเพียรเพื่อให้ได้อารมณ์[๑๔]
๑๒) ปีติ	ความปลาบปลื้มหรืออิ่มใจในอารมณ์[๑๕]
๑๓) ฉันทะ	ความพอใจในอารมณ์[๑๖]

จบอัญญสมานา ๑๓

---

[๑๑] วิภาวินี.(บาลี) -/๒๑/๑๘๑ (มจร.)

[๑๒] วิภาวินี.(บาลี) -/๒/๑๙๓ (มจร.)

[๑๓] วิภาวินี.(บาลี) -/๒๑/๑๘๐ (มจร.)

[๑๔] วิภาวินี.(บาลี) -/๓/๑๙๓ (มจร.)

[๑๕] วิภาวินี.(บาลี) -/๒๑/๑๘๐ (มจร.)

[๑๖] วิภาวินี.(บาลี) -/๓/๑๙๓ (มจร.)

อธิบายอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

คำว่า อกุศลเจตสิกนี้ คือ เจตสิกที่ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นประกอบจิตแล้ว ทำให้จิตเศร้าหมองหรือทำให้เสียศีลธรรม ฉะนั้น จึงเรียกว่าอกุสลเจตสิก มี ๑๔ ดวง

คำว่า	**หมายความว่า**
๑) โมหะ	ความหลงหรือความไม่รู้ความจริงตามสภาวะของอารมณ์
๒) อหิริกะ	ความไม่ละอายต่อการทำอกุศล
๓) อโนตตัปปะ	ความไม่สะดุ้งกลัวต่อการทำอกุศล
๔) อุทธัจจะ	การทำจิตฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ
๕) โลภะ	ความรักหรืออยากได้ในอารมณ์ทั้ง ๖
๖) โทสะ	ความโกรธหรือความไม่ชอบใจในอารมณ์ทั้ง ๖
๗) ทิฏฐิ	ความเห็นผิดจากความเป็นจริงในสภาวธรรม
๘) มานะ	ความถือตนไม่ยอมลงให้
๙) อิสสา	ความไม่ยินดีในการได้ลาภยศของคนอื่น
๑๐) มัจฉริยะ	ความตระหนี่เหนียวแน่นไม่ยอมเสียสละ

๑๑) กุกกุจจะ	ความรำคาญในสิ่งที่ทำไปแล้ว ในความดีที่ไม่ได้ทำ
๑๒) ถีนะ	การทำให้จิตท้อถอยจากความเพียร
๑๓) มิทธะ	การทำให้จิตหดหู่และง่วงเหงาหาวนอน[๑๗]
๑๔) วิจิกิจฉา	ความสงสัยหรือความลังเลไม่แน่ใจในอารมณ์ต่าง ๆ[๑๘]

จบอกุศลเจตสิก ๑๔

---

[๑๗] ความท้อแท้ ชื่อว่ามิทธะ ได้แก่ ความเป็นธรรมชาติปราศจากความสามารถ บรรดาถีนะและมิทธะนั้น ถีนะมีความเป็นธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งจิตเป็นลักษณะ มิทธะมีความเป็นธรรมชาติไม่สำเร็จประโยชน์ในการงานแห่งขันธ์ ๓ มีเวทนาเป็นต้นเป็นลักษณะ ถีนะและมิทธะทั้ง ๒ นี้ต่างกัน ดังว่ามานี้ [วิภาวินี.(บาลี) -/๕/๑๙๔-๑๙๕ (มจร.)]

[๑๘] ธรรมชาติ ชื่อว่าวิจิกิจฉา เพราะอรรถว่า เป็นเหตุยาก คือลำบากของบุคคลผู้วิจัยอยู่ซึ่งสภาวะ, อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่าวิจิกิจฉา เพราะอรรถว่า มีความเยียวยา คือความแก้ไขด้วยญาณไปปราศแล้ว เพราะเป็นธรรมชาติที่ทำได้ยากเพื่อจะเยียวยา [วิภาวินี.(บาลี) -/๖/๑๗๐-๑๗๑ (มจร.)]

อธิบายโสภณเจตสิก ๒๕

คำว่า โสภณเจตสิก หมายความว่าเป็นเจตสิก ที่ดีงาม เมื่อประกอบเข้ากับจิตแล้ว ก็ทำให้จิตนั้นผ่องใส ปราศจากอกุศล ทำให้จิตตั้งอยู่ในศีลธรรม มีการเว้นบาปทุจริตต่าง ๆ ฉะนั้นเจตสิก ๒๕ ดวงนี้จึงเรียกว่า โสภณเจตสิก จิตที่ประกอบด้วย โสภณเจตสิก ๒๕ ดวงนี้ก็เรียกว่าโสภณจิตด้วย ถ้าจิตใดที่ไม่ประกอบด้วยโสภณเจตสิกนี้ ก็เรียกว่า อโสภณจิต[๑๙]

คำว่า	**หมายความว่า**
๑) สัทธา	เชื่อถือเหตุผลในเหตุผลตามความเป็นจริง
๒) สติ	ระลึกรู้อารมณ์และยับยั้งมิให้จิตตกไปในอกุศล
๓) หิริ	ความละอายต่อการทำบาป
๔) โอตตัปปะ	ความสะดุ้งกลัวต่อบาป

---

[๑๙] ธรรม คือ อโสภณ ชื่อว่า เป็นธรรมเหล่าอื่นโดยกิริยาเล็งถึงธรรม คือโสภณ และ ธรรม คือโสภณ ก็ชื่อเป็นธรรมเหล่าอื่น โดยกิริยาเล็งถึงธรรมคืออโสภณ (คือเป็นธรรมอื่นแก่กันและกัน เจตสิกเหล่าใดเสมอกัน (เข้ากันได้) แก่ธรรมเหล่าอื่นนั้น คือมิใช่มีสภาพเป็นธรรมมีอกุศลเป็นต้นดุจ อกุศลมีอุทธัจจะเป็นต้น และกุศลมีศรัทธาเป็นต้นนั่นเทียว [วิภาวินี.(บาลี) -/๔/๑๙๓ (มจร.)]

๕) อโลภะ	ความไม่อยากได้ หรือไม่ข้องในอารมณ์[๒๐]
๖) อโทสะ	ความไม่โกรธหรือไม่ประทุษร้าย[๒๑]
๗) ตัตรมัชฌัตตา	การทำใจเป็นกลาง คือใจเป็นยุติธรรม ไม่มีอคติด้วยรักและโกรธ เป็นต้น
๘) กายปัสสัทธิ	ความสงบจากอกุศลเจตสิก
๙) จิตตปัสสัทธิ	ทำให้จิตสงบจากอกุศล
๑๐) กายลหุตา	ความเบาของเจตสิกจากอกุศล
๑๑) จิตตลหุตา	ทำให้จิตเบาจากอกุศล
๑๒) กายมุทุตา	ความอ่อนโยนของเจตสิกทำให้เป็นไปง่ายดายในอารมณ์ที่เป็นกุศล
๑๓) จิตตมุทุตา	การทำให้จิตอ่อน เป็นไปง่ายดายในอารมณ์ที่เป็นกุศล

---

[๒๐] ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโลภะ ชื่อว่าอโลภะ อโลภะนั้นมีความเป็นธรรมไม่ข้องอยู่ในอารมณ์แห่งจิตเป็นลักษณะ เปรียบเหมือนภิกษุผู้พ้นแล้ว [วิภาวินี.(บาลี) -/๖/๑๙๖ (มจร.)]

[๒๑] ธรรมเป็นปฏิปักษ์ต่อโทสะ ชื่อว่าอโทสะ อโทสะนั้นมีความไม่ดุร้ายเป็นลักษณะ เปรียบเหมือนมิตรผู้เกื้อกูลกันฉะนั้น [แหล่งเดิม]

๑๔) กายกัมมัญญูตา ความควรแก่งานของเจตสิกที่เป็นไปในกุศล

๑๕) จิตตกัมมัญญูตา ความควรแก่การงานของจิตในกุศล

๑๖) กายปาคุญญูตา ความคล่องแคล่วของเจตสิกในกุศล

๑๗) จิตตปาคุญญูตา ความคล่องแคล่วของจิตในการทำกุศล

๑๘) กายุชุกตา มุ่งตรงของเจตสิกต่อกุศล

๑๙) จิตตุชุกตา ทำให้จิตมุ่งตรงต่อกุศล[๒๒]

๒๐) สัมมาวาจา พูดสิ่งที่เป็นกุศล หรือเว้นจากวจีทุจริต ทั้ง ๔ มีมุสาวาทเป็นต้น

๒๑) สัมมากัมมันโต การงานที่ไม่ทุจริต หรือเว้นกายจากทุจริตทั้ง ๓ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น

๒๒) สัมมาอาชีวะ ประกอบอาชีพที่สุจริต[๒๓]

---

[๒๒] วิภาวินี.(บาลี) -/๖/๑๙๖-๑๙๗ (มจร.)

[๒๓] วิภาวินี.(บาลี) -/๗/๑๙๗ (มจร.)

๒๓) กรุณา — มีความสงสารอยากจะช่วยสัตว์ที่ได้ทุกข์

๒๔) มุทิตา — พลอยยินดีด้วย ในเมื่อรู้ว่าเขามีความสุข

๒๕) ปัญญา — รู้ในเหตุผลและความจริงของสภาวธรรม และทำลายความเห็นผิด เป็นต้น[๒๔]

จบโสภณเจตสิก ๒๕

สัมปโยคะ ๑๖ นัย

ต่อไปนี้ จักอธิบายสัมปโยคะของเจตสิก ๕๒ ดวง มีจำนวน ๑๖ นัย คำว่าสัมปโยคะ แปลว่าประกอบ หมายความว่า จักแสดงเจตสิกในจำนวน ๕๒ นั้นเพื่อให้รู้ว่าเจตสิกดวง ๑ จะประกอบเข้าได้กับจิตมีจำนวนเท่าไร และอะไรบ้างดังนี้ เรียกว่า สัมปโยคะ โดยยกเจตสิกขึ้นมาตั้งตามจำนวนที่จิตจะประกอบได้ มีจำนวน ๑๖ นัย

---

[๒๔] วิภาวินี.(บาลี) -/๘/๑๙๗-๑๙๘ (มจร.)

คาถาสังหะ

เตสํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ ยถาโยคมิโต ปรํ
จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺเจกํ สมฺปโยโค ปวุจฺจติ.
สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ ยถาโยคํ ปกิณฺณกา
จุทฺทสากุสเลเสฺวว โสภเนเสฺว โสภนา.

ในจำนวนเจตสิก ๕๒ นี้ ท่านจัดจำนวนสัมปโยคะไว้ ๑๖ นัย คือในอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงนั้น ท่านจัดไว้ ๗ นัย ในอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงจัดไว้ ๕ นัย ในโสภณเจตสิก ๒๕ ดวงจัดไว้ ๔ นัย รวมเป็นสัมปโยคะ ๑๖ นัย[๒๕]

แสดงอัญญสมานาเจตสิก

ในอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวงนี้ ท่านแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือเรียกว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิกประเภทที่ ๑ มี ๗ ดวง ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ รวม ๗ ดวงยังเหลืออีก ๖ ดวง เรียกว่า ปกิณณกเจตสิก ได้แก่ วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ ฉันทะ รวม ๖ ดวง ในเจตสิก ๒ ประเภทนี้ รวมเรียกว่า อัญญสมานาเจตสิก มีสัมปโยคะ ๗ นัย

---

[๒๕] ใน “ อภิธัมมัตถสังคหะ และ อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (บาลี-ไทย) เล่ม ๑ ” (หน้า ๑๒๒) โดย มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๖๐, กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ. ระบุเพียง ๔ นัย

แสดงอัญญสมานาเจตสิก ๗ นัย

(๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ประกอบได้กับจิต ทั้งหมด ๑ นัย

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวงอีก ๖ นัยคือ

(๑) วิตกเกิดได้ในจิต ๕๕ ดวง คือ

สัมปฏิจฉันนะ	๒	ดวง
สันตีรณะ	๓	ดวง
อเหตุกกิริยา	๓	ดวง
อกุศล	๑๒	ดวง
กามโสภณะ	๒๔	ดวง
ปฐมฌาน	๑๑	ดวง
รวม	๕๕	ดวง ๑ นัย[๒๖]

(๒) วิจารเกิดในจิต ๖๖ ดวง คือ

สัมปฏิจฉันนะ	๒	ดวง
สันตีรณะ	๓	ดวง
อเหตุกกิริยา	๓	ดวง
อกุศล	๑๒	ดวง
กามโสภณ	๒๔	ดวง
ปฐมฌาน	๑๑	ดวง
ทุติยฌาน	๑๑	ดวง
รวม	๖๖	ดวง ๑ นัย[๒๗]

---

[๒๖] สงฺคห.(บาลี) -/๑๓/๘ (มจร.)

[๒๗] สงฺคห.(บาลี) -/๑๔/๘ (มจร.)

(๓) อธิโมกข์เกิดในจิต ๗๘ ดวง คือ

เว้นวิจิกิจฉา	๑	ดวง	
และทวิปัญจวิญญาณ	๑๐	ดวง	
เหลือ	๗๘	ดวง	๑ นัย[๒๘]

(๔) วิริยะเกิดในจิต ๗๓ ดวง คือ

เว้นปัญจทวารวัชชนะ	๑	ดวง	
เว้นทวิปัญจวิญญาณ	๑๐	ดวง	
เว้นสัมปฏิจฉันนะ	๒	ดวง	
เว้นสันตีรณะ	๓	ดวง	
เหลือ	๗๓	ดวง	๑ นัย[๒๙]

(๕) ปีติเกิดในจิต ๕๑ ดวง คือ

กามโสมนัส	๑๘	ดวง	
ปฐมฌาน	๑๑	ดวง	
ทุติยฌาน	๑๑	ดวง	
ตติยฌาน	๑๑	ดวง	
รวม	๕๑	ดวง	๑ นัย[๓๐]

---

[๒๘] สงฺคห.(บาลี) -/๑๕/๘ (มจร.)

[๒๙] สงฺคห.(บาลี) -/๑๖/๘ (มจร.)

[๓๐] สงฺคห.(บาลี) -/๑๗/๘ (มจร.)

(๖) ฉันทะเกิดในจิต ๖๙ ดวง คือ	โลภะ	๘	ดวง
	โทสะ	๒	ดวง
	กามโสภณะ	๒๔	ดวง
	มหัคคตะ	๒๗	ดวง
	โลกุตตระ	๘	ดวง
	รวม	๖๙	ดวง[๓๑]

คำว่า ปกิณณกะ หมายความว่าประกอบไม่ทั่วไปในจิตทั้งหมด เหมือนอย่างสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ส่วนปกิณณกเจตสิกนี้ ประกอบได้เป็นบางดวง บางดวงก็ไม่ประกอบ

จบอัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ดวง ๗ นัย

แสดงสัมปโยคะอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ๕ นัย

ในอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงนั้น ท่านแสดงสัมปโยคะไว้ ๕ นัย คือโมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ เจตสิกทั้ง ๔ นี้ เรียกว่า สัพพอกุศลสาธารณะ เพราะประกอบทั่วไปในอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง ๑ นัย[๓๒]

---

[๓๑] สงฺคห.(บาลี) -/๑๘/๘ (มจร.)

[๓๒] สงฺคห.(บาลี) -/๒๐/๙ (มจร.)

โลภะ มานะ ทิฏฐิ เจตสิก ๓ ดวงนี้ ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ดวง ๑ นัย[๓๓]

โทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เจตสิก ๔ ดวงนี้ ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวง ๑ นัย[๓๔]

ถีนะ มิทธะ เจตสิก ๑ ดวงนี้ ประกอบได้ในจิตที่เป็นอกุศลสสังขาริก ๕ ดวง ๑ นัย[๓๕]

วิจิกิจฉา เจตสิก ๑ ดวงนี้ ประกอบได้ในโมหมูลจิต ๑ ดวง คือ วิจิกิจฉาจิตดวงเดียวเท่านั้น อีก ๑ นัย[๓๖] รวมสัมปโยคะของอกุศลเจตสิก ๑๕ ดวง มี ๔ นัย

ภาพสัมปโยคะของอกุศลเจตสิก ๕ นัย

<table>
<tr><td colspan="2">อกุศลสาธารณะ ๔
ประกอบอกุศล ๑๒</td><td colspan="3">เจตสิก ๓ ดวง
โลภะ มานะ ทิฏฐิ</td><td colspan="2">เจตสิก
๔ ดวง</td><td colspan="2">เจตสิก
๒ ดวง</td><td colspan="2">เจตสิก
๑ ดวง</td></tr>
<tr><td>โลภจิต
โทสจิต
โมหจิต</td><td>๘
๒
๒</td><td>โลภะ
มานะ
ทิฏฐิ</td><td>โลภจิต
ทิฏฐิวิปยุต
ทิฏฐิสัมปยุต</td><td>๘
๔
๔</td><td>โทสะ
อิสสา
มัจฉริยะ
กุกกุจจะ</td><td>โทส
๒</td><td>ถีนะ
มิทธะ</td><td>โลภะ ๔
โทสะ ๑
โลภะ ๔
โทสะ ๑</td><td>วิจิกิจฉา
เจตสิก</td><td>วิจิกิจฉา
จิต
๑</td></tr>
<tr><td>๑ นัย</td><td>๑๒</td><td colspan="2">นัย ๑</td><td>๘</td><td>๑ นัย</td><td>๒</td><td>๑ นัย</td><td>๕</td><td>๑ นัย</td><td>๑</td></tr>
<tr><td colspan="11">รวมสัมปโยคะของอกุศลจิต ๔ ดวง มี ๕ นัย</td></tr>
</table>

[๓๓] สงฺคห.(บาลี) -/๒๑/๙ (มจร.)

[๓๔] สงฺคห.(บาลี) -/๒๔/๙ (มจร.)

[๓๕] สงฺคห.(บาลี) -/๒๕/๙ (มจร.)

[๓๖] สงฺคห.(บาลี) -/๒๖/๙ (มจร.)

คาถาสังคหะ

สพฺพาปุญฺเญสุ จตฺตาโร โลภมูเล ตโย คตา
โทสมูเลสุ จตฺตาโร สสงฺขาเร ทฺวยํ ตถา.
วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉา- จิตฺเต จาติ จตุทฺทส
ทฺวาทสากุสเลเสฺวว สมฺปยุชฺชนฺติ ปญฺจธา.[๓๗]

แปลว่า เจตสิก ๔ ดวงเกิดในอกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๓ ดวงเกิดในโลภจิต ๘ เจตสิกอีก ๔ ดวงเกิดในโทสะ (โทสจิต) ๒ เจตสิก ๒ ดวง เกิดในสสังขาริกะ ๕ ดวง วิจิกิจฉาเจตสิก เกิดในวิจิกิจฉา ๑ ดวง

จบสัมปโยคะอกุสลเจตสิก ๑๔ ดวง ๕ นัย

แสดงสัมปโยคะของโสภณเจตสิก ๒๕

ในโสภณเจตสิก ๒๕ ดวงนี้ ท่านแสดงสัมปโยคะไว้ ๔ นัย ๆ ที่ ๑ มี ๑๙ ดวง นัยที่ ๒ มี ๓ ดวง นัยที่ ๓ มี ๒ ดวง นัยที่ ๔ มี ๑ ดวง

[๓๗] สงฺคห.(บาลี) -/๒๗/๙ (มจร.)

นัยที่ ๑ มี ๑๙ ดวง คือ

๑) สัทธา	๘) กายปัสสัทธิ	๑๔) กายกัมมัญญตา
๒) สติ	๙) จิตตปัสสัทธิ	๑๕) จิตตกัมมัญญตา
๓) หิริ	๑๐) กายลหุตา	๑๖) กายปาคุญญตา
๔) โอตตัปปะ	๑๑) จิตตลหุตา	๑๗) จิตตปาคุญญตา
๕) อโลภะ	๑๒) กายมุทุตา	๑๘) กายุชุกตา
๖) อโทสะ	๑๓) จิตตมุทุตา	๑๙) จิตตุชุกตา
๗) ตัตรมัชฌัตตตา		

เจตสิก ๑๙ ดวงนี้เรียกว่า โสภณสาธารณเจตสิก เพราะเหตุว่าประกอบทั่วไปในโสภณจิตทั้งหมด ๕๙ – ๙๑ ดวง ฉะนั้นจึงเรียก โสภณ (จิต) สาธารณเจตสิก ประกอบได้ในโสภณะทั้งหมด ได้แก่

๑) กามโสภณจิต	๒๔	๕๙ – ๙๑ ดวง
๒) รูปาวจรจิต	๑๕	
๓) อรูปาวจรจิต	๑๒	
๔) โลกุตตรจิต	๘ – ๔๐	

โสภณเจตสิก ๑๙ ดวง ประกอบกับโสภณจิต ๕๙ – ๙๑ นับเป็น ๑ นัย[๓๘]

---

[๓๘] สงฺคห.(บาลี) -/๒๘/๙ (มจร.)

นัย ๒ มี ๓ ดวง ได้วิรตีเจตสิก ๓ ได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันโตเจตสิก สัมมาอาชีโวเจตสิก

เจตสิก ๓ ดวงนี้ประกอบเข้ากับจิต ๑๖ คือ

๑) มหากุศลจิต	๘	ดวง[๓๙]	รวม ๑๖ ดวง
๒) โลกุตตรจิต	๘	ดวง	

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง ประกอบเข้ากับจิต ๑๖ ดวง นับเป็น ๑ นัย[๔๐]

นัยที่ ๓ มี ๒ ดวง ได้แก่อัปปมัญญา ๒ คือ กรุณาเจตสิก และมุทุตาเจตสิก เจตสิก ๒ นี้ ประกอบในจิต ๒๘ ดวง คือ

๑) มหากุศลจิต ๘ ดวง

๒) มหากิริยาจิต ๘ ดวง

๓) รูปาวจรจิต ๑๒ ดวง (เว้นปัญจมฌาน)

อัปปมัญญา ๒ ประกอบในจิต ๒๘ ดวง นับเป็น ๑ นัย[๔๑]

---

[๓๙] บางครั้งบางคราวทีละดวงไม่ซ้ำกัน [สงฺคห.(บาลี) -/๒๙/๙ (มจร.)]

[๔๐] แหล่งเดิม

[๔๑] สงฺคห.(บาลี) -/๓๐/๑๐ (มจร.)

นัยที่ ๔ มี ๑ ดวง ได้แก่ ปัญญาเจตสิกนี้ ประกอบในจิต ๔๗ ดวง คือ

๑) มหากุศลญาณสัมปยุต	๔ ดวง	รวม ๔๗
๒) มหากิริยาญาณสัมปยุต	๔ ดวง	
๓) มหาวิบากญาณสัมปยุต	๔ ดวง	
๔) รูปาวจร	๑๕ ดวง	
๕) อรูปาวจร	๑๒ ดวง	
๖) โลกุตตระ	๘ ดวง	

ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง ประกอบกับจิต ๔๗ ดวง นับ ๑ นัย[๔๒] รวมสัมปโยคะของโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง นับด้วยการประกอบเข้ากับจิต จึงเป็น ๔ นัย

คาถาสังคหะ

เอกูนวีสติ ธมฺมา ชายนฺเตกูนสฏฺฐิสุ
ตโย โสฬสจิตฺเตสุ อฏฺฐวีสติยํ ทฺวยํ.
ปญฺญา ปกาสิตา สตฺต- จตฺตาลีสวิเธสุปิ
สมฺปยุตฺตา จตุเธวํ โสภเณเสฺวว โสภนา.[๔๓]

[๔๒] สงฺคห.(บาลี) -/๓๑/๑๐ (มจร.)
[๔๓] สงฺคห.(บาลี) -/๓๒/๑๐ (มจร.)

แปลความว่า เจตสิก ๑๙ ดวง เกิดในโสภณจิต ๕๙ ดวง เจตสิก ๓ ดวง เกิดในจิต ๑๖ ดวง เจตสิก ๒ ดวง เกิดในจิต ๑๘ ดวง ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง เกิดในจิต ๔๗ ดวง รวมสัมปโยคะของโสภณเจตสิก ๒๕ มี ๔ นัย

จบสัมปโยคะของโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ๔ นัย

แสดงสัมปโยคะของเจตสิก ๒๕ ดวง รวมทั้งหมด มี ๑๖ นัย คือ ๓+๕+๕ = ๑๖ จบสัมปโยคะ ๑๖ นัย

คาถาสังคหะ

สตฺต สพฺพตฺก ยุชฺชนฺติ ยถาโยคํ ปกิณฺณกา
จุทฺทสากุสเลเสฺวว โสภเนเสฺวว โสภนา.[๔๔]

แปลว่า

สัพพจิตตสาธารณเจตสิกดวงนั้น สาธารณะประกอบทั่วไปแก่จิตทั้งหมด ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประกอบกับจิตส่วนอกุศล อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงนั้น สาธารณะแก่อกุศลจิต ๑๒ ดวง ส่วนโสภณเจตสิก ๒๕ ดวงนั้นสาธารณะแก่จิตเป็นโสภณะ ๕๙ หรือ ๙๑ ดวง

---

[๔๔] สงฺคห.(บาลี) -/๑๑/๘ (มจร.)

หมายเหตุ รวมเจตสิก ๕๒ มีสัมปโยคะ ๑๖ นัย คือ

นัยที่ ๑ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ประกอบในจิตทั้งหมด ๑ นัย

นัยที่ ๒ ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประกอบกับจิตบางส่วน ๖ นัย

นัยที่ ๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ดวง ๕ นัย

นัยที่ ๔ โสภณเจตสิก ๒๕ ประกอบโสภณจิต ๕๙ – ๙๑ ดวง ๔ นัย

จบสัมปโยคะของเจตสิก ๕๒ ดวง ๑๖ นัย

แสดงสังคหะ ๓๓ นัย

ต่อไปนี้จะแสดงสังคหะ ๓๓ นัย คำว่าสังคหะนั้น แปลว่ารวบรวมหรือสงเคราะห์ หมายความว่า รวบรวมเจตสิกที่จะเกิดได้ในจิตดวงหนึ่ง ๆ นั้นมีมานวนเท่าใด ดังนี้ เรียกว่า สังคหะ ส่วนสัมปโยคนัยนั้น แสดงถึงเจตสิกดวงหนึ่ง จะเกิดได้ในจิตกี่ดวง มีจำนวนเท่าใด ส่วนสังคหะนัยนั้นในจิตดวงหนึ่งได้จำนวนเจตสิกเท่าไร

สังคหะในที่นี้ท่านแสดงไว้ ๓๓ นัย

๑) โลกุตตรจิต ๘ ดวง	มี สังคหะ ๕ นัย
๒) มหัคคตจิต ๒๗ ดวง	มี สังคหะ ๕ นัย
๓) กามโสภณจิต ๒๔ ดวง	มี สังคหะ ๑๒ นัย
๔) อกุศลจิต ๑๒ ดวง	มี สังคหะ ๗ นัย
๕) อเหตุกจิต ๑๘ ดวง	มี สังคหะ ๔ นัย

สังคหะโลกุตตระ ๘ ดวง ๕ นัย

รวบรวมเจตสิก ที่เกิดในโลกุตตรจิต ๘ ดวง มี ๕ นัย มัคคจิต ๔ ดวง และผลจิต ๔ ดวง รวม ๘ ดวงนี้ ถ้าเกิดร่วมด้วยปฐมฌาน ก็ประกอบด้วยเจตสิก ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒) รวม ๓๖ นับเป็นนัยที่ ๑

โลกุตตระ ๘ ดวง ที่เกิดร่วมด้วยทุติยฌาน มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นวิตกเจตสิก) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒) รวม ๓๕ นับเป็นนัยที่ ๒

โลกุตตระ ๘ ดวง ที่เกิดร่วมด้วยตติยฌาน มีเจตสิกประกอบ ๓๔ คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณะ ๓๒ (เว้นอัปปมัญญา ๒) รวมเป็น ๓๔ นับเป็นนัยที่ ๓

โลกุตตระ ๘ ดวง ที่เกิดร่วมด้วยจตุตถฌาน มีเจตสิกประกอบ ๓๓ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒) รวม ๓๓ นับเป็นนัยที่ ๔

โลกุตตระ ๘ ดวง ที่เกิดร่วมด้วยปัญจมฌาน มีเจตสิกประกอบ ๓๓ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณะ ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒) นับเป็นนัยที่ ๕

รวมสังคหะของโลกุตตรจิต ๘ ดวง นับได้ ๕ นัย[๔๕]

หมายเหตุ ข้อที่ควรสังเกตเพื่อสะดวกแก่การจำนั้นก็คือโลกุตตรจิตนั้น ความจริงก็มี ๘ ดวงเท่านั้น ที่ทำให้แตกต่างออกเป็น ๕ นัยนั้น ก็เพราะเหตุว่าแยกออกตามประเภทของงค์ฌานนั้นเอง โดยเหตุนี้จึงทำให้โลกุตตรจิตแตกต่างออกเป็น ๕ นัย

คาถาสังคหะ

ฉตฺตึส ปญฺจตึส จ จตุตฺตึส ยถากฺกมํ
เตตฺตึสทฺวยมิจฺเจวํ ปญฺจธานุตฺตเร ฐิตา.[๔๖]

แปลความว่า โลกุตตรจิต ๘ ดวงนั้น มีสังคหะ ๕ นัย คือ นัยที่ ๑ เจตสิกประกอบ ๓๖ นัยที่ ๒ เจตสิกประกอบ ๓๕ นัยที่ ๓ เจตสิก ประกอบ ๓๔ นัยที่ ๔ เจตสิกประกอบ ๓๓ นัยที่ ๕ เจตสิกประกอบ ๓๓ รวม ๕ นัย

จบสังคหะของโลกุตตรจิต ๘ ดวง ๕ นัย

---

[๔๕] สงฺคห.(บาลี) -/๓๖/๑๐-๑๑ (มจร.)

[๔๖] สงฺคห.(บาลี) -/๓๗/๑๑ (มจร.)

สังคหะของมหัคคตจิต ๒๗ ดวง ๕ นัย

ในมหัคคตจิต ๒๗ ดวงนั้น ท่านแสดงสังคหะไว้ ๕ นัย คือ

นัยที่ ๑ ปฐมฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตีเจตสิก ๓) รวม ๓๕ นับเป็น ๑ นัย

นัยที่ ๒ ทุติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๒ รวม ๓๔ (เว้นวิรตี ๓) นับเป็น ๑ นัย

นัยที่ ๓ ตติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓) รวม ๓๓ นับเป็น ๑ นัย

นัยที่ ๔ จตุตถฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง อัญญสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓) รวม ๓๒ นับเป็น ๑ นัย

นัยที่ ๕ ปัญจมฌานจิต ๑๕ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณะ ๒๐ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒) รวม ๓๐ นับเป็น ๑ นัย รวมสังคหะ ๕ นัย[๔๗]

---

[๔๗] สงฺคห.(บาลี) -/๓๙/๑๑ (มจร.)

คาถาสังคหะ

ปญฺจตึส จตุตฺตึส เตตฺตึส จ ยถากฺกมํ
พาตฺตึส เจว ตึเสติ ปญฺจธาว มหคฺคเต.[๔๘]

แปลความว่า มหัคคตจิต ๒๗ ดวง มีสังคหะ ๕ นัย นัยที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ นัยที่ ๒ มี ๓๔ นัยที่ ๓ มี ๓๓ นัยที่ ๔ มี ๓๒ นัยที่ ๕ มี ๓๐ รวม ๕ นัย

ภาพสังคหะของมหัคคตจิต ๒๗ ดวง ๕ นัย

เวทนา	ฌาน	อัญญูสมานา	โสภณะ	เว้น	รวม
โสมนัสส	ปฐม ๓	๑๓	๒๒	วิรตี	๓๕
โสมนัสส	ทุติยะ ๓	๑๒	๒๒	วิตก, วิรตี	๓๔
โสมนัสส	ตติยะ ๓	๑๑	๒๒	วิตก, วิจาร, วิรตี	๓๓
โสมนัสส	จตุตถะ ๑๕	๑๐	๒๒	วิตก, วิจาร, ปีติ, วิรตี	๓๒
อุเบกขา	ปัญจมะ ๑๕	๑๐	๒๐	อัปปมัญญา ๒	๓๐
	๒๗ ดวง	รวม ๕ นัย			

จบมหัคคตสังคหะ ๕ นัย

สังคหะของกามโสภณจิต ๒๔ ดวง ๑๒ นัย

กามโสภณะ ๒๔ ดวง มีสังคหะ ๑๒ นัย คือ มหากุศล ๔ นัย มหาวิบาก ๔ นัย มหากิริยา ๔ นัย รวม ๑๒ นัย

---

๔๘ สงฺคห.(บาลี) -/๔๐/๑๑ (มจร.)

มหากุศล ๔ นัย

มหากุศลคู่ที่ ๑ เจตสิกประกอบได้ ๓๘ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕ รวม ๓๘ ดวง ๑ นัย

มหากุศลคู่ที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญาเจตสิก ๑) รวม ๓๗ นับเป็น ๑ นัย

มหากุศลคู่ที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๕ รวม ๓๗ นับเป็น ๑ นัย

มหากุศลคู่ที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา) รวม ๓๖ นับเป็น ๑ นัย รวมมหากุศล ๘ ดวง มี ๔ นัย

จบสังคหะของมหากุศล ๘ ดวงมี ๔ นัย

มหาวิบาก ๘ ดวง ๔ นัย

มหาวิบากคู่ที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) รวม ๓๓ นับเป็น ๑ นัย

มหาวิบากคู่ที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก (เว้นปัญญา ๑ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

มหาวิบากคู่ที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) รวม ๓๒ นับเป็น ๑ นัย

มหาวิบากคู่ที่ ๔ มีเจตสิก ๓๑ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๑๙ (เว้นปัญญา วิรตี อัปปมัญญา) รวม ๓๑ นับเป็น ๑ นัย รวม ๔ นัย[๔๙]

จบสังคหะมหาวิบาก ๘ ดวง ๕ นัย

มหากิริยา ๘ ดวง ๔ นัย

มหากริยาคู่ที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓) รวม ๓๕ นับเป็น ๑ นัย

มหากิริยาคู่ที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ คือ อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรตี ปัญญา) รวม ๓๔ นับเป็น ๑ นัย

มหากิริยาคู่ที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓) รวม ๓๔ นับเป็น ๑ นัย

---

[๔๙] แหล่งเดิม

มหากริยาคู่ที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรตีปัญญา) รวม ๓๓ นับเป็น ๑ นัย[๕๐]

จบสังคหะของมหากิริยา ๘ ดวง ๔ นัย

รวมสังคหะของกามาวจรโสภณ ๒๔ ดวง มี ๑๒ นัย

คาถาสังคหะ

อฏฺฐตึส สตฺตตึส ทฺวยํ ฉตฺตึสกํ สุเภ
ปญฺจตึส จตุตฺตึส ทฺวยํ เตตฺตึสกํ กฺริเย.
เตตฺตึส ปาเก พาตฺตึส ทฺวเยกตึสกํ ภาเว
สเหตุกามาวจร– ปุญฺญปากกฺริยามเนฺ.[๕๑]

แปลความว่า จิตตกามาวจรกุศล วิบาก กิริยานั้น ในกุศล ๘ ดวง ได้สังคหะ ๔ นัย คือ ๓๘ – ๓๗ – ๓๗ – ๓๖

ในกามาวจรกิริยา ๘ ดวง ได้สังคหะ ๔ นัย คือ ๓๕ – ๓๔ – ๓๔ – ๓๓

ในกามาวจรวิบาก ๘ ดวง ได้สังคหะ ๔ นัย คือ ๓๑ – ๓๒ – ๓๒ – ๓๑

---

[๕๐] แหล่งเดิม

[๕๑] สงฺคห.(บาลี) -/๔๑/๑๒ (มจร.)

ข้อสังเกต ในมหากุศลโสมนัสสญาณสัมปยุต อัญญสมานา ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕ รวม ๓๘ ไม่มีเว้นเลย ถ้าอุเบกขา (เว้นปีติ) ถ้าวิปปยุต (เว้นปัญญา)

มหาวิบาก (เว้นวิรตี อัปปมัญญา) มหากิริยา (เว้นอัปปมัญญา) ให้สังเกตตามภาพสังคหะของโสภณจิต ๒๔ ดวง

ภาพสังคหะมหากุศล ๘ ดวง ๔ นัย

เวทนา	มหากุศล	อัญญสมานา	โสภณะ	เว้น	รวม
โสมนัสส	คู่ที่ ๑	๑๓	๒๕	–	๓๘
โสมนัสส	คู่ที่ ๒	๑๓	๒๔	ปัญญา	๓๗
อุเบกขา	คู่ที่ ๓	๑๒	๒๔	ปีติ	๓๗
อุเบกขา	คู่ที่ ๔	๑๒	๒๓	ปีติ ปัญญา	๓๖

ภาพสังคหะมหาวิบาก ๘ ดวง ๔ นัย

เวทนา	มหาวิบาก	อัญญสมานา	โสภณะ	เว้น	รวม
โสมนัสส	คู่ที่ ๑	๑๓	๒๐	วิรตี อัปปมัญญา	๓๓
โสมนัสส	คู่ที่ ๒	๑๓	๑๙	วิรตี อัปปปัญญา ปัญญา	๓๒
อุเบกขา	คู่ที่ ๓	๑๒	๑๙	วิรตี อัปปมัญญา ปีติ	๓๒
อุเบกขา	คู่ที่ ๔	๑๒	๑๘	วิรตี อัปปปัญญา ปีติ ปัญญา	๓๑

ภาพสังคหะมหากิริยา ๘ ดวง ๔ นัย

เวทนา	มหากิริยา	อัญญสมานา	โสภณะ	เว้น	รวม
โสมนัสส	คู่ที่ ๑	๑๓	๒๒	วิรตี	๓๕
โสมนัสส	คู่ที่ ๒	๑๓	๒๑	วิรตี ปัญญา	๓๔
อุเบกขา	คู่ที่ ๓	๑๒	๒๒	วิรตี ปีติ	๓๔
อุเบกขา	คู่ที่ ๔	๑๒	๒๑	วิรตี ปีติ ปัญญา	๓๓

จบสังคหะของกามโสภณะ ๒๔ ดวง ๑๒ นัย

คาถาสังคหะ

น วิชฺชนฺเตตฺถ วิรตี กฺริเยสุ จ มหคฺคเต
อนุตฺตเร อปฺปมญฺญา กามปาเก ทฺวยํ ตถา.
อนุตฺตเร ฌานธมฺมา อปฺปมญฺญา จ มชฺฌิเม
วิรตี ญาณปีติ จ ปริตฺเตสุ วิเสสกา.[๕๒]

แปลความว่า กิริยาจิต ๘ ดวง มหัคคตะ ๒๗ ดวง ไม่มีวิรตี โลกุตตรจิต ๘ ดวง ไม่มีอัปปมัญญา กามาวจร ๘ ดวง ไม่มีทั้งสอง คือทั้งวิรตีและอัปปมัญญา

ในโลกุตตระจิตนั้น ต่างกันด้วยองค์ฌาน ในมหัคคตจิต ๒๗ ดวงนั้น ต่างกันด้วยอัปปมัญญา

[๕๒] สงฺคห.(บาลี) -/๔๒/๑๒ (มจร.)

ในกามาวจรจิต ๒๔ ดวงนั้น ต่างกันด้วย วิรตี อัปปมัญญา ปัญญา ปีติ คือจิตที่ต่างกันเป็นพิเศษไม่เหมือนกันนั้น เพราะวิรตี อัปปมัญญา ปัญญาและปีตินั้นเอง

อธิบายสังคหะของอกุศลจิต ๑๒ ดวง ๗ นัย

ในอกุศลจิต ๑๒ ดวงนี้ ท่านแสดงสังคหะไว้ ๔ นัย

นัยที่ ๑ โลภะดวงที่ ๑ ได้แก่ โสมนัสสทิฏฐิสัมปยุตอสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ อกุศลสาธารณะ ๔ โลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑ รวม ๑๙ ดวง กับโลภะดวงที่ ๓ ได้แก่ โสมมัสสทิฏฐิวิปปยุตอสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ อกุศล-สาธารณะ ๔ โลภะ ๑ มานะ ๑ รวม ๑๙ โลภจิต ดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๓ นี้ มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวงเท่ากัน จึงนับรวมเป็นนัยเดียวกัน

นัยที่ ๒ โลภะดวงที่ ๔ ได้แก่ อุเบกขาทิฏฐิสัมปยุตอสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศลสาธารณะ ๔ กับโลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑ รวม ๑๘ ดวง

กับโลภจิตดวงที่ ๗ ได้แก่ อุเบกขาทิฏฐิวิปปยุตอสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๑๘ คือ อัญญสามานา ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศลสาธาณะ ๔ กับ โลภะ ๑ มานะ ๑ รวม ๑๘ ดวง[๕๓]

[๕๓] สงฺคห.(บาลี) -/๔๓-๔๖/๑๒ (มจร.)

โลภจิต ๒ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากันนับเป็นนัยเดียวกัน รวมโลภจิตที่เป็นประเภทสังขาริก ๔ ดวง ได้สังคหะ

นัยที่ ๓ ได้แก่โลภจิตดวงที่ ๔ โสมนัสสทิฏฐิสัมปยุตสสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ อัญญสมานา ๑๓ อกุศลสาธารณะ ๔ กับโลภะ ๔ ทิฏฐิ ๑ ถีนะ ๑ มิทธะ ๑ รวม ๒๑

กับโลภะดวงที่ ๔ ได้แก่ โสมนัสสทิฏฐิวิปยุตสสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๓ อกุศล-สาธารณะ ๔ โลภะ ๑ มานะ ๑ ถีนะ ๑ มิทธะ ๑ รวม ๒๑ ดวง

โลภจิต ๒ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากัน จึงนับเป็นนัยเดียวกัน

นัยที่ ๔ ได้แก่โลภะดวงที่ ๖ อุเบกขาทิฏฐิสัมปยุตสสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๒๐ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศลสาธารณะ ๔ โลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑ ถีนะ ๑ มิทธะ ๑ รวม ๒๐ ดวง

กับโลภะดวงที่ ๘ ได้แก่อุเบกขาทิฏฐิวิปปยุตสสังขาริก มีเจตสิกประกอบ ๒๐ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศล-สาธารณะ ๔ โลภะ ๑ มานะ ๑ ถีนะ ๑ มิทธะ ๑ รวม ๒๐ ดวง

โลภจิต ๒ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากัน จึงนับเป็นนัยเดียวกัน[๕๔]

รวมสังคหะของ ๘ ดวง มี ๔ นัย

---

[๕๔] สงฺคห.(บาลี) -/๔๘/๑๒ (มจร.)

ข้อที่ควรสังเกตเพื่อให้ง่าย ในสังคหะของโลภจิต ๘ ดวง มี ๔ นัยนั้น ให้สังเกตจำแต่ในส่วนที่ผิดกัน เพราะส่วนที่ต่างกันมีน้อย ส่วนที่เหมือนกันมีมาก ฉะนั้นจึงควรจำในส่วนที่มีน้อย เพื่อสะดวกแก่การจำ

ตัวอย่างเช่น ในอัญญสมานา ๑๓ นั้น ถ้าเป็นอุเบกขาก็เว้นปีติ ถ้าเป็นสัมปยุตมีทิฏฐิ ถ้าวิปปยุตมีมานะ ถ้าเป็นอสังขาริก (เว้นถีนมิทธะ) ถ้าเป็นสสังขาริกให้เติม ถีนะ มิทธะ ให้สังเกตดูตามภาพสังคหะของโลภจิต ๘ ดวง ที่จัดไว้ ๔ นัย

ภาพโลภสังคหะ ๔ นัย

นัยที่ ๑	โสมนัส	สัมปยุต	อสัง	อัญญะ ๑๓	สาธารณะ ๔	โลภะ ทิฏฐิ		๑๙	๑ คู่
	โสมนัส	วิปปยุต	อสัง	อัญญะ ๑๓	สาธารณะ ๔	โลภะ มานะ		๑๙	
นัยที่ ๒	อุเบกขา	สัมปยุต	อสัง	อัญญะ ๑๒ (เว้นปีติ)	สาธารณะ ๔	โลภะ ทิฏฐิ		๑๘	๑ คู่
	อุเบกขา	วิปปยุต	อสัง	อัญญะ ๑๒ (เว้นปีติ)	สาธารณะ ๔	โลภะ มานะ		๑๘	
นัยที่ ๓	โสมนัส	สัมปยุต	สสัง	อัญญะ ๑๓	สาธารณะ ๔	โลภะ ทิฏฐิ	ถีนะ มิทธะ	๒๐	๑ คู่
	โสมนัส	วิปปยุต	สสัง	อัญญะ ๑๓	สาธารณะ ๔	โลภะ มานะ	ถีนะ มิทธะ	๒๐	
นัยที่ ๔	อุเบกขา	สัมปยุต	สสัง	อัญญะ ๑๒	สาธารณะ ๔	โลภะ ทิฏฐิ	ถีนะ มิทธะ	๒๒	๑ คู่
	อุเบกขา	วิปปยุต	สสัง	อัญญะ ๑๒	สาธารณะ ๔	โลภะ มานะ	ถีนะ มิทธะ	๒๒	

จบสังคหะของโลภ ๘ ดวง ๔ นัย

โทสมูล ๒ ดวง ๒ นัย

ในโทสมูล ๒ ดวงมีสังคหะ ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ โทมนัสสสหคตัง ปฏิฆสัมปยุตตัง อสังขาริกัง มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศลสาธารณะ ๔ กับโทสะ ๑ อิสสา ๑ มัจฉริยะ ๑ กุกกุจจะ ๑ รวม ๒๐ ดวง นับเป็น ๑ นัย

นัยที่ ๒ โทมนัสสสหคตัง ปฏิฆสัมปยุตตัง สสังขาริกัง มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศลสาธารณะ ๔ กับโทสะ ๑ อิสสา ๑ มิจฉริยะ ๑ กุกกุจจะ ๑ ถีนะ ๑ มิทธะ ๑ รวม ๒๒ ดวง นับเป็น ๑ นัย[๕๕]

จบโทสะ ๒ ดวง มีสังคหะ ๒ นัย

โมหมูล ๒ ดวง สังคหะ ๑ นัย

โมหะ ๒ ดวง มีสังคหะ ๑ นัย คือ

ดวงที่ ๑ อุเบกขาสหคตัง อุทธัจจสัมปยุตตัง มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้นฉันทะ ปีติ) กับอกุศลสาธารณะ ๔ รวม ๑๕

---

[๕๕] สงฺคห.(บาลี) -/๔๗-๔๘/๑๒ (มจร.)

ดวงที่ ๒ อุเบกขาสหคตัง วิจิกิจฉาสัมปยุตตัง มีเจตสิกประกอบ ๑๕ คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้นฉันทะ ปีติ อธิโมกข์) อกุศลสาธารณะ ๔ กับวิจิกิจฉา ๑ รวม ๑๕ ดวง ในโมหมูลจิต ๒ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากัน จึงนับเป็นนัยเดียวกัน[๕๖]

จบโมหะ ๒ ดวง มีสังคหะ ๑ นัย

จบสังคหะของอกุศล ๑๒ ดวง ๑ นัย

คาถาสังคหะ

เอกูนวีสฎฺฐารส วีเสกวีส วีสติ
ทฺวาวีส ปนนรเสติ สตฺตธากุสเล ฐิตา.[๕๗]

แปลความว่า ในจิตเป็นอกุศล ๑๒ ดวง มีสังคหะ ๗ นัย คือ นัยที่ ๑ มี ๑๙ นัยที่ ๒ มี ๑๘ นัยที่ ๓ มี ๒๐ นัยที่ ๔ มี ๒๑ นัยที่ ๕ มี ๒๐ ดวง นัยที่ ๖ มี ๒๒ ดวง นัยที่ ๗ มี ๑๕ ดวง รวม ๗ นัย

---

[๕๖] สงฺคห.(บาลี) -/๔๙-๕๐/๑๒-๑๓ (มจร.)

[๕๗] สงฺคห.(บาลี) -/๕๑/๑๓ (มจร.)

คาถาสังคหะ

สาธารณา จ จตฺตาโร　　สมานา จ ทสาปเร

จุทฺทเสเต ปวุจฺจนฺติ　　สพฺพากุสลโยคิโน.[๕๘]

แปลความว่า อกุศลเจตสิกที่มีทั่วไปในอกุศลจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ อกุศลสาธารณะ ๔ ดวง และอัญญสมานาเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้น ฉันทะ, ปีติ อธิโมกข์) รวมเจตสิก ๑๔ ดวงนี้เรียกว่า สัพพากุศลโยคีเจตสิก คือเป็นเจตสิกที่สาธารณะทั่วไป แก่อกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวงนั้น

จบสังคหะ ๓๓ นัย ของจิต ๘๙ – ๑๒๑ ดวง

คาถาสังคหะ

อิตฺถํ จิตฺตาวิยุตฺตานํ　　สมฺปโยคญฺจ สงฺคหํ

ญตฺวา เภทํ ยถาโยคํ　　จิตฺเตน สมมุทฺทิเส.[๕๙]

แปลความว่า ตามที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น เมื่อรู้สัมปโยคนัย และสังคหนัยของจิต ๘๙ ดวง และเจตสิก ๕๒ ดวงที่แล้ว ตามที่ประกอบเข้ากับจิตตามที่ได้แสดงมาแล้ว มีสังคหะ ๓๓ นัยเท่านั้น

จบเจตสิกสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๒ เพียงเท่านี้

---

[๕๘] สงฺคห.(บาลี) -/๕๒/๑๓ (มจร.)

[๕๙] สงฺคห.(บาลี) -/๖๐/๑๓ (มจร.)

อธิบายสังคหะของอเหตุกะ ๑๘ ดวง ๔ นัย

ในอเหตุกะ ๑๘ ดวงนี้ ท่านแสดงสังคหะไว้ ๔ นัย

นัยที่ ๑ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง มีประกอบเจตสิก ๗ ดวง ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนั้นเอง นับเป็น ๑ นัย[๖๐]

นัยที่ ๒ มโนธาตุ ๓ กับอุเบกขาสันตีรณะ ๒ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานา ๑๐ (เว้น ฉันทะ วิริยะ ปีติ) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ กับ วิตก วิจาร อธิโมกข์ รวม ๑๐ นับเป็น ๑ นัย[๖๑]

นัยที่ ๓ โสมนัสสสันตีรณะ ๑ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง อัญญสมานา ๑๑ คือ สัพพจิตตสาธารณะ ๗ วิตก วิจาร อธิโมกข์ ปีติ (เว้น ฉันทะ วิริยะ)[๖๒]

กับมโนทวาร ๑ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๑ คือ อัญญสมานา ๑๑ (เว้น ฉันทะ ปีติ) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ รวม ๑๑ จิต ดวงนี้ เจตสิกประกอบ ๑๑ เท่ากัน นับเป็น ๑ นัย[๖๓]

---

[๖๐] สงฺคห.(บาลี) -/๕๗/๑๓ (มจร.)

[๖๑] สงฺคห.(บาลี) -/๕๖/๑๓ (มจร.)

[๖๒] สงฺคห.(บาลี) -/๕๕/๑๓ (มจร.)

[๖๓] สงฺคห.(บาลี) -/๕๔/๑๓ (มจร.)

นัยที่ ๔ หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๒ คือ อัญญสมานา ๑๒ (เว้นฉันทะ) สัพพสาธารณเจตสิก ๗ ดวง วิตก วิจาร อธิโมกข์ วิริยะ ปีติ รวม ๑๒ นับเป็น ๑ นัย[๖๔]

อเหตุกะ ๑๘ ดวง มีสังคหะ ๔ นัย คือ

นัยที่ ๑ จิต ๑๐ ดวง เจตสิกประกอบ ๗ ดวง	รวม ๔ นัย
นัยที่ ๒ จิต ๕ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง	
นัยที่ ๓ จิต ๒ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง	
นัยที่ ๔ จิต ๑ ดวง เจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง	

นัยที่ ๑ (เว้น วิตก วิจาร อธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ) นัยที่ ๒ (เว้น ฉันทะ วิริยะ ปีติ) นัยที่ ๓ (เว้น ฉันทะ ปีติ) นัยที่ ๔ (ฉันทะ)

คาถาสังคหะ

ทฺวาทเสกาทส ทส　　สตฺต จาติ จตุพฺพิโธ
อฏฺฐารสาเหตุเกสุ　　จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโห.
อเหตุเกสุ สพฺพตฺถ　　สตฺต เสสา ยถารหํ
อิติ วิตฺถารโต วุตฺโต　　เตตฺตึสวิธสงฺคโห.[๖๕]

---

[๖๔] สงฺคห.(บาลี) -/๕๓/๑๓ (มจร.)

[๖๕] สงฺคห.(บาลี) -/๕๘-๕๙/๑๓ (มจร.)

แปลความว่า ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น มีสังคหะ ๔ นัย คือ มี ๑๒ ดวง ๑ นัย มี ๑๑ ดวง ๑ นัย มี ๑๐ ดวง ๑ นัย มี ๗ ดวง นัย ๑ รวม ๔ นัย

จบสังคหะของอเหตุกจิต ๑๘ ดวง ๔ นัย

จบเจตสิกสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒

ปริจเฉทที่ ๓ ปกิณกสังคหะ

ต่อไป จักแสดงปริจเฉทที่ ๓ ซึ่งเรียกว่าปกิณกสังคหะ คำว่า **ปกิณกสังคหะ** นั้น แปลว่า รวบรวมธรรมต่าง ๆ ไว้ในปริจเฉทนี้ ฉะนั้นในปริจเฉทที่ ๓ นี้ ท่านได้รวบรวมข้อธรรมไว้ ๖ หมวด คือ ๑. เวทนาสังคหะ ๒. เหตุสังคหะ ๓. กิจจสังคหะ ๔. ทวารสังคหะ ๕. อารมณ์สังคหะ ๖. วัตถุสังคหะ รวม ๖ หมวดด้วยกัน[๑]

คาถาสังคหะ

สมฺปยุตฺตา ยถาโยคํ　　เตปญฺญาส สภาวโต
จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา　　เตสํ ทานิ ยถารหํ.
เวทนาเหตุโต กิจฺจ-　　ทฺวาราลมฺพนวตฺถุโต
จิตฺตุปฺปาทวเสเนว　　สงฺคโห นาม นียเต.[๒]

แปลความว่า สภาวธรรม ๕๓ ซึ่งได้แก่ลักษณะของจิตและเจตสิก และที่ประกอบซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้แสดงมาแล้ว ต่อไปนี้จักแสดงปกิณกสังคหะ คือรวบรวมจิตและเจตสิกทั้ง ๒ มี ๖ หมวด คือ **เวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ์ วัตถุ** ตามที่สภาวะจะเป็นไปได้

---

๑ วิภาวินี.(บาลี) -/๒/๒๐๗ (มจร.)
๒ สงฺคห.(บาลี) -/๑-๒/๑๔ (มจร.)

สภาวะของนามธรรม ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกได้แสดงมาแล้วโดยพิสดารตามที่มีอยู่ในปริจเฉทที่ ๑ และ ๒ นั้น มีจำนวน ๕๓ อย่างด้วยกัน คือจิต ๑ เจตสิก ๕๒ รวมเป็นนามธรรม ๕๓[๓] และ ปริเฉทที่ ๓ นี้ ท่านรวบรวมจิตเจตสิกที่ประกอบกันตามที่ได้อธิบายมาแล้ว ในสัมปโยคะ ๑๖ นัย และในสังคหะ ๓๓ นัยนั้น ยกมารวบรวมไว้ในปริเฉทที่ ๓ นี้อีก เพื่อให้สะดวกแก่การที่จะศึกษาในธรรมพิสดาร ตามที่มีอยู่ในพระอภิธรรมทั้ง ๗ พระคัมภีร์ต่อไป เพราะเหตุว่า ธรรม ๖ หมวด ที่ยกมากล่าวไว้ในปริเฉทที่ ๓ นี้ ล้วนแต่เป็นธรรมที่ปัจจัยสำคัญ ๆ ของจิตที่จะต้องอาศัยให้เป็นไปทั้งนั้น ต่อนี้ไปจักแสดงธรรมทั้ง ๖ ตามที่มีอยู่ในปริจเฉทที่ ๓

เวทนาสังคหะ

คำว่า **เวทนาสังคหะ** นี้ หมายถึงการรวบรวมเวทนาทั้งหมดที่ประกอบในจิต ๘๙ - ๑๒๑ ดวงนั้นว่า จิตประเภทไหนจะประกอบด้วยเวทนาอะไรบ้าง เช่นสุขเวทนานั้นจะประกอบด้วยจิตกี่ดวง ดังนี้เป็นต้น

---

[๓] วิภาวินี.(บาลี) -/๑/๒๐๗ (มจร.)

เวทนานี้เป็นเจตสิกธรรม เป็นสภาวะที่ทำหน้าที่เสวยอารมณ์หรือกินอารมณ์[๔] ในเมื่ออารมณ์ทั้ง ๖ มาปรากฏยังทวารทั้ง ๖ มีจักขุทวารเป็นต้น เวทนานี้เกิดขึ้นโดยอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย[๕]

กล่าวตามลักษณะหรือสภาวะของเวทนานั้น ท่านจัดไว้ ๒ นัย คือนับโดยเวทนา ๓ นัยอย่างหนึ่ง และนับโดยเวทนา ๕ นัยอีกอย่างหนึ่ง

เวทนา ๓ นั้น ได้แก่สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา ในเวทนา ๓ นี้ ท่านจัดโดยอนุภาวนะลักขณะ คือจัดตามลักษณะเสวยอารมณ์ ส่วนเวทนาทั้ง ๕ นั้น ท่านจัดตามประเภทของอินทรีย์ ที่แยกออกเป็นทางกายและทางใจ ได้ทุกขเวทนา สุขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา รวมเป็น ๕ ด้วยกัน[๖] ในการที่จัดเวทนาออกเป็น ๕ นี้ ก็คือแยกเอาโสมนัสออกจากสุขเวทนา แยกโทมนัสเวทนาออกจากทุกขเวทนา โสมนัสเวทนากับ

---

[๔] วิภาวินี.(บาลี) -/๒/๒๐๗ (มจร.)

[๕] วิ.ม.(ไทย) ๔/๑/๒ (มจร.)

[๖] สงฺคห.(บาลี) -/๘/๑๔ (มจร.)

โทมนัสเวทนาทั้ง ๒ นี้ แยกออกไปเป็นส่วนทางใจ ทุกขเวทนากับสุขเวทนานั้น เป็นส่วนทางกาย ส่วนอทุกขมสุขเวทนากับอุเบกขาเวทนานั้น คงรวมเป็นอันเดียวกัน เพราะอุเบกขาเวทนานี้มีได้ทั้งทางปัญจทวาร และมโนทวาร ฉะนั้นให้พึงทราบว่า ในบางแห่งท่านกล่าวด้วยเวทนา ๓ หากในที่ใดกล่าวด้วยเวทนา ๓ ก็ให้ทราบว่า ในที่นั้นท่านเอาทุกขเวทนากับโทมนัสเวทนารวมกัน และเอาสุขเวทนากับโสมนัสเวทนารวมกัน จึงเป็น ๓

ในการที่กล่าวเวทนาไว้แต่ ๓ นี้ ก็เพราะว่าจัดเอาตามอารมณ์ ๓ มีอิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ และมัชฌัตตารมณ์[๗] นั่นเอง ถ้าที่โดยกล่าว ๕ ก็แยกโสมนัสกับโทมนัสออกเป็นทางใน เอาสุขกับทุกข์เป็นทางกาย

ในจิต ๘๙ - ๑๒๑ นั้น ถ้าจัดโดยเวทนา ๕ ก็มีสุขเวทนาดวงเดียว ได้แก่ **สุขสหคตกุศลวิปากกายวิญญาณ** ดวงเดียวเท่านั้น

---

[๗] บรรดาเวทนาทั้ง ๕ นั้น สุขมีลักษณะเสวยโผฏฐัพพะที่น่าปรารถนา ทุกข์มีลักษณะเสวยโผฏฐัพพะที่ไม่น่าปรารถนา, โสมนัสมีลักษณะเสวยอารมณ์ที่น่าปรารถนาโดยสภาวะหรือโดยปริกัป โทมนัสมีลักษณะเสวยอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาอย่างนั้น, อุเบกขามีลักษณะเสวยอารมณ์เป็นมัธยัสถ์ (เป็นกลาง ๆ) [วิภาวินี.(บาลี) -/๓/๒๐๘ (มจร.)]

ทุกขเวทนาก็ได้แก่ **ทุกขสหคตกายวิญญาณ** ดวงเดียว เท่านั้น[๘] โสมนัสเวทนานั้น เกิดร่วมด้วยจิต ๖๒ ดวง คือ

โสมนัสสันตีรณะ	๑	ดวง	รวม ๖๒ ดวง[๙]
โสมนัสหสิตุปปาทะ	๑	ดวง	
โสมนัสโลภะ	๔	ดวง	
โสมนัสมหากุศล	๔	ดวง	
โสมนัสมหาวิบาก	๔	ดวง	
โสมนัสมหากิริยา	๔	ดวง	
โสมนัสปฐมฌาน	๑๑	ดวง	
โสมนัสทุติยฌาน	๑๑	ดวง	
โสมนสติติยฌาน	๑๑	ดวง	
โสมนัสจตุตถฌาน	๑๑	ดวง	

โทมนัสเวทนานั้นได้แก่ **โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ** ในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น[๑๐] — อสงฺขาริกํ / สสงฺขาริกํ

[๘] สงฺคห.(บาลี) -/๔/๑๔ (มจร.)

[๙] สงฺคห.(บาลี) -/๕/๑๔ (มจร.)

[๑๐] สงฺคห.(บาลี) -/๖/๑๔ (มจร.)

ส่วนอุเบกขาเวทนานั้น เกิดพร้อมกับจิต ๕๕ ดวง คือ

อุเบกขา ใน โลภมูล	๔	ดวง	รวม ๕๕ ดวง[๑๑]
อุเบกขา ใน โมหมูล	๒	ดวง	
อุเบกขา ใน อเหตุกะ	๑๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหากุศล	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหาวิบาก	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหากิริยา	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน ปัญจมฌาน	๒๓	ดวง	

รวมเวทนาทั้งหมดเป็น ๑๒๑ ดวง

เวทนา ๕	เป็น สุขเวทนา	๑	ดวง	รวม ๑๒๑ ดวง
	เป็น ทุกขเวทนา	๑	ดวง	
	เป็น โสมนัสเวทนา	๖๒	ดวง	
	เป็น โทมนัสเวทนา	๒	ดวง	
	เป็น อุเบกขาเวทนา	๕๕	ดวง	

ในเวทนา ๒ นัยนี้ ถ้านับเวทนา ๓ ก็ให้นับโสมนัสเวทนา ๖๓ ถ้านับเวทนา ๕ ให้นับโสมนัสเวทนา ๖๒ คือ รวมสุขเวทนาเข้าไปในโสมนัสเวทนาด้วย ถ้าเวทนา ๓ ให้นับโทมนัสเวทนา ๓ คือ รวมทุกขเวทนาเข้าในโทมนัสเวทนา ถ้าเวทนา ๕ ให้นับโทมนัส ๒

---

[๑๑] สงฺคห.(บาลี) -/๗/๑๔ (มจร.)

เวทนา ๒ นัยนี้ นับโดยจิตพิสดาร คือจิต ๑๒๑ ดวง ถ้านับจิตอย่างย่อ ๘๙ ดวงนั้น ให้นับดังนี้

สุขเวทนา ในกายวิญญาณ	๑	ดวง	
ทุกขเวทนา ในกายวิญญาณ	๑	ดวง	รวม ๔ ดวง
โทมนัสเวทนา ในโทสมูลจิต	๒	ดวง	

โสมนัสเวทนา มี ๓๐ ดวง คือ

โสมนัส ใน โลภมูล	๔	ดวง	
โสมนัส ใน อเหตุกะ	๒	ดวง	
โสมนัส ใน มหากุศล	๔	ดวง	
โสมนัส ใน มหาวิบาก	๔	ดวง	
โสมนัส ใน มหากิริยา	๔	ดวง	รวม ๓๐ ดวง
โสมนัส ใน ปฐมฌาน	๓	ดวง	
โสมนัส ใน ทุติยฌาน	๓	ดวง	
โสมนัส ใน ตติยฌาน	๓	ตวง	
โสมนัส ใน จตุตถฌาน	๓	ดวง	

อุเบกขาเวทนา มี ๕๕ ดวง คือ

อุเบกขา ใน โลภมูล	๔	ดวง	รวม ๕๕ ดวง
อุเบกขา ใน โมหมูล	๒	ดวง	
อุเบกขา ใน อเหตุกะ	๑๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหากุศล	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหาวิบาก	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน มหากิริยา	๔	ดวง	
อุเบกขา ใน รูปปัญจมฌาน	๓	ดวง	
อุเบกขา ใน อรูปฌาน	๑๒	ดวง	
อุเบกขา ใน โลกุตตระ	๘	ดวง	

รวมจิตอย่างย่อ ๘๙ ดวง

ให้ข้อสังเกตดังนี้คือ ถ้าจิตอย่างย่อ นับปฐมฌานจนถึงปัญจมฌาน นับอย่างละ ๓ ดวง อรูปฌาน ๑๒ ดวง ถ้านับจิตอย่างพิสดาร นับแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌานอย่างละ ๑๑ ดวง แล้วรวมนับอุเบกขาในปัญจมฌาน ๒๓ ดวง ไม่ต้องมีโลกุตตระต่างหาก เพราะโลกุตตระนับรวมเข้าไว้ในฌานนั้นแล้ว ความจริงโลกุตตรจิตมิได้จำกัด อาจจะเป็นโสมนัสหรืออุเบกขาก็ได้ ทั้งอย่างย่อและอย่างพิสดาร ในจิตอย่างย่อนั้น ถ้าเอาโลกุตตระเป็นโสมนัส ก็ให้นับโสมนัสเพิ่มขึ้น ๘ ดวง รวมเป็นโสมนัส ๓๘ ดวง คือโลกียะ ๓๐ ดวง โลกุตตระ ๘ ดวง

คาถาสังคหะ

สุขํ ทุกฺขมุเปกฺขาติ ติวิธา ตตฺถ เวทนา
โสมนสฺสํ โทมนสฺส มิติ เภเทน ปญฺจธา.
สุขเมกตฺถ ทุกฺขญฺจ โทมนสฺสํ ทฺวเย ฐิตํ
ทฺวาสฏฺฐีสุ โสมนสฺสํ ปญฺจปญฺญาสเกตรา.[๑๒]

แปลความว่า ในเวทนาสังคหะนี้มี ๒ นัยคือ เวทนา ๓ ได้แก่ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา อีกนัยหนึ่งมีเวทนา ๕ ให้เติมโสมนัสเวทนา กับโทมนัสเวทนารวมเข้าไปอีก ๒ จึงเป็น ๕ คือเป็นสุข ๑ ทุกข์ ๑ โทมนัส ๒ โสมนัส ๖๒ อุเบกขา ๕๕

จบ เวทนาสังคหะ

เหตุสังคหะ

ในคำว่า **เหตุสังคหะ** นี้ หมายถึงการรวบรวมประเภทของจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๖ อย่าง มีโลภเหตุเป็นต้น[๑๓] ในจำนวนของจิต ๘๙-๑๒๑ ดวง นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ จิตที่ประกอบด้วยเหตุ เรียกว่า สเหตุกจิต มีจำนวน ๗๑ ดวง[๑๔] จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ เรียกว่า

---

[๑๒] สงฺคห.(บาลี) -/๘-๙/๑๔ (มจร.)

[๑๓] วิภาวินี.(บาลี) -/๑๐/๒๐๘-๒๐๙ (มจร.)

[๑๔] สงฺคห.(บาลี) -/๑๑/๑๕ (มจร.)

อเหตุกจิต มีจำนวน ๑๘ ดวง[๑๕] รวม ๘๙ ดวง ถ้านับโดยพิสดารก็มีจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๑๐๓ ดวง

ในเหตุทั้ง ๖ นี้ เป็นเจตสิกธรรมทั้ง ๖ ดวง ได้แก่ โลภเจตสิก โทสเจตสิก โมหเจตสิก เหตุทั้ง ๓ นี้เป็นเหตุของอกุศล เรียกว่า **อกุศลเหตุ**

อโลภเจตสิก อโทสเจตสิก อโมหเจตสิก เจตสิกทั้ง ๓ นี้ เป็นกุศลเหตุ รวมเป็นเหตุ ๖[๑๖]

ในเหตุทั้ง ๖ นี้ ท่านแบ่งเป็น ๓ นัย คือ เป็นกุศลเหตุ นัย ๑ เป็นอกุศลเหตุ นัย ๑ เป็นอพยากตเหตุ นัย ๑ รวมเป็น ๓ นัย

กุศลเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ รวม ๓ เหตุ

อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ รวม ๓ เหตุ

อพยากตเหตุ ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ รวม ๓ เหตุ[๑๗]

ในเจตสิกที่เป็นเหตุทั้ง ๖ นี้ อาจจะประกอบเข้ากับจิตได้ตั้งแต่ ๑ เหตุ ถึง ๓ เหตุก็มี ขอให้สังเกตดูในวิธีนับรวมจิตหรือตามสัมปโยคะ ๑๖ นัยนั้น

---

[๑๕] สงฺคห.(บาลี) -/๑๒/๑๕ (มจร.)

[๑๖] สงฺคห.(บาลี) -/๑๐/๑๕ (มจร.)

[๑๗] สงฺคห.(บาลี) -/๑๖/๑๕ (มจร.)

แสดงอกุศลเหตุ ๓

๑. โลภเหตุ ประกอบในโลภจิต ๘ ดวง ได้ ๘ เหตุ

๒. โทสเหตุ ประกอบในโทสจิต ๒ ดวง ได้ ๒ เหตุ

๓. โมหเหตุ ประกอบในจิต ๑๒ ดวง ได้ ๑๒ เหตุ

รวมอกุศลเหตุทั้งหมด มี ๘ + ๒ + ๑๒ รวม ๒๒ เหตุ

แสดงกุศลเหตุ ๓

๑. อโลภเหตุ ประกอบในกุศลจิต ๒๑ ดวง คือ กามาวจรกุศล ๘ ดวง รูปาวจรกุศล ๕ ดวง อรูปาวจรกุศล ๔ ดวง โลกุตตระ ๔ ดวง คงได้อโลภเหตุ ๘ + ๕ + ๔ + ๔ รวม ๒๑ เหตุ

๒. อโทสเหตุ ประกอบในกุศลจิต ๒๑ ดวง เหมือนกันกับอโลภะ ฉะนั้น คงได้อโทสเหตุ ๘ + ๕ + ๔ + ๔ รวม ๒๑ เหตุ

๓. อโมหเหตุ ประกอบในกุศลจิต ๑๗ ดวง (เว้นญาณวิปปยุตตกุศล ๔ ดวง) คงได้อโมหเหตุ ๔ + ๕ + ๔ + ๔ รวม ๑๗ เหตุ รวมกุศลเหตุทั้งหมดได้ ๕๙ เหตุ ถ้าจะว่าโดยจิตพิสดารแล้วก็ได้ กุศลเหตุ ๑๐๓ เหตุ

แสดงอพยากตเหตุ

๑. อโลภเหตุ ประกอบในวิบากจิตที่เป็นสเหตุกะ ๒๑ ดวง (เว้นอเหตุกวิบาก ๑๕ ดวง) ได้แก่มหาวิบาก ๘ ดวง รูปาวจรวิบาก ๕ ดวง อรูปาวจรวิบาก ๔ ดวง โลกุตตรวิบาก ๔ ดวง รวมเป็นสเหตุกวิบาก ๒๑ ดวง และอโลภเหตุที่ประกอบในกิริยาจิตอีก ๑๗ ดวง คือ มหากิริยา ๘ ดวง รูปาวจรกิริยา ๕ ดวง อรูปาวจรกิริยา ๔ ดวง (เว้นอเหตุกกิริยา ๓ ดวง) รวมสเหตุกกิริยาที่ประกอบด้วยเหตุได้ มี ๑๗ ดวง รวมจิตที่เป็นวิบากกับกิริยาทั้ง ๒ นี้ เรียกว่า อพยากตจิต มี ๓๘ ดวง ใน ๓๘ ดวงนี้ คงได้อโลภเหตุ ๓๘ ดวง

๒. อโทสเหตุ ประกอบในจิต ๓๘ ดวง เท่ากับอโลภเหตุนั้นเอง ฉะนั้น ก็คงได้อโทสเหตุ ๓๘ เหตุ เท่ากัน

๓. อโมหเหตุ ประกอบในจิต ๓๐ ดวง (เว้นมหาวิปากญาณวิปปยุต ๔ ดวง กับ มหากิริยาญาณ-วิปปยุต ๔ ดวง) คงเหลืออโมหเหตุ ๓๐ ดวง รวมอพยากตเหตุทั้งหมดที่ประกอบกับวิปากจิตและกิริยาจิต คงได้อโลภเหตุ ๓๘ อโทสเหตุ ๓๘ อโมหเหตุ ๓๐ รวมทั้งหมด ๓๘ + ๓๘ + ๓๐ เป็น ๑๐๖ เหตุโดยย่อ ถ้าพิสดารก็ได้ ๑๕๔ เหตุ

ในจำนวนสเหตุกจิต ๗๑/๑๐๓ ดวง คือจิตที่ประกอบด้วยเหตุนั้น ในจิตบางดวงก็มีเหตุประกอบเพียงเหตุเดียว บางดวงก็ประกอบ ๒ เหตุ และบางดวงก็ประกอบถึง ๓ เหตุ แต่สำหรับจิตนั้นอย่างมากในดวง ๑ ก็จะมีเหตุประกอบได้เพียง ๓ เหตุเท่านั้น เพราะเหตุของกุศลก็มีเพียง ๓ เหตุ เหตุของอกุศลก็มีเพียง ๓ เหตุ และเหตุของอพยากตะก็มีเพียง ๓ เหตุเหมือนกัน ฉะนั้น เหตุของกุศล อกุศล และอพยากตะทั้ง ๓ ประเภทนี้ เกิดร่วมกันไม่ได้ เหตุของกุศล ก็เกิดร่วมได้เฉพาะเหตุที่เป็นกุศลด้วยกัน ฉะนั้น จึงมีเหตุที่เกิดร่วมได้เพียง ๓ เท่านั้น และการที่ถือเอาความว่าเหตุกุศล อกุศล หรือ อพยากตะนั้น ให้ถือเอาตามจิต ถ้าหากว่าเหตุเกิดร่วมด้วยอกุศลจิต ก็เป็นอกุศลเหตุ ถ้าเกิดร่วมด้วยกุศลจิต ก็เป็นกุศลเหตุ ถ้าเกิดร่วมด้วยวิปากจิตและกิริยาจิต ก็เป็นอพยากตเหตุ

อธิบายจิตที่ประกอบเหตุ

ในสเหตุกจิตที่ประกอบด้วยเหตุนั้น จิตที่ประกอบด้วยเหตุเดียว เรียกว่าเอกเหตุ หรือเอกเหตุกจิตมี ๒ ดวง ได้แก่โมหมูลจิต ๒ ดวง ๒ ดวงนี้ มีโมหเหตุประกอบอย่างเดียวเท่านั้น[๑๘]

---

[๑๘] สงฺคห.(บาลี) -/๑๓/๑๕ (มจร.)

จิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ นั้น เรียกว่าทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ดวง คือในอกุศล ๑๐ ดวง ในมหากุศลญาณวิปปยุต ๔ ดวง ในมหาวิปากญาณวิปปยุต ๔ ดวง ในมหากิริยาญาณวิปปยุต ๔ ดวง **รวม ๒๒ ดวง**[๑๙]

จิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ เรียกว่า **ไตรเหตุ** หรือ **ติเหตุ** หรือ **ติเหตุกจิต** มี ๔๗ ดวง คือ มหากุศลญาณสัมปยุต ๔ ดวง มหาวิปากญาณสัมปยุต ๔ ดวง มหากิริยาญาณสัมปยุต ๔ ดวง ในรูปฌาน ๑๕ ดวง อรูปฌาน ๑๒ ดวง โลกุตตระ ๘ ดวง **รวม ๔๗ ดวง**[๒๐]

จิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๒ มี ๒๒ ดวงนั้น ในอกุศลมี ๑๐ ดวง คือ โลภะ ๘ ดวง โลภจิต ๘ ดวง นี้ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ โลภเหตุ กับ โมหเหตุ **รวม ๒ เหตุ**

ในโทสจิต ๒ ดวง ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ กับ โมหเหตุ รวม ๒ เหตุ คงได้จิตในอกุศล ๒ เหตุ **มี ๑๐ ดวง**

ในมหากุศลญาณวิปปยุต ๔ ดวง มหาวิปากญาณ-วิปปยุต ๔ ดวง มหากิริยาญาณวิปปยุต ๔ ดวง **รวม ๑๒ ดวง** ในกามโสภณญาณวิปปยุต ๑๒ ดวงนี้ประกอบด้วยเหตุ ๒ คือ อโลภเหตุกับอโทสเหตุ รวม ๒ เหตุ **รวมจิตทวิเหตุมี ๒๒ ดวง**

---

๑๙ สงฺคห.(บาลี) -/๑๔/๑๕ (มจร.)

๒๐ สงฺคห.(บาลี) -/๑๕/๑๕ (มจร.)

จิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ มี ๔๗ ดวง ใน ๔๗ ดวงนี้ ประกอบด้วย อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ รวม ๓ เหตุ รวมจิตที่ประกอบด้วยเหตุ ๓ มี ๔๗ ดวง อย่างพิสดารมี ๗๙ ดวง รวมจิตที่ประกอบด้วยเหตุทั้งหมด มี ๗๑ ดวง พิสดารมี ๑๐๓ ดวง

คาถาสังคหะ

โลโภ โทโส จ โมโห จ　　เหตู อกุสลา ตโย
อโลภาโทสาโมหา จ　　กุสลาพฺยากตา ตถา
อเหตุกาฏฺฐารเสก-　　เหตุกา เทฺว ทฺวาวีสติ
ทฺวิเหตุกา มตา สตฺต-　　จตฺตาลีส ติเหตุกา[๒๑]

แปลความว่า เหตุที่เป็นอกุศล ๓ เหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ เหตุที่เป็นกุศลและอพยากตะ มี ๓ เหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ

จิตเป็นอเหตุกะมี ๑๘ ดวง จิตเป็นเอกเหตุมี ๒ ดวง จิตเป็นทวิเหตุ ๒๒ ดวง และจิตเป็นติเหตุกะ มี ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง รวม ๘๙ - ๑๒๑ ดวง

จบ เหตุสังคหะ

---

[๒๑] สงฺคห.(บาลี) -/๑๖-๑๗/๑๕ (มจร.)

เมื่อท่านทราบเหตุของจิตแล้ว ก็ควรจะทราบเหตุของเจตสิกไว้ด้วย เพราะจิตมีเหตุแล้ว เจตสิกที่ประกอบด้วยจิตนั้น ก็ต้องมีเหตุด้วย เพราะจิตกับเจตสิกนั้นก็เกิดดับด้วยกัน จึงต้องอาศัยเหตุด้วยกัน ก็ในเจตสิก ๕๒ ดวงนั้นประกอบด้วยเหตุดังนี้ คือ :-

๑. เจตสิกที่ประกอบเหตุเดียว มี ๓ ดวง คือ โลภเจตสิก โทสเจตสิก และวิจิกิจฉาเจตสิก ในเจตสิก ๓ ดวง นี้ มีโมหะเป็นเหตุ ๆ เดียว

๒. เจตสิกที่มี ๒ เหตุนั้น มี ๙ ดวง คือ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ทิฏฐิ มานะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ รวม ๙ ดวง

โมหเจตสิกนั้น มีโลภะกับโทสะเป็นเหตุ ส่วนอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ทั้ง ๓ ดวงนี้ มีโทสะกับโมหะเป็นเหตุ ทิฏฐิ มานะ ๒ ดวงนี้ มีโลภะกับโมหะเป็นเหตุ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ทั้ง ๓ ดวงนี้ อโลภะ มี อโทสะกับอโมหะ เป็นเหตุ อโทสะ มี อโลภะกับอโมหะเป็นเหตุ อโมหะ มี อโลภะกับอโทสะ เป็นเหตุ หมายความว่า ต่างฝ่ายต่างเป็นเหตุซึ่งกันและกันได้

๓. ติเหตุกเจตสิก คือ ที่มีเหตุ ๓ มี ๒๗ ดวง ได้แก่ โสภณเจตสิก ๒๒ ดวง (เว้น อโลภะ อโทสะ อโมหะ) อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ ถีนะ มิทธะ รวม ๒๗ ดวง ในโสภณะเจตสิก ๒๒ ดวงนี้ มี อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็นเหตุ รวม ๓ เหตุ ส่วนอหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ ถีนะ มิทธะ รวม ๕ เจตสิกนี้ มีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นเหตุ รวม ๓ เหตุ

๔. เจตสิกที่ประกอบด้วยเหตุ ๕ มี ๑ ดวง ได้แก่ ปีติเจตสิก ปีติเจตสิกนี้ มี โลภะ โมหะ (เว้นโทสะ) และอโลภะ อโทสะ อโมหะ รวม ๕ เหตุ

๕. เจตสิกที่มีเหตุ ๖ ได้แก่ อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติเจตสิก) อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ ดวงนี้ มี โลภะ โทสะ โมหะ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ รวม ๖ เหตุ

ในเหตุของเจตสิกนี้ ขอให้ถือเอาตามจิตว่า จิตได้เหตุอย่างใด เจตสิกที่ประกอบในจิตนั้น ก็ต้องได้เหตุอย่างนั้นเหมือนกัน เช่น จิตได้เหตุ ๒-๓ เจตสิกที่ประกอบก็ต้องได้เหตุเท่านั้นเหมือนกัน ฉะนั้น เจตสิกใดที่ประกอบได้ในจิตหลายดวงหรือหลายอย่าง เจตสิกนั้นก็ต้องมีเหตุได้หลายเหตุ

จบเหตุของเจตสิก ๕ นัย

เมื่อท่านทราบเวทนาและเหตุของจิตแล้ว ก็ควรจะทราบกิจและหน้าที่ของจิต ทั้ง ๘๙ - ๑๒๑ ดวงนั้นเสียด้วย เพราะถ้าไม่ทราบว่าสภาวะอะไรเป็นผู้ทำกิจนั้นแล้ว ก็ต้องมีเราเข้าไปเป็นผู้ทำการงานนั้น สภาวะเหล่านั้นก็จะกลายเป็นอัตตาไปหมด ก็จะถอนอัตตาออกจากสภาวะเหล่านั้นไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรทราบกิจของจิตไว้ด้วย เพื่อสะดวกในการเห็นอนัตตธรรมต่อไป

กิจจสังคหะ

ใน **กิจจสังคหะ** นี้ ท่านแสดงกิจหรือหน้าที่ของจิต ๘๙ ดวง ในจิต ๘๙ ดวงนี้ เป็นของสำคัญที่ท่านนักศึกษาควรจะทราบ เพราะเหตุว่ากิจการทุกอย่างที่จะสำเร็จผลไปได้นั้น ย่อมประกอบไปด้วยสิ่งแวดล้อมหลายอย่าง มิใช่แต่จะสำเร็จผลได้แต่อย่างเดียว และกิจการก็ต้องมีหลายอย่างหลายประเภท ฉะนั้นการที่จะสำเร็จความรู้สึกในอารมณ์แต่ละอย่าง ๆ ที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายนั้น ก็หาสำเร็จไปได้ในจิตดวงหนึ่งดวงใดแต่เพียงดวงเดียว หรือในกิจอย่างเดียวได้ไม่ จำเป็นจะต้องอาศัยจิตหลายอย่างหลายประเภท และอาศัยกิจการหลายอย่าง โดยเหตุนี้จึงต้องแสดงจิตไว้ถึง ๘๙ - ๑๒๑ ประเภท และแบ่งกิจการของจิตในจำนวนเหล่านั้นไว้ ๑๔ กิจ[๒๒]ด้วยกัน ดังต่อไปนี้

---

[๒๒] สงฺคห.(บาลี) -/๑๘/๑๕ (มจร.)

๑.	ปฏิสนธิกิจ	ทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพต่าง ๆ
๒.	ภวังคกิจ	ทำให้ตั้งอยู่ในภพนั้น ๆ จนเท่าที่อายุของสังขารจะอยู่ได้ ตามภพที่ปฏิสนธิขึ้นนั้น
๓.	อาวัชชนกิจ	พิจารณาอารมณ์ที่มาถึงตน
๔.	ทัสสนกิจ	เห็นรูป
๕.	สวนกิจ	ได้ยินเสียง
๖.	ฆายนกิจ	ได้กลิ่น
๗.	สายนกิจ	รู้รส
๘.	ผุสสนกิจ	รู้สิ่งที่มากระทบกายมี เย็น ร้อน เป็นต้น
๙.	สัมปฏิจฉนกิจ	รับอารมณ์ต่อจากวิญญาณทั้ง ๕
๑๐.	สันตีรณกิจ	พิจารณาอารมณ์ต่อจากสัมปฏิจฉนะ
๑๑.	โวฏฐัพพนกิจ	กำหนดอารมณ์ให้เป็นกุศลหรืออกุศล
๑๒.	ชวนกิจ	เป็นกุศล อกุศล ตามที่กำหนดนั้น
๑๓.	ตทาลัมพนกิจ	รับอารมณ์ที่เหลือจากชวนะที่รับไปแล้ว

๑๔.	จุติกิจ	ทำลายสัตว์หรือสังขารให้ไปจากการที่จะตั้งอยู่ในภพนั้น ๆ ตามที่ปฏิสนธิมอบให้[๒๓]

ในกิจของจิตทั้ง ๑๔ นี้ ย่อมมีความสามารถต่าง ๆ กัน โดยขณะมากและน้อย มีกำลังต่างกันดังนี้ :-

๑.	ปฏิสนธิกิจ	ทำได้ขณะเดียวหมายถึงเกิดขึ้นครั้งเดียว
๒.	ภวังคกิจ	ทำอยู่เสมอน้อยบ้างมากบ้างจนนับไม่ได้ก็มี เช่น นอนหลับเป็นต้น
๓.	อาวัชชนกิจ	เกิดขึ้น ๑ - ขณะ ๓ ๓ ขณะสำหรับมโนทวาร
๔.	ทัสสนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๕.	สวนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๖.	ฆายนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๗.	สายนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๘.	ผุสสนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๙.	สัมปฏิจฉนกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว
๑๐.	สันตีรณกิจ	เกิดขึ้นขณะเดียว

[๒๓] วิภาวินี.(บาลี) -/๑๘/๒๐๙ (มจร.)

๑๑. โวฏฐัพพนกิจ เกิดขึ้น ๑ - ๓ ขณะ

๑๒. ชวนกิจ เกิดขึ้น ๑ ๒ ๕ ๗ ขณะ
หรือนับไม่ถ้วน

๑๓. ตทาลัมพนกิจ เกิดขึ้น ๒ ขณะ

๑๔. จุติกิจ เกิดขึ้นขณะเดียว

เมื่อรู้หน้าที่ของจิต ๑๔ อย่างแล้ว ก็ควรจะต้องรู้จิต ๘๙ ดวงนั้นต่อไปอีกว่า จิตอย่างไหน ทำหน้าที่อะไรบ้าง ?

ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ	อุเบกขาสันตีรณะ	๒	ดวง	รวม ๑๙ ดวง เป็นวิบาก
	มหาวิบาก	๘	ดวง	
	รูปาวจรวิบาก	๕	ดวง	
	อรูปาวจรวิบาก	๔	ดวง	
อาวัชชนกิจ	ปัญจทวาราวัชชนะ	๑	ดวง	๒ ดวง เป็นกิริยา
	มโนทวาราวชชนะ	๑	ดวง	

ทัสสนกิจ	= จักขุวิญญาณ	๒	ดวง	ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง
สวนกิจ	= โสตวิญญาณ	๒	ดวง	
ฆายนกิจ	= ฆานวิญญาณ	๒	ดวง	
สายนกิจ	= ชิวหาวิญญาณ	๒	ดวง	
ผุสสนกิจ	= กายวิญญาณ	๒	ดวง	
สัมปฏิจฉนกิจ	= สัมปฏิจฉนะ	๒	ดวง	
สันตีรณกิจ	= สันตีรณะ	๓	ดวง	
โวฏฐัพพนกิจ	= มโนทวาราวัชชนะ	๑	ดวง	

ชวนกิจ	มหากุศล ๘ ดวง	กามชวนะ	กุศล	รวม ๕๕ ดวง
	มหากริยา ๘ ดวง		อกุศล	
	อกุศล ๑๒ ดวง		วิบาก	
	หสิตุปปาทะ ๑ ดวง		กิริยา	
	มหัคคตกุศล ๙ ดวง	อัปปนาชนะ		
	มหัคคตกิริยา ๙ ดวง			
	โลกุตตระ ๘ ดวง			

ตทาลัมพนกิจ	มหาวิบาก ๘ ดวง	รวม ๑๑ ดวง
	สันตีรณะ ๓ ดวง	เป็น วิบาก[๒๔]

ในกิจ ๑๔ กิจของจำนวนจิต ๘๙ ดวงนั้น จิตที่มีกิจเดียว ๖๘ ดวง ๒ กิจมี ๒ ดวง ๓ กิจ มี ๙ ดวง ๔ กิจมี ๘ ดวง ๕ กิจ มี ๒ ดวง

จิตมีกิจเดียว	ปัญจทวาราวัชชนะ ๑ ดวง	รวม ๖๘ ดวง
	ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง	
	สัมปฏิจฉนะ ๒ ดวง	
	ชวนะ ๕๕ ดวง	

๒๔ สงฺคห.(บาลี) -/๒๐-๒๖/๑๕-๑๖ (มจร.)

จิตมี ๒ กิจ	มโนทวาราวัชชนะ	๑ ดวง	รวม ๒ ดวง
	โสมนัสสันตีรณะ	๑ ดวง	
จิตมี ๓ กิจ	รูปาวจรวิบาก	๕ ดวง	รวม ๙ ดวง
	อรูปาวจรวิบาก	๔ ดวง	
จิตมี ๔ กิจ	มหาวิบาก	๘ ดวง	รวม ๘ ดวง
จิตมี ๕ กิจ	อุเบกขาสันตีรณะ	๒ ดวง	รวม ๒ ดวง
			รวม ๘๙ ดวง[๒๕]

อธิบายฐานของจิต ๘๙ ดวง

เมื่อท่านได้ศึกษากิจและหน้าที่ของจิตแล้ว ท่านก็ควรจะต้องทราบฐาน คือสถานที่ทำงานของจิตเหล่านั้นด้วยว่ากิจการต่าง ๆ ที่จิตได้ทำงานไปนั้น **จะทำกิจอะไรได้ในที่ไหนบ้าง ? และฐานที่สำหรับจิตเกิดขึ้นทำงานนั้น มีกี่ฐาน ? และฐานไหนจะต้องอาศัยทวารไหนบ้าง ?**

[๒๕] สงฺคห.(บาลี) -/๒๗-๓๒/๑๖ (มจร.)

แต่ฐานของจิตนี้ ท่านแสดงไว้ ๒ นัย คือฐานอย่างย่อนัยหนึ่ง และฐานอย่างพิสดารนัยหนึ่ง อย่างย่อ ๑๐ ฐาน อย่างพิสดารมี ๒๕ ฐาน ในที่นี้จะอธิบายแต่ฐาน ๑๐ ก่อน ส่วนฐาน ๒๕ อย่างพิสดารนั้น ท่านจะเข้าใจที่ได้ก็ต่อเมื่อได้ศึกษาในเรื่องของวิถีจิตโดยนัยต่าง ๆ เสียก่อนแล้ว จึงจะเข้าใจฐาน ๒๕ นั้นได้โดยสะดวก

อธิบายฐาน ๑๐

๑.	ฐานของปฏิสนธิกิจ	เกิดในระหว่างจุติกิจกับภวังคกิจ
๒.	ฐานของภวังคกิจ	เกิดในระหว่างปฏิสนธิกับอาวัชชนะ
๓.	ฐานของอาวัชชนกิจ	เกิดในระหว่างภวังค์กับปัญจวิญญาณ
๔.	ฐานของปัญจวิญญาณ ๕ กิจ	เกิดในระหว่างอาวัชชนะกับสัมปฏิจฉนะ
๕.	ฐานของสัมปฏิจฉนกิจ	เกิดในระหว่างปัญจวิญญาณกับสันตีรณะ
๖.	ฐานของสันตีรณกิจ	เกิดในระหว่างสัมปฏิจฉนะกับโวฏฐัพพนะ
๗.	ฐานของโวฏฐัพพนกิจ	เกิดในระหว่างสันตีรณะกับชวนะ
๘.	ฐานของชวนะกิจ	เกิดในระหว่างโวฏฐัพพนะกับตทาลัมพนะ

๙. ฐานของตทาลัมพนกิจ เกิดในระหว่างชวนะกับจุติ

๑๐. ฐานของจุติกิจ เกิดในระหว่างตทาลัมพนะกับปฏิสนธิ[๒๖]

ฐานอันเป็นที่เกิดขึ้นของจิตนั้น หมายถึงในระหว่างของจิตดวงหนึ่งต่อจิตดวงหนึ่ง ตามภาพของวิถีจิตนั้น

อันนี้เพื่อได้ทราบว่า จิตที่จะทำกิจเช่นนั้นได้ จะต้องมีกฎเกณฑ์ว่าจะขึ้นทำในระหว่างไหนได้บ้าง เพราะมิใช่ว่านึกอยากจะเกิดที่ไหนก็เกิดได้ตามชอบใจ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างของสภาวะที่เกิดขึ้นด้วยอาศัยเหตุปัจจัยนั้นก็จะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของปัจจัยนั้น เพราะสภาวะนี้เป็นอนัตตา จึงมิได้มีใครที่จะบังคับให้เป็นไปตามใจได้

---

๒๖ บรรดาฐานทั้ง ๑๐ นั้น ระหว่างจุติกับภวังค์ ชื่อว่าปฏิสนธิฐาน. ระหว่างปฏิสนธิกับอาวัชชนะ ระหว่างชวนะกับอาวัชชนะ ระหว่างตทาลัมพนะกับอาวัชชนะ ระหว่างโวฏฐัพพนะกับอาวัชชนะ บางคราวก็ระหว่างชวนะกับจุติ และระหว่างตทาลัมพนะกับจุติชื่อว่าภวังคฐาน ระหว่างภวังค์กับปัญจวิญญาณ และระหว่างภวังค์กับชวนะ ชื่อว่าอาวัชชนฐาน ระหว่างปัญจทวาราวัชชนะกับสัมปฏิฉันนะ ชื่อว่าปัญจวิญญาณฐาน ระหว่างปัญจวิญญาณกับสันตีรณะสัมปฏิจฉันนฐาน. ระหว่างสัมปฏิจฉันนะกับโวฏฐัพพนะชื่อว่าสันตีรณฐาน. ระหว่างสันตีรณะกับชวนะ และระหว่างสันตีรณะกับภวังค์ ชื่อว่าโวฏฐัพพนฐาน ระหว่างโวฏฐัพพนะกับตทาลัมพนะ ระหว่างโวฏฐัพพนะกับภวังค์ ระหว่างโวฏฐัพพนะกับจุติ ระหว่างมโนทวาราวัชชนะกับตทาลัมพนะ ระหว่างมโนทวาราวัชชนะกับภวังค์ และระหว่างมโนทวาราวัชชนะกับจุติ ชื่อว่าชวนฐาน ระหว่างชวนะกับภวังค์ และระหว่างชวนะกับจุติ ชื่อว่าตทาลัมพนฐาน ระหว่างชวนะกับปฏิสนธิ ระหว่างตทาลัมพนะกับปฏิสนธิ หรือระหว่างภวังค์กับปฏิสนธิชื่อว่าจุติฐาน [วิภาวินี.(บาลี) -/๑๙/๒๑๐ (มจร.)]

คาถาสังคหะ

ปฏิสนฺธาทโย นาม　　กิจฺจเภเทน จุทฺทส
ทสธา ฐานเภเทน　　จิตฺตุปฺปาทา ปกาสิตา.
อฏฺฐสฏฺฐิ ตถา เทฺว จ　　นวาฏฺฐ เทฺว ยถากฺกมํ
เอกทฺวิติจตุปญฺจ-　　กิจฺจฐานานิ นิทฺทิเส.[๒๗]

แปลความว่า จิตที่มีปฏิสนธิเหล่านี้ ถ้าว่าโดยกิจนั้นก็มี ๑๔ กิจ ถ้าว่าโดยฐาน ก็มี ๑๐ ฐาน

จิตที่มีกิจ ๑ ฐาน ๑ จิตที่มีกิจ ๒ ฐาน ๒ จิตมีกิจ ๓ และฐาน ๓ จิตมีกิจ ๔ และฐาน ๔ จิตมิกิจ ๕ และฐาน ๕ เหล่านี้ แสดงโดยลำดับของจิตในจำนวน ๖๘ ดวง ๒ ดวง ๙ ดวง ๘ ดวง และ ๒ ดวง

ความหมายจำนวนของจิต

ในจำนวนของจิต ๖๘ ดวงนั้น ได้แก่จิตที่มีกิจอย่างเดียว ๖๘ ดวง ๒ ดวงนั้นได้แก่ จิตที่มีกิจ ๒ อย่าง ๒ ดวง ๓ ดวงนั้นได้แก่จิตที่มี ๓ กิจ ๙ ดวง ๔ ดวงนั้นได้แก่จิตที่มี ๔ กิจ ๘ ดวง ๒ ดวงนั้นได้แก่ จิตที่มี ๕ กิจ ๒ ดวง

จบ กิจและฐานสังคหะ

---

[๒๗] สงฺคห.(บาลี) -/๓๔-๓๖/๑๖ (มจร.)

เมื่อได้ศึกษากิจการงานของจิต และฐานที่เกิดขึ้นทำกิจของจิตแล้ว แต่นั้นก็จะต้องศึกษาทวารที่จิตอาศัยออกไปทำกิจนั้นอีกต่อไปด้วย

ทวารสังคหะ

คำว่า **ทวารสังคหะ** หมายถึงการรวบรวมทวารอันเป็นทางรับอารมณ์ของจิต[๒๘] เพราะจิตทั้งหลายเหล่านั้นจะเกิดขึ้นรู้อารมณ์ทั้ง ๖ หรือจะสำเร็จกิจการของจิตในจำนวน ๑๔ อย่างตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ซึ่งจิตบางดวงย่อมจะต้องอาศัยทวารหรือประตู[๒๙] ซึ่งเป็นปัจจัยสำหรับเป็นทางให้จิตได้รับอารมณ์หรือสำเร็จกิจของตน ๆ ตามหน้าที่นั้น ๆ ได้

---

[๒๘] วิภาวินี.(บาลี) -/๓๕/๒๑๒ (มจร.)

[๒๙] แหล่งเหิม

จำนวนทวารของจิตทั้งหมด มี ๖ ทวาร คือ

๑. จักขุทวาร ได้แก่ จักขุประสาทรูป		
๒. โสตทวาร ได้แก่ โสตประสาทรูป		
๓. ฆานทวาร ได้แก่ ฆานประสาทรูป	รวม ๖ ทวาร	
๔. ชิวหาทวาร ได้แก่ ชิวหาประสาทรูป		
๕. กายทวาร ได้แก่ กายประสาทรูป		
๖. มโนทวาร ได้แก่ ภวังคุปัจเฉทะ[๓๐]		

ในทวารทั้ง ๖ นี้ เป็นรูป ๕ ทวาร เป็นนามทวารเดียว คือ มโนทวารเท่านั้น และในจิตทั้ง ๘๙ ดวงนั้น ย่อมอาศัยทวารไม่เหมือนกัน บางดวงก็อาศัยรู้อารมณ์ได้หลายทวาร บางดวงก็รู้ได้ทวารเดียว บางดวงก็รู้ได้ ๕ ทวาร บางดวงก็ไม่ต้องอาศัยทวารเลย

---

[๓๐] สงฺคห.(บาลี) -/๓๕-๓๘/๑๗ (มจร.) , มโนทวาร เรียกว่า ภวังค์ [สงฺคห.(บาลี) -/๓๘/๑๗ (มจร.)]

จิตที่อาศัยเกิดได้ทวารเดียวเรียกว่า **เอกทวาริกจิต** มี ๓๖ ดวง คือ[๓๑]

รูปาวจรกุศล	๕ ดวง	มโนทวาร ๒๖ – ๕๘ ดวง	รวม ๓๖-๖๘ ดวง
รูปาวจรกิริยา	๕ ดวง		
อรูปาวจรกุศล	๔ ดวง		
อรูปาวจรกิริยา	๔ ดวง		
โลกุตตระ	๘-๕๐ ดวง		
จักขุวิญญาณ	๒ ดวง	ปัญจทวาร ๑๐ ดวง	
โสตวิญญาณ	๒ ดวง		
ฆานวิญญาณ	๒ ดวง		
ชิวหาวิญญาณ	๒ ดวง		
กายวิญญาณ	๒ ดวง		

จิตอาศัยเกิดได้ ๕ ทวาร คือ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร เรียกว่า ปัญจทวาริกจิต มี ๓ ดวง ได้แก่[๓๒] :-

ปัญจทวาราวัชชนะ	๑ ดวง	รวม ๓ ดวง
สัมปฏิจฉนะ	๒ ดวง	

---

[๓๑] สงฺคห.(บาลี) -/๔๒/๑๗ (มจร.)

[๓๒] สงฺคห.(บาลี) -/๔๓/๑๗ (มจร.)

จิตที่อาศัยเกิดได้ทั้ง ๖ ทวาร เรียกว่า ฉทวาริกจิต มี ๔๑ ดวง[๓๓] ได้แก่ :-

มโนทวาราวัชชนะ	๑ ดวง	รวม ๔๑ ดวง
สันตีรณะ	๓ ดวง	
หสิตุปปาทะ	๑ ดวง	
มหากุศล	๘ ดวง	
มหาวิบาก	๘ ดวง	
มหากิริยา	๘ ดวง	
อกุศล	๑๒ ดวง	

จิตที่บางทีอาศัยทวารทั้ง ๖ หรือบางทีก็ไม่ต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ เลยก็ได้ ในเมื่อเวลาที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ๓ กิจนี้ ไม่ต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ เลย จิตนี้มี ๑๐ ดวง ได้แก่ :-

อุเบกขาสันตีรณะ	๒ ดวง	รวม ๑๐ ดวง
มหาวิบาก	๘ ดวง	

จิตที่ไม่อาศัยทวารทั้ง ๖ เลย มี ๙ ดวง[๓๔] คือ :-

รูปาวจรวิบาก	๕ ดวง	รวม ๙ ดวง
อรูปาวจรวิบาก	๔ ดวง	

---

[๓๓] สงฺคห.(บาลี) -/๔๕-๔๗/๑๗ (มจร.)

[๓๔] สงฺคห.(บาลี) -/๔๖/๑๗ (มจร.)

มหัคคตวิบาก ๙ ดวงนี้ ไม่ต้องอาศัยทวารเลย เพราะเหตุว่า จิตทั้ง ๙ ดวงนี้ ทำกิจคือปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ๓ กิจเท่านั้น

รวมจิตที่เกิดได้ตามทวาร

รวมจิตที่เกิดได้ในจักขุทวาร ๔๖ ดวง คือ :-

อาวัชชนจิต	๒	ดวง	รวม ๔๖ ดวง
จักขุวิญญาณ	๒	ดวง	
สัมปฏิจฉนะ	๒	ดวง	
ตทาลัมพนะ	๑๑	ดวง	
มหากุศล	๘	ดวง	
มหากิริยา	๘	ดวง	
หสิตุปปาทะ	๑	ดวง	
อกุศล	๑๒	ดวง	

ในโสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร ก็มีนัยและจำนวนเท่ากันอย่างจักขุทวารนี้[๓๕] ให้เปลี่ยนแต่จักขุวิญญาณ ๒ ดวงเท่านั้น คือถ้าจะนับทวารไหน ก็ให้เอาวิญญาณทางนั้นใส่ เช่นนับทางโสตทวาร ก็ให้เอาจักขุวิญญาณออกเสีย แล้วเอาโสตวิญญาณใส่แทน

---

[๓๕] สงฺคห.(บาลี) -/๓๙/๑๗ (มจร.)

แต่จำนวนจิตที่นอกจากนั้นให้คงอยู่ตามเดิม เพราะจิตที่เกิดทางปัญจทวารนั้น เกิดได้ทวารละ ๔๖ ทุก ๆ ทวาร ทั้ง ๕ ทวาร

รวมจิตที่เกิดทางมโนทวาร

มโนทวาราวัชชนะ	๑ ดวง	รวม ๔๑ ดวง กามาวจร		รวม ๖๗ – ๙๙ ดวง[๓๖]
มหากุศล	๘ ดวง			
มหากริยา	๘ ดวง			
ตทาลัมพนะ	๑๑ ดวง			
หสิตุปปาทะ	๑ ดวง			
อกุศล	๑๒ ดวง			
อรูปาวจรกุศลกิริยา	๑๐ ดวง	มหัคคตะ ๑๘ ดวง		
อรูปาวจรกุศลกิริยา	๘ ดวง			
โลกุตตระ	๘ ดวง	โลกุตตระ ๘ ดวง		

แจกทวารตามภูมิ

ในทวารทั้ง ๖ นี้ ในกามภูมิ ๑๑ ภูมิ ได้ทวารทั้ง ๖ ในรูปภูมิ ๑๕ ภูมิ (เว้นอสัญญูสัตตา) ได้จักขุทวาร โสตทวาร กับ มโนทวาร รวม ๓ ทวารนี้เท่านั้น ในอสัญญูสัตตาไม่มีทวารเลยเพราะไม่มีจิตที่จะต้องรับอารมณ์

---

[๓๖] สงฺคห.(บาลี) -/๔๐/๑๗ (มจร.)

ในอรูปภูมิ ๔ ภูมินั้น มีแต่มโนทวารทวารเดียวเท่านั้น เพราะอรูปภูมินั้นไม่มีรูปเลย มีแต่นามอย่างเดียว จึงมีแต่นามทวารเท่านั้น เพราะยังมีจิตที่ต้องอาศัยรับอารมณ์ จึงต้องมีทวารอยู่

คาถาสังคหะ

เอกทฺวาริก จิตฺตานิ ปญฺจฉทฺวาริกานิ จ
ฉทฺวาริกวิมุตฺตานิ วีมุตฺตานิ จ สพฺพถา.
ฉตฺตึสติ ตถา ตีณิ เอกตึส ยถากฺกมํ
ทสธา นวธา เจติ ปญฺจธา ปริทีปเย.[๓๗]

แปลความว่า จิตที่เกิดในทวารมี ๕ อย่างคือ ๑) เกิดทวารเดียว ๒) เกิด ๕ ทวาร ๓) เกิด ๖ ทวาร ๔) บางทีเกิดบ้าง ไม่เกิดบ้าง ๕) ไม่เกิดในทวารเลย

จิตเกิดทวารเดียว มี ๓๖ ดวง เกิด ๕ ทวาร มี ๓ ดวง เกิด ๖ ทวาร มี ๔๖ ดวง บางทีอาศัยทวารเกิดบ้าง บางทีไม่อาศัยทวารเกิดบ้าง ๑๐ ดวง และไม่ต้องอาศัยทวารเกิดเลย ๙ ดวง รวมเป็น ๕ นัย

จบ ทวารสังคหะที่ ๔

---

[๓๗] สงฺคห.(บาลี) -/๔๗/๑๗ (มจร.)

อารมณ์สังคหะ

เมื่อได้ศึกษาทวารสังคหะ อันเป็นช่องทางที่สำหรับจิตต่าง ๆ ในจำนวน ๘๙-๑๒๑ ดวงนั้น จะได้อาศัยอารมณ์ในทวารทั้ง ๖ นั้นแล้ว ต่อไปนี้ก็ควรจะศึกษาให้ทราบในเรื่องอารมณ์ของจิตทั้ง ๘๙ ซึ่งเรียกว่าอารมณ์สังคหะต่อไป

คำว่า **อารมณ์สังคหะ** นี้ คือรวบรวมอารมณ์ของจิตทั้งหมด ๘๙-๑๒๑ ดวง นั้นมาแสดงไว้ในปริจเฉทนี้ว่า **จิตดวงไหนจะสามารถรับอารมณ์อะไรได้บ้าง ? หรือจิตดวงไหน จะรับอารมณ์ได้กี่อย่าง ?** เพราะอารมณ์ของจิตมีมาก และก็มีความสามารถรับอารมณ์ได้ไม่เท่ากัน บางดวงก็รับอารมณ์ได้น้อย บางดวงก็รับอารมณ์ได้มาก ฉะนั้น ท่านแสดงประเภทของจิตที่รับอารมณ์ได้ต่าง ๆ กันไว้ในที่นี้มี ๗ นัย

ในคำว่า **อารมณ์** นี้ หมายถึงสิ่งที่เป็นเครื่องรับรู้ของจิตหรือเครื่องหมายรู้ของจิต หรือเป็นสิ่งที่จิตอาศัยแล้วทำให้จิตเป็นไปในอารมณ์นั้น ๆ[๓๘]

ฉะนั้น ในที่ใดที่ไม่มีจิต หรือสิ่งนั้นไม่ใช่จิตแล้ว ในที่นั้นจะใช้คำว่าอารมณ์ หรือมีอารมณ์ไม่ได้เลย ถ้าที่ใดมีจิต ในที่นั้นต้องมีอารมณ์ จะกล่าวว่าไม่มีอารมณ์หาได้ไม่

---

[๓๘] รูปนั้นแหละอันจิตและเจตสิกยึด ดุจไม้เท้าเป็นต้นที่บุรุษทุรพลยึดไว้ฉะนั้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า อาลัมพนะ อีกอย่างหนึ่งจิตและเจตสิกเหล่านั้นมารื่นรมย์อยู่ในรูปนี้ เหตุนั้นรูปนี้จึงชื่อว่าอารัมมณะ [วิภาวินี.(บาลี) -/๔๘/๒๑๓ (มจร.)]

อุปมาเหมือนกับว่าการได้ยินเกิดขึ้น ในที่นั้นต้องมีเสียงอันเป็นสิ่งที่ได้ยิน ฉะนั้นการได้ยินจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หรือสมมุติว่าการกินหรือกิริยาที่กินเกิดขึ้นแล้ว ต้องมีสิ่งที่ถูกกินเสมอไป มิฉะนั้นกิริยาที่กินนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ขออุปมานี้ฉันใด จิตกับอารมณ์ก็ฉันนั้น เพราะจิตกับอารมณ์นั้นเป็นของแยกออกจากกันไม่ได้เลย เว้นแต่ตนจะรู้ตัวของตัวเองหรือไม่ว่า บัดนี้ตนได้รับอารมณ์อะไรอยู่ และในการจะรู้ตัวเองได้ว่า เวลานี้ตนได้รับอารมณ์อะไรอยู่นั้น ต้องเป็นจิตที่ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะนั่นแหละจึงระรู้ได้ ถ้าขณะใดที่จิตไร้สำนึก หรือปราศจากสติสัมปชัญญะ หรือที่มิได้ตั้งอยู่ในชวนะกิจแล้ว จิตนั้นจะรู้สึกตนไม่ได้เลยว่าบัดนี้ตนรับอารมณ์อะไรอยู่ และที่ปราศจากสติสัมปชัญญะแล้วในขณะใด ในขณะนั้นจะต้องถูกโมหะครอบงำเสมอ แล้วแต่จะเป็นกิเลสอย่างหยาบหรืออย่างกลาง หรืออย่างละเอียด เว้นแต่จิตของพระอรหันต์เท่านั้น

จิตที่ปราศจากความรู้สึกตัว หรือเป็นจิตไร้สำนึก หรือจิตที่ปราศจากสติสัมปชัญญะนั้น มีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑. จิตที่อยู่ในภวังค์
๒. จิตที่ไม่ตั้งอยู่ในชวนะกิจ
๓. จิตที่ถูกสะกดแล้ว
๔. จิตที่ถูกอกุศลครอบงำแล้ว

รวม ๔ อย่าง

ในลักษณะของจิตทั้ง ๔ อย่างนี้ จะประกอบด้วยสติสัมปชัญญะไม่ได้เลย เพราะเป็นจิตที่ปราศจากกำลังของกุศลธรรม

ฉะนั้น ขอให้ท่านนักศึกษาจงยึดหลักเหตุผลของอารมณ์นี้ไว้ด้วย เพราะในเรื่องอารมณ์นี้ จะเป็นโลกียะหรือโลกุตตระก็ตาม ย่อมเป็นปัจจัยสำคัญของจิต และที่จะบันดาลให้จิตเป็นไปต่าง ๆ ได้ทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ต้องอาศัยอารมณ์นี้แหละ เพราะจิตใดไม่มีอารมณ์แล้ว จิตนั้นก็ปราศจากความหมาย ว่าเป็นอะไร ๆ ได้

ในอารมณ์ของจิตทั้งหมด เมื่อรวบรวมโดยอาศัยทวารนั้น ก็ได้อารมณ์ ๖ อย่าง คือ

๑. รูปารมณ์ ได้แก่สีต่าง ๆ ที่รู้ทางจักขุทวาร

๒. สัททารมณ์ ได้แก่เสียงต่าง ๆ ที่รู้ทางโสตทวาร

๓. คันธารมณ์ ได้แก่กลิ่นต่าง ๆ ที่รู้ทางฆานทวาร

๔. รสารมณ์ ได้แก่รสต่าง ๆ ที่รู้ทางชิวหาทวาร

๕. โผฏฐัพพารมณ์ ได้แก่เย็น ร้อน อ่อนแข็ง ที่รู้ทางกายทวาร

๖. ธรรมารมณ์ ได้แก่จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ ประสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖ บัญญัติ นิพพาน[๓๙]

---

[๓๙] สงฺคห.(บาลี) -/๔๘-๕๐/๑๘ (มจร.)

ในอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ มีทั้งรูปทั้งนาม ในอารมณ์ทั้ง ๕ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นรูปธรรม ในธรรมารมณ์ เป็นทั้งรูปและนาม และทั้งไม่ใช่รูปไม่ใช่นามคือ **จิต เจตสิก นิพพาน ทั้ง ๓ นี้ เป็นนาม ส่วนประสาทรูป ๕ กับสุขุมรูป ๑๖ ทั้ง ๒ นี้ เป็นรูปธรรม บัญญัตินั้นไม่ใช่รูปและไม่ใช่นาม**

ท่านจัดจิตทั้งหมด ที่รับอารมณ์ทั้ง ๖ ไว้ในที่นี้ มี ๗ นัยด้วยกัน คือ

๑. **กามารมณ์** คือจิตที่รับเฉพาะอารมณ์ ๖ มี ๒๕ ดวง

๒. **มหัคคตอารมณ์** คือจิตที่รับเฉพาะมหัคคตจิต มี ๖ ดวง

๓. **บัญญัติอารมณ์** คือจิตที่รับเฉพาะอารมณ์บัญญัติ มี ๒๑ ดวง

๔. **นิพพานอารมณ์** คือจิตที่รับเฉพาะแต่นิพพาน มี ๘ ดวง

๕. **สัพพารมณ์** คือจิตที่รับอารมณ์ได้หลายอย่าง มี ๒๐ ดวง

๖. **สัพพารมณ์** คือจิตที่รับอารมณ์หลายอย่าง มี ๕ ดวง

๗. **สัพพารมณ์** คือจิตที่รับอารมณ์หลายอย่าง มี ๖ ดวง[๔๐]

ในอารมณ์สังคหะ ๗ นัยนี้ ได้จิต ๙๑ ดวง เพราะเติมอภิญญาจิตเข้ามาอีก ๒ ดวง จึงรวมเป็นจิต ๙๑ ดวง สำหรับอภิญญาจิตนี้เป็นจิตพิเศษ มิได้เป็นสาธารณะทั่วไป จำเพาะมีได้แต่ผู้ที่ได้อภิญญาเท่านั้น แต่เพื่อจะแสดงอารมณ์ของจิตทั้งหมด จึงเอามารวมแสดงไว้ในที่นี้ด้วย

---

[๔๐] สงฺคห.(บาลี) -/๕๔-๖๒/๑๘-๑๙ (มจร.)

และจำนวนจิตที่รับอารมณ์ทั้ง ๖ ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านกล่าวรวมเป็น ๒ นัย คือ ในจำนวนของจิตทั้งหมดนั้น มีการรับอารมณ์ได้ ๒ ประเภท คือจิตจำพวกหนึ่งต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ จึงรับอารมณ์ได้ จิตอีกจำพวกหนึ่งไม่ต้องอาศัยทวารทั้ง ๖ เลย ก็รับอารมณ์ได้ จิตอย่างนี้เรียกว่า ทวารวิมุตติจิต แปลว่าจิตที่พ้นจากทวาร คือไม่ต้องอาศัยทวาร มี ๑๙ ดวง สันตีรณะ ๒ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง มหัคคตวิบาก ๙ ดวง รวม ๑๙ ดวง ในจิต ๑๙ ดวงนี้ ถ้าทำกิจปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ทั้ง ๓ กิจนี้ ไม่ต้องอาศัยทวารเลย ถ้าจิตใด ทำกิจที่พ้นจาก ๓ กิจนี้อีกใน ๑๑ กิจนั้น จิตเหล่านั้นต้องอาศัยทวารเสมอ จิตที่ต้องอาศัยทวารเกิดขึ้น จิตนั้นเรียกว่าทวาริกจิต ๆ ที่อาศัยปัญจทวารนี้ เกิดได้ทวารละ ๔๖ ดวง จำนวนจิต ๔๖ ดวงนี้ได้กับจิตอะไรบ้างนั้น ได้บอกไว้แล้วในทวารสังคหะนั้นแล้ว

ฉะนั้นจิตที่เกิดในจักขุทวาร ๔๖ ดวงนี้ มีรูปคือสีเป็นอารมณ์ มี ๔๖ ดวง เรียกว่า **จักขุทวาริกจิต**

จิตที่เกิดทางโสตทวาร มีเสียงเป็นอารมณ์ มี ๔๖ ดวง เรียกว่า **โสตทวาริกจิต**

จิตที่เกิดทางฆานทวาร มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มี ๔๖ ดวง เรียกว่า **ฆานทวาริกจิต**

จิตที่เกิดทางชิวหาทวาร มีรสเป็นอารมณ์ มี ๔๖ ดวง เรียกว่า **ชิวหาทวาริกจิต**

จิตที่เกิดทางกายทวาร มีเย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นอารมณ์ มี ๔๖ ดวง เรียกว่า **กายทวาริกจิต**

ในจำนวนจิต ๔๖ ดวง ที่เกิดตามปัญจทวารนี้ มีอารมณ์เป็นปัจจุบันทั้งสิ้น เพราะจิตที่เกิดทางปัญจทวารนี้ ไม่สามารถจะรับอารมณ์ที่เป็นอดีตและอนาคตได้

ส่วนมโนทวาริกจิต คือจิตที่เกิดทางมโนทวารที่รับธรรมารมณ์นั้น มี ๖๗ ดวง รับได้ทั้งอารมณ์อดีต อนาคต ปัจจุบัน และ ทั้งกาลวิมุตติด้วย อารมณ์ที่เป็นกาลวิมุตตินี้ ได้แก่บัญญัติและนิพพาน

ส่วนอารมณ์ของทวารวิมุตติจิต ๑๙ ดวง ที่ทำกิจปฏิสนธิ ภวังค์ จุตินั้น ได้แก่กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ที่เป็น อดีตบ้าง เป็นปัจจุบันบ้าง และเป็นบัญญัติบ้าง ที่เกิดขึ้นจากทวารทั้ง ๖ ที่ได้รับมาจากอดีตชาติ ที่เกิดขึ้นในเมื่อเวลาใกล้จุติ ในภพก่อนนั้น[๔๑]

---

[๔๑] วิภาวินี.(บาลี) -/๕๓/๒๑๔ (มจร.)

อธิบายกามารมณ์

นัยที่ ๑ กามารมณ์ กามารมณ์ ในที่นี้หมายถึงจิตที่รับได้แต่เฉพาะอารมณ์ทั้ง ๕ คือ สี เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเท่านั้น มี ๒๕ ดวง ได้แก่ทวิปัญจวิญญาน ๑๐ ดวง รับได้แต่เฉพาะอารมณ์เดียวที่มาปรากฏยังทวารของตน ๆ ในอารมณ์ทั้ง ๕ เท่านั้น และมโนธาตุ ๓ รับกามารมณ์ได้ทั้ง ๕ อารมณ์ ในจิต ๑๓ ดวงนี้ รับอารมณ์ได้แต่เฉพาะในปัญจทวารเท่านั้น ยังเหลืออีก ๑๒ ดวง คือ สันตีรณะ ๓ ดวง หสิตุปปาทะ ๑ ดวง มหาวิบาก ๘ ดวง รวม ๑๒ ดวง ในจิต ๑๒ ดวงนี้ รับกามารมณ์ได้ทั้ง ๖ ทวาร เป็นอดีตบ้าง ปัจจุบันบ้าง แต่เฉพาะจิต ๑๓ ดวง คือทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง กับมโนธาตุ ๓ ดวงนั้น รับได้แต่เฉพาะอารมณ์ทั้ง ๕ ที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น ส่วนอีก ๑๒ ดวงนั้น รับอดีตก็ได้ ปัจจุบันก็ได้ และในการที่จัดจิตที่รับกามารมณ์ไว้ ๒๕ ดวงนั้น หมายเอาแต่ที่เป็นเอกันตะ คือ เป็นจิตที่ต้องมีกามอารมณ์ แน่นอนเท่านั้น

อธิบายมหัคคตอารมณ์

มหัคคตอารมณ์ หมายถึงจิตที่มหัคคตจิตเป็นอารมณ์ ได้แก่ จิต ๖ ดวง คือวิญญาณัญจายตนะ ๓ ดวง กับเนวสัญญานาสัญญายตนะ ๓ ดวง รวม ๖ ดวง ในจิต

๖ ดวงนี้ มีมหัคคตจิตเป็นอารมณ์ คือวิญญาณัญจายตนจิต ๓ ดวงนั้น เอาจิตของอากาสานัญจายตนฌานเป็นอารมณ์ ส่วนเนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ ดวงนั้น เอาจิตของอากิญจัญญายตนฌานเป็นอารมณ์ เพราะที่เป็นอารมณ์นั้นเป็นมหัคคตจิต ฉะนั้น ๖ ดวงนั้น จึงเป็นมหัคคตอารมณ์ และเป็นอารมณ์ที่ประจำแน่นอนของจิต ๖ ดวงนั้น

อธิบายบัญญัติอารมณ์

บัญญัติอารมณ์ ในที่นี้หมายถึงนิมิตในอารมณ์ของฌาน มีปถวีกสิณ เป็นต้น คำว่าบัญญัตินี้ หมายถึงสิ่งที่ไม่มีสภาวะ หรือองค์ธรรมของปรมัตถธรรม จึงเรียกว่าบัญญัติธรรม จิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์ที่แน่นอนนั้นมี ๒๑ ดวง คือ รูปฌาน ๑๕ ดวง กับอากาสานัญจายตนะ ๓ ดวง และอากิญจัญญายตนะ ๓ ดวง รวม ๒๑ ดวง

อธิบายนิพพานอารมณ์

จิตที่มีนิพพานเป็นอารมณ์นี้ มี ๔ ดวง ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ ดวง คือมัคคจิต ๔ ดวง ผลจิต ๔ ดวง รวม ๘ ดวงนี้ มีนิพพานเป็นอารมณ์แน่นอน

รวมจิตที่มีอารมณ์เป็นเอกันตะแน่นอนนั้น มี ๖๐ ดวง คือ จิตที่รับกามารมณ์ ๒๕ ดวง จิตที่มีมหัคคตอารมณ์

๖ ดวง จิตที่มีบัญญัติอารมณ์ ๒๑ ดวง จิตที่มีนิพพานอารมณ์ ๘ ดวง รวม ๖๐ ดวง

ส่วนจิตที่เหลืออีก ๓๑ ดวงนั้น มีอารมณ์ได้หลายอย่าง เรียกว่า สัพพารมณ์ ในจำนวนจิตสัพพารมณ์ ๓๑ ดวงนี้ ท่านจักไว้ในที่นี้ มี ๓ นัย

อธิบายสัพพารมณ์ นัยที่ ๑

สัพพารมณ์นัยที่ ๑ นี้ มีจิต ๒๐ ดวง ได้แก่มหากุศล-ญาณวิปปยุต ๔ ดวง มหากิริยาญาณวิปปยุต ๔ ดวง กับอกุศล ๑๒ ดวง รวม ๒๐ ดวง ในจำนวนจิต ๒๐ ดวงนี้ รับกามารมณ์ได้ รับมหัคคตอารมณ์ก็ได้ และรับบัญญัติอารมณ์ แต่เว้นโลกุตตรธรรมทั้ง ๙ ซึ่งได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ รวมเป็น ๙ ในธรรมทั้ง ๙ นี้ จิต ๒๐ ดวงนั้น รับเอาเป็นอารมณ์ไม่ได้ เพราะโลกุตตรธรรมทั้ง ๙ นั้น ไม่ใช่เป็นวิสัยของจิตที่เป็นอกุศล หรือจิตที่เป็นญาณวิปปยุต จะรับเอาได้

อธิบายสัพพารมณ์ นัยที่ ๒

สัพพารมณ์นัยที่ ๒ นี้ ได้แก่จิต ๕ ดวง คือมหากุศล-ญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง กับอภิญญากุศลจิต ๑ ดวง รวม ๕ ดวง ในจิต ๕ ดวงนี้ ก็มีอารมณ์เหมือนกับสัพพารมณ์นัยที่ ๑ แต่เว้นโลกุตตรธรรม ๒ อย่าง คืออรหัตตมรรคกับอรหัตตผล ๒ ดวงนี้รับไม่ได้ ส่วนโลกุตตรธรรมที่เหลือ

นอกนั้นรับได้ทั้งหมด เพราะอรหัตตมรรค กับอรหัตตผลนั้น ไม่ใช่เป็นวิสัยของจิตที่เป็นกุศลจะรับเอาเป็นอารมณ์ได้

อธิบายสัพพารมณ์ นัยที่ ๓

สัพพารมณ์ นัยที่ ๓ นี้ได้แก่จิต ๖ ดวง คือ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง และอภิญญากริยาจิต ๑ ดวง กับมโนทวาริกจิตอีก ๑ ดวง รวม ๖ ดวง ในจำนวนจิต ๖ ดวงนี้รับอารมณ์ได้ทุกอย่าง ไม่มีเว้นเลย เพราะจิต ๖ ดวงนี้เป็นจิตของพระอรหันตบุคคล ฉะนั้น จึงรับอารมณ์ได้ทุกอย่าง

อธิบายอารมณ์ของทวารวิมุตติ ๑๙ ดวง

อารมณ์ของจิตที่เป็นทวารมุตติ ๑๙ ดวงนี้ มีอารมณ์ ๓ อย่าง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งได้แก่กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิตนั้น

ตามที่เป็นอารมณ์ในที่นี้นั้น หมายความว่า ธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย ที่ยังไม่ได้หมดกิเลสอาสวะ เมื่อใกล้จะตายนั้น ย่อมได้อารมณ์อันใดอันหนึ่งใน ๓ อย่างนั้น เมื่อเวลาใกล้ตาย จิตไปนึกถึงกุศลและอกุศลที่ตนได้เคยทำไว้เมื่อก่อน ๆ นั้น อารมณ์อย่างนี้ เรียกว่ามีกรรมเป็นอารมณ์ อารมณ์อย่างนี้เรียกว่ามีอดีตเป็นอารมณ์ เกิดได้เฉพาะมโนทวาร ๆ เดียว

ส่วนกรรมนิมิตนั้น เมื่อใกล้จะตายเกิดเป็นภาพนิมิตเห็นขึ้นมาเหมือนอย่างที่ตนได้เคยทำไว้ก่อนนั้น หรืออาจบังเอิญให้มีอารมณ์อะไรมาทำให้ปรากฏขึ้นในขณะที่ใกล้จะตายนั้น อารมณ์อย่างนี้ เรียกว่ากรรมนิมิต จะเป็นอารมณ์อดีตก็ได้ หรือเป็นปัจจุบันก็ได้ และเกิดได้ในทวารทั้ง ๖

ส่วนอารมณ์ที่เป็นทวารวิมุตติของวิบากจิต ๗ ดวง คือ รูปฌาน วิบาก ๕ ดวง กับอากาสานัญจายตนวิบาก ๑ ดวง และอากิญจัญญายตนวิบาก ๑ ดวง รวม ๗ ดวงนี้ มีบัญญัติเป็นอารมณ์ จิตที่มีบัญญัติเป็นอารมณ์นี้ เรียกว่า **นวัตตพพารมณ์** ส่วนวิบากของอรูปฌานที่เหลืออีก ๒ ดวง ที่มีอดีตเป็นอารมณ์นั้น เป็นอดีตอารมณ์ ในอารมณ์ของวิปากจิต ๙ ดวงนี้ เป็นเฉพาะมโนทวาร ๆ เดียว

อธิบายอารมณ์กาลวิมุตติ

อารมณ์ที่เป็นกาลวิมุตตินี้ได้แก่บัญญัติกับพระนิพพาน ๒ อย่างเท่านั้น เพราะบัญญัตินี้เป็นของไม่มีสภาวะ จึงไม่มีสภาวะที่จะทำให้ไม่เที่ยง หรือเปลี่ยนแปลงไปได้ จึงไม่ได้เข้าอยู่ในกาลทั้ง ๓

ส่วนพระนิพพานนั้น เป็นของที่มีสภาวะที่เป็นของเที่ยงถาวร ไม่มีกาลเวลาเกิดดับจึงไม่นับเข้าในกาลทั้ง ๓ ได้ เพราะเป็นของที่เที่ยงอยู่เสมอ อารมณ์ทั้ง ๒ นี้ก็เกิดได้เฉพาะมโนทวาร ๆ เดียว

อธิบายอารมณ์ตามภูมิ

ในกามภูมิ ๑๑ ภูมินี้ ได้อารมณ์ทั้ง ๖ ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตา) ได้อารมณ์ ๓ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ และธรรมารมณ์ ในอรูปภูมิ ๔ ภูมินั้น ได้ธรรมารมณ์ ๆ เดียว ในอารมณ์ตามภูมินี้ ให้ถือตามทวารนั้น และถ้าในภูมิไหนได้ทวารเท่าใด ในภูมินั้นก็ได้อารมณ์เท่ากับทวารนั้น[๔๒]

คาถาสังคหะ

ปญฺจวีส ปริตฺตมฺหิ ฉ จิตฺตานิ มหคฺคเต
เอกวีสติ โวหาเร อฏฺฐ นิพฺพานโคจเร.
วีสานุตฺตรมุตฺตมฺหิ อคฺคมคฺคผลุชฺฌิเต
ปญฺจ สพฺพตฺถ ฉจฺเจติ สตฺตธา ตตฺถ สงฺคโห.[๔๓]

แปลความว่า ในกามารมณ์ ได้จิต ๒๕ ดวง ในมหัคคตอารมณ์ ได้จิต ๖ ดวง ในบัญญัติอารมณ์ ได้จิต ๒๑ ดวง ในนิพพานอารมณ์ ได้จิต ๘ ดวง

---

[๔๒] ดูเพิ่ม สงฺคห.(บาลี) -/๖๕-๖๗/๑๙ (มจร.)

[๔๓] สงฺคห.(บาลี) -/๖๓/๑๙ (มจร.)

สัพพารมณ์นัยที่ ๑ เว้นโลกุตตระ ได้จิต ๒๐ ดวง สัพพารมณ์นัยที่ ๒ เว้นอรหัตตมรรคและเว้นอรหัตตผล ได้จิต ๕ ดวง สัพพารมณ์นัยที่ ๓ ไม่เว้นเลย รวมอารมณ์สังคหะนี้ มี ๗ นัย คือ

นัยที่ ๑	กามารมณ์	มี	๒๕ ดวง
นัยที่ ๒	มหัคคตอารมณ์	มี	๖ ดวง
นัยที่ ๓	บัญญัติอารมณ์	มี	๒๑ ดวง
นัยที่ ๔	นิพพานอารมณ์	มี	๘ ดวง
สัพพารมณ์	นัยที่ ๑	มี	๒๐ ดวง
สัพพารมณ์	นัยที่ ๒	มี	๕ ดวง
สัพพารมณ์	นัยที่ ๓	มี	๖ ดวง
	รวม ๓ นัยได้		**๙๑ ดวง**

จบ อารมณ์สังคหะที่ ๕

วัตถุสังคหะ

เมื่อท่านได้ศึกษาอารมณ์ของจิตทั้ง ๘๙ แล้ว ต่อไปนี้ก็ควรจะทราบในเรื่องวัตถุสังคหะต่อไป ในคำว่า **วัตถุสังคหะ** นั้น หมายถึง การรวบรวมวัตถุอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตทั้ง ๘๙ ดวงนั้น[๔๔]

---

[๔๔] วิภาวินี.(บาลี) -/๖๔/๒๑๘ (มจร.)

วัตถุที่อาศัยเกิดของจิต มี ๖ คือ

๑. จักขุวัตถุ	ได้แก่	จักขุประสาทรูป	รวม ๖
๒. โสตวัตถุ	ได้แก่	โสตประสาทรูป	
๓. ฆานวัตถุ	ได้แก่	ฆานประสาทรูป	
๔. ชิวหาวัตถุ	ได้แก่	ชิวหาประสาทรูป	
๕. กายวัตถุ	ได้แก่	กายประสาทรูป	
๖. หทัยวัตถุ	ได้แก่	หทัยรูป[๔๕]	

ในวัตถุทั้ง ๖ นี้ เป็นรูปทั้งหมด ไม่มีนามเลย วัตถุนี้เป็นที่อาศัยเกิด หรือที่อาศัยทำกิจของจิตใน ๘๙ ดวงนั้น เพราะตามธรรมดาของสัตว์ที่อยู่ในปัญจโวการ คือสัตว์ที่มีขันธ์ ๕ นั้น จำเป็นที่รูปและนามจะต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงจะประพฤติเป็นไปได้ ฉะนั้นจิตของสัตว์ที่มีขันธ์ ๕ จึงต้องอาศัยวัตถุทั้ง ๖ เป็นไป และในวัตถุทั้ง ๖ นี้ คือ :-

จักขุวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของจักขุวิญญาณ	๒ ดวง
โสตวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของโสตวิญญาณ	๒ ดวง
ฆานวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของฆานวิญญาณ	๒ ดวง
ชิวหาวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของชิวหาวิญญาณ	๒ ดวง
กายวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของกายวิญญาณ	๒ ดวง[๔๖]
หทัยวัตถุ	เป็นที่อาศัยเกิดของจิต	๗๕ ดวง[๔๗]

---

[๔๕] สงฺคห.(บาลี) -/๖๔/๑๙ (มจร.)

[๔๖] สงฺคห.(บาลี) -/๖๘/๑๙ (มจร.)

[๔๗] สงฺคห.(บาลี) -/๖๙-๗๑/๑๙-๒๐ (มจร.)

เว้นอรูปวิบาก ๔ ดวง ไม่ต้องอาศัยวัตถุเลย เพราะอรูปวิบาก ๔ ดวงนี้ เป็นจิตของสัตว์ที่อยู่ในอรูปภูมิ อรูปภูมินี้มีแต่นามขันธ์ ๔ รูปไม่มี

ในจิต ๘๙ ดวงที่ต้องอาศัยวัตถุทั้ง ๖ นั้น ยังมีนัยที่จะต้องทราบอีก ๓ นัย คือจิต ๘๙ ดวงนี้ จิตบางประเภทต้องอาศัยวัตถุเสมอ บางประเภทนั้นบางทีก็อาศัย บางทีก็ไม่อาศัยเป็นไปได้ แต่บางประเภทก็ไม่ต้องอาศัยเลย ในประเภทจิตที่ต้องอาศัยวัตถุ ได้แก่ จิต ๔๓ ดวง คือ :-

ทวิปัญจวิญญาณ	๑๐	ดวง	
มโนธาตุ	๓	ดวง	
หสิตุปปาทะ	๑	ดวง	
ตทาลัมพนะ	๑๑	ดวง	รวม ๔๓
โทสจิต	๒	ดวง	
รูปาวจร	๑๕	ดวง	
โสดาปัตติมรรค	๑	ดวง	

จิต ๔๓ ดวงนี้ ต้องอาศัยวัตถุเสมอ ถ้าไม่มีวัตถุอาศัยแล้วก็ย่อมประพฤติเป็นไปไม่ได้ ยังมีจิตอีก ๔๒ ดวง คือ :-

อกุศล	๑๐	ดวง	(เว้นโทสจิต)
มหากุศล	๘	ดวง	
มหากิริยา	๘	ดวง	
อรูปาวจรกุศล	๔	ดวง	

อรูปาวจรกิริยา	๔ ดวง	
โลกุตตระ	๗ ดวง	(เว้นโสดาปัตติมรรค)
มโนทวาราวัชชนะ	๑ ดวง	
รวม	**๔๒ ดวง**	

จิต ๔๒ ดวงนี้ บางทีก็อาศัยวัตถุเกิด บางทีก็ไม่ต้องอาศัยก็ได้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิ จิตนี้ก็ต้องอาศัยวัตถุจึงจะเป็นไปได้ ถ้าในจตุโวการภูมิ คือในอรูปภูมินั้น จิตเหล่านี้ไม่ต้องอาศัยวัตถุก็เกิดได้

ส่วนอรูปวิบาก ๔ ดวงนั้น ไม่ต้องอาศัยเลย เพราะจิต ๔ ดวงนี้ เกิดเฉพาะในรูปภูมิเท่านั้น[๔๘] รวมในจิต ๔๙ ดวงที่ต้องอาศัยทั้งวัตถุและทวารนั้น ยังมีอีก ๔ นัย คือ จิตบางพวกก็ต้องอาศัยทั้งวัตถุและทวาร จิตบางพวกอาศัยแต่วัตถุไม่อาศัยทวาร จิตบางพวกบางทีก็อาศัยแต่ทวาร ไม่อาศัยวัตถุ จิตบางพวกไม่อาศัยทั้งวัตถุและทวาร

๑. จิตบางพวกที่ต้องอาศัยทั้งวัตถุและทวารนั้น มี ๓๘ ดวง ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง มโนธาตุ ๓ ดวง ตทาลัมพนะ ๑๑ ดวง โทสจิต ๒ ดวง รูปาวจรกุศลกิริยา ๑๐ ดวง โสดาปัตติมรรค ๑ ดวง หสิตุปปาทะ ๑ ดวง รวม ๓๘ ดวง

---

[๔๘] สงฺคห.(บาลี) -/๗๔/๒๐ (มจร.)

๒. จิตบางพวกต้องอาศัยทวาร แต่ไม่อาศัยวัตถุนั้น มี ๔๒ ดวงคือ อกุศล ๑๐ ดวง มหากุศลมหากิริยา ๑๖ ดวง อรูปกุศลกิริยา ๘ ดวง โลกุตตระ ๗ ดวง มโนทวาราวัชชนะ ๑ ดวง รวม ๔๒ ดวง ที่เกิดในอรูปภูมิ ๔ ภูมิ

๓. จิตที่ต้องอาศัยวัตถุ แต่ไม่อาศัยทวาร มี ๕ ดวง ได้แก่ รูปวิบาก ๕ ดวง

๔. จิตที่ไม่อาศัยทั้งวัตถุและทวารนั้น มี ๔ ดวง คือ อรูปวิบาก ๔ ดวง

จิตที่อาศัยวัตถุกับอาศัยทวารนั้น มีความหมายต่างกันดังนี้ คือ จิตที่อาศัยวัตถุทั้ง ๕ มีจักขุวัตถุเป็นต้นนั้น อาศัยเกิดได้ มีทวารละ ๒ ดวง ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง จิตที่อาศัยหทยวัตถุเกิดนั้นมี ๗๕ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ ดวง กับอรูปวิบาก ๔ ดวง) ส่วนจิตที่อาศัยปัญจทวารนั้น มีทวารละ ๔๖ ดวง และจิตที่อาศัย มโนทวารนั้น มี ๖๗ ดวง

ขอให้นักศึกษาจงหาข้อสังเกตในส่วนของความหมายที่ต่างกันไว้เพื่อจะเข้าใจได้สะดวก และเป็นการที่จะช่วยให้จำง่ายด้วย เพราะการเรียนพระปรมัตถธรรมนี้ ต้องพยายามหาความเข้าใจให้มากที่สุดจึงจะสะดวกแก่การที่จะศึกษาต่อ ๆ ขึ้นไป

ในกามภูมิ ๑๑ ภูมิ ได้วัตถุทั้ง ๖ ในรูปภูมิ ๑๕ ภูมิ (เว้นอสัญญสัตตา) ได้วัตถุ ๓ คือ จักขุวัตถุ โสตวัตถุ หทัยวัตถุ ในอรูปภูมิ ๔ ภูมิ ไม่มีวัตถุเลย[๔๙]

คาถาสังคหะ

ฉวตฺถุํ นิสฺสิตา กาเม สตฺต รูเป จตุพฺพิธา
ติวตฺถํ นิสฺสิตารุปฺเป ธาเตฺวกา นิสฺสิตา มตา.
เตจตฺตาลีส นิสฺสาย เทฺวจตฺตาลีส ชายเร
นิสฺสาย จ อนิสฺสาย ปาการุปฺปา อนิสฺสิตา.[๕๐]

แปลความว่า ในกามภูมิ ๑๑ นั้น วิญญาณธาตุที่ต้องอาศัย วัตถุทั้ง ๖ มี ๗ ธาตุ

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตา) วิญญาณธาตุที่อาศัยวัตถุ ๓ เกิดนั้น มี ๔ ธาตุ

ในอรูปภูมินั้น มีวิญญาณธาตุธาตุเดียว

จิต ๔๓ ดวง ต้องอาศัยวัตถุเสมอ จิต ๔๒ ดวง บางทีก็อาศัย บางทีก็ไม่อาศัย อรูปวิบาก ๔ ดวง ไม่อาศัยเลย

---

[๔๙] สงฺคห.(บาลี) -/๖๕-๖๙/๑๙ (มจร.)

[๕๐] สงฺคห.(บาลี) -/๗๔/๒๐ (มจร.)

วิญญาณธาตุ ๗

ในจิต ๘๙ ดวงนี้ ทางสงเคราะห์เป็นธาตุ ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๗ ธาตุ[๕๑] คือ

จักขุวิญญาณจิต	๒ ดวง	เป็น จักขุวิญญาณธาตุ	รวม ๗ ธาตุ
โสตวิญญาณจิต	๒ ดวง	เป็น โสตวิญญาณธาตุ	
ฆานวิญญาณจิต	๒ ดวง	เป็น ฆานวิญญาณธาตุ	
ชิวหาวิญญาณจิต	๒ ดวง	เป็น ชิวหาวิญญาณธาตุ	
กายวิญญาณจิต	๒ ดวง	เป็น กายวิญญาณธาตุ	
ปัญจทวาราวัชชนะ ๑ สัมปฏิจฉนะ ๒		เป็นมโนธาตุ	
จิตที่เหลือ ๗๖ ดวง		เป็นมโนวิญญาณธาตุ	

รวมจิต ๘๙ ดวง

จบ วัตถุสังคหะ

จบ ปกิณณกสังคหะ ปริจเฉท ๓

[๕๑] สงฺคห.(บาลี) -/๔๕/๔๘ (มจร.)

“..... ฉันอาจจะหลอกคุณก็ได้....”

(จาก “อนุสรณ์ในการฌาปนกิจศพ อาจารย์แนบ มหานีรานนท์”

(หน้า ๓๓-๔๔), ๒๕๒๖, กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์.)

ร่างนั้นนอนสงบนิ่ง เปลือกตาปิดสนิท เป็นร่างเล็ก ๆ ของสตรีผู้สูงอายุ ฝ่ามือขวาถูกจัดให้หงายขึ้นและห้อยลงมาเล็กน้อย เพื่อรองรับน้ำอบไทยจากบุคคลต่าง ๆ ที่ทยอยกันเข้ามาหลั่งรินด้วยความคารวะ ฝ่ามือนั้นช่างสะอาดบริสุทธิ์เหลือเกิน เป็นฝ่ามือที่ประกอบแต่คุณงามความดีมาตลอดชีวิตและมีแต่การให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้วิทยาทานในหลักธรรมของพระศาสนา ที่ถูกต้องชัดเจนและลุ่มลึก แก่ผู้คนทั้งหลาย ซึ่งอันนี้พระพุทธองค์ได้ทรงสรรเสริญไว้ว่า “เป็นการให้ที่เหนือกว่าทานทั้งปวง”[๑]

นับถอยหลังจากปี ๒๕๐๐ ขึ้นไปอีกหลายปีทีเดียว ผู้เขียนเคยฟังธรรมของท่านผู้นี้มา ๒-๓ ครั้ง ที่พุทธสมาคมสภามหามงกุฎ รู้สึกว่าธรรมะต่าง ๆ ที่ท่านแสดงนั้นน่าสนใจมาก และก็มีอยู่หลายเรื่องที่ยังไม่ค่อยจะเข้าใจ จึงได้ตั้งใจไว้ว่า ถ้ามีโอกาสจะเรียนถามท่านเป็นส่วนตัว และโอกาสแรกก็ได้มีขึ้นโดยบังเอิญ โดยที่วันหนึ่งของ

---

๑ ขุ.ธ.(ไทย) 25/354/144 (มจร.)

เดือนมกราคม ปี ๒๕๐๐ ผู้เขียนได้ไปที่วัดระฆังฯ เพื่อซื้อตำราพระอภิธรรม เจ้าหน้าที่ผู้ขายไม่มีเศษเงินทอน และบอกผู้เขียนว่า จะไปขอแลกเงินกับท่านอาจารย์แนบที่กุฏิชี ครั้นเมื่อเขากลับมาทอนเงินให้แล้วได้บอกผู้เขียนว่า ท่านอาจารย์แนบให้มาถามว่า ผู้เขียนรู้จักท่านหรือเปล่า จึงตอบว่า รู้จัก แต่เพิ่งรู้ว่า ท่านมาอยู่ที่นี่ เขาจึงส่งการ์ดให้แผ่นหนึ่งแล้วบอกว่า ท่านอาจารย์ฝากมาให้ เมื่ออ่านดูแล้วเป็นการ์ดเชิญให้มาร่วมสนทนาธรรม และร่วมรับประทานอาหารค่ำ เนื่องในวันคล้ายวันเกิดของท่านซึ่งจะมาถึงในเร็ว ๆ นี้ ดังนั้น ก่อนที่จะออกจากวัดระฆังฯ ไป ผู้เขียนจึงได้แวะมาหาท่านเพื่อแสดงความขอบคุณ และก็ในโอกาสนี้ ที่ผู้เขียนได้เรียนถามข้อธรรมต่าง ๆ กับท่านหลายเรื่อง ซึ่งท่านก็ได้กรุณาอธิบายแยกแยะให้เป็นที่เข้าใจ โดยไม่ว่าจะถามท่านในแงใด ท่านก็ตอบได้ทะลุปรุโปร่ง ผู้เขียนมีความรู้สึกว่า ได้มาพบนักธรรมะผู้ยิ่งใหญ่แล้ว และมีความประทับใจในตัวท่านมาแต่ครั้งนั้น

หลังจากปี ๒๕๐๖ เป็นต้นมา ได้มีชมรมธรรมะเกิดขึ้นที่ลานอโศก วัดมหาธาตุ ฯ มีผู้คนกันมาสนทนาธรรมกันมากมาย และแบ่งกันออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามทิฏฐิของคน ท่านอาจารย์ก็เป็นนักธรรมะผู้หนึ่งที่มาปรากฏตัวที่นั่นเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันเสาร์อาทิตย์และวันพระ และไม่ว่า

ท่านจะนั่งโต๊ะไหนก็จะมีคนมารุมล้อมถามปัญหาธรรมท่านเป็นประจำ ถึงจะมีคนที่พูดธรรมะผิด ๆ ท่านก็ไม่เคยที่จะทัดทานหักหาญ แต่แบ่งรับแบ่งสู้และพูดให้เขามีกำลังใจ ท่านมักจะกล่าวอยู่เสมอว่า "การรู้ธรรมะมากหรือน้อยไม่สำคัญ สำคัญที่อย่าเข้าใจผิดในธรรมะนั้น" และจากระยะนั้นเป็นต้นมา ผู้เขียนก็ได้มีโอกาสใกล้ชิดกับท่านมากยิ่งขึ้นทุกที อาจารย์มีศิษย์อยู่กลุ่มหนึ่ง ซึ่งคอยติดตามท่านไปในสถานที่แสดงธรรมต่าง ๆ ตอนเย็นก็พากันมาส่งอาจารย์ที่บ้านและร่วมรับประทานอาหารกัน หลังจากนั้นก็สนทนาธรรมกันต่อไปอีกจนประมาณ ๓ หรือ ๔ ทุ่มจึงได้ลาท่านและแยกย้ายกันกลับ ยังมีกิจกรรมอีกอันหนึ่งที่จะเว้นกล่าวเสียมิได้คือ การประชุมธรรมที่วิหารวัดระฆังฯ ในวันเสาร์ปลายเดือนเวลาบ่ายถึงค่ำ ซึ่งโดยมากจะเป็นอธิบายและตอบปัญหาในด้านวิปัสสนา กลุ่มศิษย์ของอาจารย์ดังกล่าวแล้วนั้น มีความรักนับถือกันเหมือนพี่น้อง โดยมีความรู้สึกว่า มีอาจารย์เป็นแม่ เมื่ออยู่ต่อหน้าอาจารย์ ทุกคนมีความรู้สึกอบอุ่นอย่างประหลาด อาจารย์เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร เป็นที่พึ่งทางใจแก่พวกเราทุกคน ในห้วงเวลาดังกล่าวนี้ ผู้เขียนคงศึกษาพระอภิธรรมติดต่อกันมาหลายปี เมื่อเรียนถึงเรื่องใดก็เอามาเล่าให้อาจารย์ฟัง หรือเมื่อติดขัดตอนไหนก็นำมาปรึกษาท่าน ท่านก็ช่วย

อธิบายเพิ่มเติมให้ฟังจนเป็นที่เข้าใจ หรือมิฉะนั้นท่านก็ตั้งปัญหาให้ตอบ เช่น ท่านถามว่า "เมื่อผู้ปฏิบัติเจริญวิปัสสนาบรรลุวิปัสสนาญาณเรื่อยมาตามลำดับ จนถึงโคตรภูญาณ มัคคญาณ และ ผลญาณนั้น พระนิพพานเป็นปัจจุบันอารมณ์ ให้แก่ โคตรภูจิต มัคคจิตและผลจิต หรือไม่ ?" ผู้เขียนก็ตอบแทนว่า "น่าสงเคราะห์ว่า พระนิพพาน เป็นปัจจุบันอารมณ์ให้แก่จิตทั้งสามนั้นด้วย" ท่านเฉลยว่า "ไม่ใช่ดอก ปัจจุบันอารมณ์นั้นได้แก่ นามรูป จะเป็นอารมณ์ให้ตั้งแต่ นามรูปปริจเฉทญาณ ถึงสังขารุเปกขาญาณเท่านั้น ซึ่งจัดว่าเป็น กามชวนะ (นามรูป คือ กาม) ส่วน **พระนิพพาน** ซึ่งเป็นอารมณ์ให้โคตรภูจิต มัคคจิต และผลจิตนั้น ไม่ใช่นามรูป ไม่มีความเกิดดับ ไม่มีพระไตรลักษณ์เป็น อกาลิโก หรือ เป็นขันธวิมุติ และ กาลวิมุติ พ้นแล้วจากกาลทั้งสาม (อดีต ปัจจุบัน อนาคต) จึงจัดว่า **เป็นปัจจุบันอารมณ์ไม่ได้** ผู้เขียนจึงเรียนถามท่านว่า "ถ้าเช่นนั้นพระนิพพานจัดว่าเป็นอารมณ์ประเภทใด ?" ท่านตอบว่า "จัดเป็นอารมณ์พิเศษซึ่งอยู่นอกกาละทั้งสาม ผู้เขียนซักท่านต่อไป "โดยนัยนี้ โคตรภูจิต มัคคจิต ผลจิต" ก็ต้องไม่กินเวลาด้วยเพราะจิตกับอารมณ์ย่อมเกิดดับพร้อมกัน ถ้าหากอารมณ์ไม่เกิดไม่ดับ จิตที่เสวยอารมณ์นั้นจะต้องพลอยมีผล ไม่เกิดไม่ดับไปด้วย" ท่านอธิบายว่า "เป็นเช่นนั้น แต่โคตรภูจิต

ยังจัดว่าเป็นโลกียจิตอยู่ เพราะกิเลสยังไม่ดับสิ้น แม้จะมีอารมณ์เป็นโลกุตระ จึงมีสภาพกลางในระหว่างความมีกาละและความไม่มีกาละ ส่วนมัคคจิต และ ผลจิต นั้น เป็นโลกุตระทั้งจิตและอารมณ์ แม้ว่าจิตทั้งสองจะเป็นสังขารก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มัคคจิต และ ผลจิตนั้น เป็นสัจจวิมุติด้วย คือ พ้นจากอริยสัจสี่ มิใช่ทุกข์ มิใช่สมุทัย มิใช่นิโรธ และก็มิใช่มรรค” ผู้เขียนก้มลงกราบท่าน “ผมไม่นึกเลยว่า เกิดมาในชาตินี้ จะได้มีโอกาสฟังธรรมลึกซึ้งถึงเพียงนี้”

นี่เป็นเพียงเรื่องเดียวในอีกหลาย ๆ เรื่อง ที่ท่านอาจารย์ได้แสดงธรรมอันสุขุมลุ่มลึกสุดประมาณ ซึ่งผู้เขียนมีความอัศจรรย์ใจมาก ว่าเหตุใดท่านจึงปราชญ์เปรื่องในธรรมอย่างยิ่งเช่นนี้ ความทรงจำที่แม่นยำโดยไม่ต้องอาศัยการจดบันทึกใด ๆ เลย ความปราดเปรียวในปฏิภาณโวหารการโต้ตอบ และความลึกซึ้งแทงตลอดในธรรมเป็นคุณสมบัติกันพร้อมมูลที่มีอยู่ในตัวท่าน สุดวิสัยที่คนธรรมดาอย่างเรา ๆ จะทำได้ ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดและฟังธรรมของท่านบ่อย ๆ จะเป็นพยานผู้เขียนได้ ว่ามิได้กล่าวเกินความจริงเลยแม้แต่น้อย ผู้เขียนไม่เคยรู้สึกแปลกใจเลยที่มีบุคคลหลายท่าน กล่าวถึงท่านอาจารย์ว่า เป็นอัจฉริยะบ้าง เป็นพระโสดาบันบ้าง เพราะว่า **ท่านมิใช่เป็นแต่เพียงผู้รู้ธรรมเท่านั้น หากยังเป็นผู้มีธรรมในใจด้วย** เช่นเมื่อย่างก้าวเข้าไปในสถานแสดงธรรม

ที่ศิษย์เก่าของท่านคนหนึ่งเป็นผู้อำนวยการใหญ่ แม้เขาจะมิได้ต้อนรับให้เกียรติท่านเท่าที่ควร ท่านก็เฉย คงยิ้มแย้มแจ่มใสทักทายเขาเป็นปกติ แต่มันเป็นความสะเทือนใจสำหรับศิษย์ ๆ ที่ติดตามไปด้วย ใครพิมพ์หนังสือธรรมะของท่านแล้วเอาไปขาย ท่านก็พยายามห้ามปรามว่า **"ธรรมะเป็นสิ่งที่ซื้อขายกันได้หรือ ต้องให้เขาเปล่า ๆ จึงจะถูก"** ท่านไม่ได้คำนึงถึงว่าการพิมพ์หนังสือนั้นต้องใช้ทุนรอนมากน้อยเพียงใด เพราะในดวงใจของท่านนั้นมีแต่การให้และให้ เท่านั้น

ในคืนวันหนึ่ง ที่บ้านของท่านอาจารย์ ขณะนั้นดึกมากแล้ว ทุกคนภายในบ้านของท่านต่างก็เข้านอนกันหมดมีแต่ท่านกับผู้เขียน ๒ คนเท่านั้น ภายในห้องรับแขก ผู้เขียนกำลังนั่งฟังธรรมของท่านอย่างจิตใจจดจ่อ เสียงของท่านเบา ๆ และเรียบ ๆ ดำเนินธรรมไปโดยสม่ำเสมอ ท่านกำลังอธิบายถึงสภาพของจิตที่กำลังเดินอยู่ในวิถีของมรรคผ่านญาณต่าง ๆ มาโดยลำดับจนสุดวิถีของวิปัสสนา จิตกำลังข้ามห้วงโลกียะไปสู่โลกุตระ ถึงโคตรภูญาณ มัคคญาณและผลญาณ

"...... เมื่อนามรูปดับสนิท ผู้ปฏิบัติจะรู้ด้วยตนเองว่า จิตได้เข้าสู่สภาพอันหนึ่ง ซึ่งมีความเยือกเย็น เป็นที่สุดอันไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในชีวิต เพราะทุกข์อันได้แก่นามรูป หรือกิเลสอันเร่าร้อนได้ดับสิ้นลงแล้วในวาระนั้น

และถ้าหากว่าไม่มีปัจจเวกขณญาณมาต่อท้ายอัปปนาวิถีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะไม่สามารถระลึกถึงสภาพธรรมที่ผ่านมาได้เลย เพราะขณะนั้นจิตได้เข้าสู่สภาพความดับสนิท ไม่มีนามรูปใด ๆ ที่จะให้อาศัยนำมาเปรียบเทียบได้เลย... คุณต้องการไหม สภาพธรรมอันนี้ ?" ผู้เขียนสารภาพกับท่านว่า "ผมอยากได้เหลือเกินครับ อาจารย์"

"แต่ธรรมอันนี้ จะไม่ได้มาเพราะความอยากได้ แต่ขึ้นอยู่กับการปฏิบัติ คือ การเจริญสติปัฏฐานเท่านั้น" ท่านตอบ

"อาจารย์ครับ ท่านเป็นพระโสดาบันใช่ไหม ?" ผู้เขียนถามขึ้นมาอย่างโง่ ๆ ท่านยิ้มแล้วว่า

"คุณถามทำไม ?"

"เพราะถ้าผมได้ทราบแน่ชัดว่า อาจารย์เป็นโสดาบันตามที่หลาย ๆ คนเขาเชื่อกัน ผมจะได้ยึดมั่นว่าวิธีปฏิบัติของอาจารย์ ถูกต้องแน่นอน จะได้ขะมักเขม้นการปฏิบัติ"

"คนเขาว่ากันไปเองต่างหาก และที่ว่าจะขะมักเขม้นในการปฏิบัตินั้นเห็นจะไม่จริง เพราะถ้าคุณมุ่งมั่นเช่นนั้นก็คงจะมีผลการปฏิบัติไปไกลแล้ว"

"ก็เป็นเพราะผมยังมิได้รับคำตอบของอาจารย์"

"ถ้าฉันบอกว่า ฉันเป็นพระโสดาบันแล้ว คุณจะเชื่อฉันหรือ ? ฉันอาจหลอกคุณก็ได้ แต่ถ้าฉันบอกคุณว่าฉันไม่ได้เป็น ฉันเอาอะไรเล่ามาสอนคุณ ?" ผู้เขียนต้องนั่งคิดทบทวน

อยู่นาน จึงปรารภว่า "ถ้าเช่นนั้น ผมคงจะไม่มีหนทางได้ทราบ"

"อ้าว! ก็แล้วทำไมคุณจึงไม่ลงมือปฏิบัติเข้ากัมมัฏฐานเสียเล่า จะมามัวหาคำตอบอะไรกับคำพูด คำตอบอันนี้ เขาไม่พูดกัน **การปฏิบัติต่างหากที่จะให้คำตอบแก่คุณเอง** คุณรู้ไหมว่า คุณใช้คำถามอันนี้มาหลายชาติแล้ว ?"

เป็นอันว่า ผู้เขียนต้องยอมจำนนต่อถ้อยคำของท่าน และแต่นั้นมาก็ไม่กล้าปริปากถามท่านในเรื่องนี้ อีกเลย

เมื่อกาลเวลาผ่านไปปีแล้วปีเล่า สังขารของท่านก็ร่วงโรยลงไปทุกขณะ ท่านอาจารย์เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะและต้องเข้าโรงพยาบาลหลายครั้ง แต่ดูท่านก็ยังมีอารมณ์แช่มชื่น และมักจะพูดกับใคร ๆ ว่า "ดูเถอะ เห็นไหม สังขารที่เราอุตส่าห์เลี้ยงดูด้วยข้าวน้ำเป็นอย่างดี แต่ก็ยังไม่วายที่มันจะทรยศต่อเรา"

สภาพที่ท่านอาจารย์ต้องนอนป่วย ด้วยโรคชราอยู่บนเตียงถึง ๔ ปีนั้น เป็นสภาพที่ทรมานจิตใจของศิษย์ทุกคนที่ได้พบเห็น วันหนึ่งผู้เขียนได้มาเยี่ยมอาการป่วยของท่าน และนั่งปลงอนิจจังอย่างท้อแท้ใจ นัยน์ตาจ้องจับร่างของท่านอาจารย์แน่วนิ่ง ความสงสารท่วมท้นขึ้นมากอย่างจับใจ พอเงยหน้าขึ้นมาก็เห็นว่าสายตาทั้งคู่ของท่านจับนิ่งอยู่ที่

ผู้เขียน ประหลาด! ไม่ได้แสดงถึงความทุกข์ทรมาน หรือความกังวลถึงอาการเจ็บไข้ของตนเองแต่อย่างใด แต่เป็นสายตาที่ทอดความสงสารและความปราณีมายังผู้เขียน ท่านไม่ได้พูดอะไรเลย เพราะตอนนั้นท่านพูดอะไรไม่ค่อยจะได้แล้ว และทันใดนั้นเอง ผู้เขียนก็ระลึกถึงคำพูดของท่านที่เคยกล่าวกับผู้เขียนที่สำนักวิปัสสนาแห่งหนึ่ง เมื่อหลายปีมาแล้วว่า “ระวังนะคุณประจน คุณกำลังตั้งอยู่ในความประมาท เดี๋ยวจะสายเกินไป” เมื่อนึกขึ้นได้เช่นนี้ ผู้เขียนก็เกิดความรู้สึกที่อธิบายไม่ถูก มันห่อเหี่ยวรันทดใจ และดูเหมือนจะรู้สึกว่า ตนเองกำลังสิ้นหวังจริงๆ สิ้นหวังต่อธรรมอันสูงส่ง

และแล้ววันสุดท้ายก็มาถึง อังคารที่ ๖ ธันวาคม ๒๕๒๖ เป็นวันที่ผู้เขียนเกลียดชังเป็นที่สุด โกรธเกลียดอย่างคนที่ยังมีกิเลสหนา มันเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้จริง ๆ มัจจุราชได้มาพรากท่านอาจารย์ไปเสียจากพวกเราแล้ว ทุกคนรู้ดีล่วงหน้าว่า สักวันหนึ่งในไม่ช้าความพลัดพรากสูญเสียอย่างใหญ่หลวงเช่นนี้ จะต้องมาถึงในไม่ช้านี้ และแม้จะได้เตรียมตัวเตรียมใจกันไว้แล้วอย่างไร เมื่อเหตุการณ์จริง ๆ ได้เกิดขึ้น ก็อดที่จะใจหายไม่ได้ ยังปลงไม่ตก ฐานะจิตใจของพวกเรายังห่างไกลกับของท่านอาจารย์มากนัก ความโทมนัสเป็นสิ่งหลีกเลี่ยงไม่ได้

ผู้เขียนถือว่าในชาตินี้มีแม่อยู่ ๒ คน แม่ผู้ให้กำเนิดท่านหนึ่ง และอีกท่านหนึ่งนั้นคือ แม่ผู้ให้แสงสว่างในธรรมะ... “ท่านอาจารย์” นั่นเอง เทียนชัยของชีวิตเล่มที่เก่าแก่และมีคุณค่าที่สุด ซึ่งริบหรี่มานานวัน บัดนี้ได้ดับสนิทสิ้นแสงแล้ว ผู้เขียนมีความสำนึกว่า ต่อไปนี้จะต้องพึ่งตัวเอง เพราะขาดที่พึ่งที่เคยมีเคยได้เสียแล้ว เมื่อมีโอกาสผู้เขียนจะบวชอีกครั้งหนึ่ง และจะเข้าปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน เพื่อน้อมอุทิศให้แก่ท่านอาจารย์ ผู้มีแต่ความปรารถนาดีและพร่ำสอนแต่ธรรมะอันสูงส่งประมาณค่ามิได้แก่ผู้เขียน แต่ชีวิตในภายภพหน้าจะวนเวียนอยู่ห้วงวัฏฏะในสภาพใด และเป็นนานเพียงใด ก็สุดแต่กรรมและสุดวิสัยที่จะทราบได้ เพียงแต่ว่า ขออธิษฐานจิตไว้ ณ ที่นี้ ขอให้ชาติหน้าจงได้มีโอกาสเกิดมาเป็นศิษย์ของท่านอาจารย์อีก ได้ฟังธรรมจากท่าน และอาจารย์คงจะไม่กล่าวกับผู้เขียนอีกว่า...

“...... ฉันอาจจะหลอกคุณก็ได้ ......”

ด้วยความรักเคารพและอาลัยที่สุดจะหักห้ามใจได้

จาก

ศิษย์ของอาจารย์คนหนึ่ง

คติธรรม

อาจารย์สนั่น กรรณวัฒน์

(อาจารย์สนั่น กรรณวัฒน์ ถึงแก่กรรมเมื่อวันศุกร์ที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๖๒)

จตฺตาโร เม ภิกฺขเว ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมึ กตเม จตฺตาโร โอณโตณโต โอณตุณฺณโต อุณฺณโตณโต อุณฺณตุณฺณโต.

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก บุคคล ๔ จำพวกคือใคร ? คือบุคคลต่ำมาแล้วต่ำไป บุคคลต่ำมาแล้วสูงไป บุคคลสูงมาแล้วต่ำไป บุคคลสูงมาแล้วสูงไป

(พุทธภาษิต จาก อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต โอณตสูตร ข้อ ๘๖)

พวกที่หนึ่ง พึงทราบ ว่าต่ำต้อย
เพราะว่าน้อย คุณค่า ราคาสูญ
ทั้งต่ำมา แล้วต่ำไป ไม่สมบูรณ์
มัวเพิ่มพูน ความชั่วช้า พาหมองหม่น
พวกที่สอง ต่ำมา แล้วสูงไป
มีดวงใจ คิดชอบ กอปรกุศล
ต่ำมาแล้ว สูงไป ไม่มีดมน
จัดเป็นคน ต้นร้าย แต่ปลายดี
พวกที่สาม สูงมา แล้วไปต่ำ
เพราะกระทำ ทุจริต ผิดหน้าที่
ไม่ระวัง ตั้งใจ ไว้ให้ดี
สิ้นชีวี แล้วต้องไป ในอบาย
พวกที่สี่ สูงมา แล้วสูงไป
มีกายใจ และวจี ดีมากหลาย
ประกอบแต่ กุศล ผลมากมาย
ปราชญ์ทั้งหลาย ชื่นชม นิยมเอย

บุคคลในโลกนี้มี ๔ ประเภท คือ บุคคลต่ำมาแล้วต่ำไป ต่ำมาแล้วสูงไป สูงมาแล้วต่ำไป สูงมาแล้วสูงไป

บุคคลประเภทที่หนึ่ง **ต่ำมาแล้วต่ำไป** ที่ต่ำมาท่านพรรณนาไว้ว่า ได้แก่ เกิดในตระกูลต่ำ เช่น ตระกูลนายพราน

ตระกูลคนรับจ้าง เป็นคนลำบากยากจน มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้น เป็นคนตาบอด เป็นง่อย เป็นต้น ที่ต้องเป็นเช่นนี้ เพราะได้ทำกุศลไว้น้อยในอดีตชาติ เป็นกุศลอย่างต่ำ เมื่อทำกุศลแล้ว มีอกุศลเกิดในภายหลัง เช่นบริจาคทานแล้วคิดเสียดาย ทำกุศลที่ไม่มีปัญญา เพราะกุศลทำอย่างต่ำ จึงต้องเป็นคนต่ำ ต้องเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลต่ำ มีความยากจนเป็นต้นดังกล่าวแล้ว

ส่วนไปต่ำนั้น ก็คือเกิดในอบายภูมิ ๔ คือ สัตว์นรก ดิรัจฉาน เปรต และอสูรกาย และที่ต้องไปต่ำก็เพราะ เมื่อตนเกิดมาแล้ว กระทำอกุศล ประพฤติทุจริต ด้วยกาย วาจาและใจในชาตินี้ ก็จะทำให้ต้องไปต่ำ คือเกิดในอบายภูมินั่นเอง

บุคคลประเภทที่สอง **ต่ำมาแล้วสูงไป** บุคคลที่มาต่ำ เพราะได้เกิดในตระกูลต่ำเป็นต้นดังกล่าวแล้ว แต่ได้พยายามกระทำความดีคือกุศล ประพฤติสุจริต ด้วยกาย วาจาและใจ ก็จะทำให้ไปสูง คือได้เกิดในสุคติเป็นมนุษย์ในตระกูลสูง ไม่ลำบากยากจน เป็นต้น หรือเกิดในเทวโลก ที่มีความสุขมากกว่ามนุษย์โลกก็ได้

บุคคลประเภทที่สาม **สูงมาแล้วต่ำไป** ได้แก่ ผู้ที่เกิดในตระกูลสูง เช่นตระกูลกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล มีความมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีรูปร่างสวยงาม

เป็นต้น ที่ได้เกิดมาในตระกูลสูงเป็นต้นนี้ ก็เพราะในอดีตชาติตนได้บำเพ็ญกุศลไว้อย่างดี ทำกุศลด้วยมีปัญญา และมีเจตนาดี เมื่อทำกุศลแล้วก็ไม่มีเจตนาเสียในภายหลัง เช่น บริจาคทานก็ไม่เสียดายเป็นต้น ทำให้เป็นผู้มาดี ได้เกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลสูงเป็นต้น แต่ที่ไปต่ำนั้น เพราะตนประมาทขาดสติ ประกอบอกุศลประพฤติทุจริต ด้วยกาย วาจา และใจ ในที่สุดเมื่อตนสิ้นชีวิตแล้วต้องไปเกิดในอบายภูมิอย่างแน่แท้

บุคคลประเภทที่สี่ **สูงมาแล้วสูงไป** บุคคลประเภทนี้ได้บำเพ็ญกุศลประพฤติสุจริตไว้ในอดีตชาติเป็นอย่างดี ทำให้ได้เป็นผู้มาสูงแล้ว เขายังได้พยายามบำเพ็ญกุศล ประพฤติสุจริตเป็นอย่างดีไว้ในชาตินี้อีก ทำให้เป็นผู้ไปสูง นับว่าเป็นบุคคลชั้นเลิศประเสริฐกว่าบุคคลทั้ง ๓ ประเภทที่กล่าวมาแล้ว

จากคติธรรมที่นำมาแสดงนี้ ก็ชี้ให้เห็นว่า การเกิดมาสูงหรือต่ำก็ต้องสุดแต่กรรมที่ตนได้กระทำแล้วแต่อดีต ไม่สามารถจะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงได้ แต่กรรมหรือการกระทำในปัจจุบันชาตินี้ เป็นสิ่งที่แก้ไขได้ ด้วยเว้นจากกรรมชั่ว ตั้งตัวอยู่ในกรรมที่ดี ก็จะมีสุคติภูมิเป็นที่ไปโดยแท้

ปีติเจตสิก กับ โสมนัสเวทนา

อาจารย์สุคนธ์ สุ่นศิริ เรียบเรียง

- ธรรมชาติของปีติเจตสิก
- โสมนัสเวทนา
- ปีติ กับ โสมนัสเวทนา
- โสมนัสเวทนาที่ไม่มีปีติ

ธรรมชาติของปีติเจตสิก

ปีติเจตสิก เป็นธรรมชาติที่มีความปลาบปลื้ม แช่มชื่น อิ่มเอิบใจในอารมณ์ มีลักขณาทิจตุกะ ดังนี้ :-

สมฺปิยายนลกฺขณา	มีความแช่มชื่นใจในอารมณ์ เป็นลักษณะ
กายจิตฺตปินฺนรสา (วา)	มีการทำให้อิ่มกายอิ่มใจ (หรือ)
ผรณสา	มีการทำให้ซาบซ่านทั่วร่างกาย เป็นกิจ
โอคยฺยปจฺจุปฏฺฐานา	มีความฟูใจ เป็นผล
เสสขนฺธตฺตยปทฏฺฐานา	มีนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ (เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, วิญฺญาณขันธ์)เป็นเหตุใกล้

ปีติเจตสิกประกอบกับจิต ๕๑ ดวง ใน โสมนัสสหคตจิต ๕๑ (คือจิตที่เกิดพร้อมกับโสมนัสเวทนา)

โสมนัสเวทนา

โสมนัสเวทนา เป็นหนึ่งในเวทนา ๕ ประเภท คือ :-

๑. สุขเวทนา (สุขกาย) ๒. ทุกขเวทนา (ทุกข์กาย)

๓. โสมนัสเวทนา (สุขใจ) ๔. โทมนัสเวทนา (ทุกข์ใจ)

๕. อุเบกขาเวทนา (ความรู้สึกเฉยๆ ทางใจ)

โสมนัสเวทนา คือ ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์สบายใจ มีลักขณาทิจตุกะ ดังนี้ :-

อิฏฺฐารมฺมณานุภวนลกฺขณา มีการเสวยอารมณ์ที่ดี เป็นลักษณะ

อิฏฺฐาการสมฺโภครสา มีการประจวบกับอารมณ์ที่น่าปรารถนา เป็นกิจ

เจตสิกอสฺสาทปจฺจุปฏฺฐานา มีความแช่มชื่นยินดีทางใจ เป็นผล

ปสฺสทฺธิปทฏฺฐานา มีความสงบกายใจ เป็นเหตุใกล้

โสมนัสเวทนา ประกอบกับจิต คือ โสมนัสสหคตจิต ๖๒

ปีติ กับ โสมนัสเวทนา

ปีติเจตสิก ซึ่งเป็นธรรมชาติที่อิ่มใจในอารมณ์ ต้องอาศัยเกิดกับโสมนัสเวทนาอย่างเดียวเท่านั้น เพราะอารมณ์นั้นจะต้องเป็นอารมณ์ที่ดีเหมือนๆ กัน ปีติ กับ โสมนัส จึงดูคล้ายเป็นอย่างเดียวกัน แต่สภาพธรรมต่างกัน คือ ปีติ เป็นสังขารขันธ์ ส่วนโสมนัสเวทนา เป็น เวทนาขันธ์ และจะเห็นส่วนต่างชัดเจนใน จตุตถฌานจิต ๑๑

ปีติ เกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา ใน โสมนัสสหคตจิต ๕๑ แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ และ ฌานโสมนัสสหคตจิต ๓๓ มีรายละเอียดดังนี้ :-

กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘

โสมนัสโลภมูลจิต ๔ โสมนัสสันตีรณจิต ๑ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑ โสมนัสมหากุศลจิต ๔ โสมนัสมหาวิบากจิต ๔ โสมนัสมหากิริยาจิต ๔

ฌานโสมนัสสหคตจิต ๓๓

ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑

โสมนัสเวทนาที่ไม่มีปีติ

โสมนัสเวทนาประกอบในโสมนัสสหคตจิต ๖๒ โดยเกิดร่วมกับปีติ ๕๑ ดวง เพราะเหตุที่ ปีติ กับ โสมนัสเวทนาเป็นองค์ฌานในรูปฌานด้วยกัน เมื่อถึงจตุตถฌาน ปีติซึ่งอยู่ในตติยฌานนั้น ได้ถูกละไปแล้ว ฉะนั้นจึงเหลือองค์ฌานเพียง ๒ คือ สุขเวทนา (โสมนัส) กับ เอกัคคตาเจตสิก จึงมีโสมนัสเวทนาที่ไม่มีปีติในจตุตถฌานจิต ๑๑ ดวงนี้เท่านั้น

อธิบายเพิ่มเติม จิตที่ไม่มีปีติเจตสิกประกอบมี ๗๐ ดวง ได้แก่ กามจิต ๓๖ ฌานจิต ๓๔

กามจิต ๓๖ คือ อุเบกขาโลภมูลจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ อุเบกขาในอเหตุกจิต ๑๔ สุขกาย ๑ ทุกข์กาย ๑ อุเบกขามหากุศลจิต ๔ อุเบกขามหาวิบากจิต ๔ อุเบกขามหากิริยาจิต ๔

ฌานจิต ๓๔ คือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจมฌานจิต ๑๑ อรูปฌานจิต ๑๒

จิตที่เกิดกับเวทนาอีก ๔ ประเภท (เว้นโสมนัสเวทนา) มี ๕๙ ดวง ได้แก่ :-

๑. สุขเวทนา ๑ (สุขกาย)

๒. ทุกขเวทนา ๑ (ทุกข์กาย)

๓. โทมนัสเวทนา ๒ คือ โทสมูลจิต ๒

๔. อุเบกขาเวทนา ๕๕ คือ กามอุเบกขา ๓๒,
ฌานอุเบกขา ๒๓

กามอุเบกขา ๓๒ ได้แก่ อุเบกขาโลภมูลจิต ๔ อุเบกขาโมหมูลจิต ๒ อุเบกขาอเหตุกจิต ๑๔ อุเบกขา-มหากุศลจิต ๔ อุเบกขามหาวิบากจิต ๔ อุเบกขา-มหากิริยาจิต ๔

ฌานอุเบกขา ๒๓ ได้แก่ ปัญจมฌานจิต ๑๑ อรูปฌานจิต ๑๒

(ฌานจิต ๑๑ คือ รูปฌานโลกีย์ ๓ รูปฌานโลกุตร ๘)

สวัสดีค่ะ

เรียบเรียงจาก พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒, ๓, ๗ ของมูลนิธิแนบ มหานีรานนท์

การกำหนดรู้ทุกข์ในทุกขอริยสัจ

อาจารย์บุญญ์ฐศักดิ์ ทวิพัฒน์

ทุกขสัจจมีกิจต้องกำหนดรู้

คำว่า **กำหนดรู้คืออะไร? อย่างไรชื่อว่ากำหนดรู้**

เพราะการปฏิบัติก็คือการทำกิจของอริยสัจนั่นเอง ผู้ปฏิบัติสำคัญว่ากำหนดทุกข์อยู่ แต่เปล่าเลย ไม่ได้กำหนดทุกข์เลยตลอดเวลาที่ปฏิบัติอยู่นั้นจะเป็น ๑๕ วัน หรือหนึ่งเดือน สำคัญว่าทำกิจของอริยสัจ แต่ที่แท้ยังไม่ได้ทำกิจของอริยสัจเลยแม้แต่สักข้อเดียว

เรื่องทุกข์เป็นเรื่องสำคัญ เพราะหลักการทั้งหมดของพระพุทธเจ้าอยู่ที่ทุกข์นี้ การกำหนดรู้ทุกข์ ก็ต้องมีธรรม ๒ อย่าง คือ **สิ่งที่ถูกกำหนดรู้อย่างหนึ่ง กับสิ่งที่เป็นผู้กำหนดรู้อย่างหนึ่ง**

สิ่งที่ถูกกำหนดรู้ ได้แก่ ตัวทุกข์ คือ รูป นาม ว่าโดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์

สิ่งที่เป็นผู้กำหนดรู้ ได้แก่ สติ สัมปชัญญะในเบื้องต้นในเบื้องปลายนี้ อริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีสัมมาสมาธิเป็นที่สุด

คำว่ากำหนดนั้นเป็นกิจของสติ คำว่ารู้เป็นกิจของปัญญาหรือสัมปชัญญะ ชื่อว่ามีการกำหนดทุกข์ จริงๆ แล้วในเวลานั้นจะต้องประกอบด้วยสติและสัมปชัญญะ ถ้าไม่มีสติและสัมปชัญญะก็ไม่ชื่อว่ามีการกำหนดทุกข์

ส่วนเรื่องที่น่าหนักใจก็คือว่า ผู้ปฏิบัติต้องมีความเข้าใจเรื่อง สติ เพราะสติมีหลายอย่าง แม้สัมปชัญญะที่แปลกันว่าความรู้ตัว ก็มีหลายอย่าง อย่างเวลาจะข้ามถนน ก็ต้องมีสติระมัดระวังรอบคอบแล้วจึงค่อยข้าม ถ้าหากว่าเผลอไผลเลื่อนลอยข้ามถนนแล้วละก็ มีหวังถูกรถชนเอา หรือในเวลาทำกิจการงานต่างๆ ถ้าขาดสติไม่ระมัดระวังแล้วการงานนั้นก็ผิดพลาดได้ง่าย อย่างนี้เรียกว่าสติในที่ทั่วๆ ไป ซึ่งท่านให้ความหมายว่า ระลึกได้ สภาวะที่ระลึกได้นั้นเป็นลักษณะของสติ

แต่ในการทำกิจของอริยสัจนั้นไม่พอ เพราะคำว่า ระลึกนั้นมีความหมายว่านึกก็ได้ อย่างเช่นเรานึกถึงการกระทำของเราเมื่อวาน ด้วยกำลังของสติ การระลึกกับการนึกก็เป็นอันเดียวกันนั่นแหละ เพียงแต่ว่าการนึกด้วยสติเป็นการรักษาจิตใจเอาไว้ ไม่ให้ตกไปในทางอกุศลเท่านั้น หรือระลึกแล้วเป็นเหตุให้ใจตั้งอยู่ในทางกุศลได้ สติเพียงเท่านี้ไม่พอในการทำกิจของอริยสัจ

โดยเหตุนี้ ถ้าหากเป็นผู้ปฏิบัติ สติที่ประสงค์ในที่นี้ท่านอธิบายไว้ว่าต้องมีสภาวะที่เข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์ ดังมีบาลีว่า **อุปฏฺฐานลกฺขณาสติ**

สติมีการเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์เป็นลักษณะ สติอย่างนี้เท่านั้น ที่ท่านมุ่งหมายในการปฏิบัติทำกิจของอริยสัจ เพราะเหตุนั้น ถ้าหากว่ามีสติแล้วผู้ปฏิบัติก็ต้องดูว่ามีลักษณะเป็นอย่างนี้หรือเปล่า ถ้าเวลานั้นลักษณะอย่างนี้ไม่มีแล้วล่ะก็ ชื่อว่าไม่มีสติ

คำว่า **เข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์** หมายความว่า ตัวสตินั่นเองออกไปที่อารมณ์แล้ว ในขณะนั้นนำเอาจิตและสัมปยุตธรรมที่เกิดร่วมกับจิตออกไปรู้อยู่กับอารมณ์ด้วย เหมือนอย่างเวลาที่เรากำหนดนามได้ยิน ก็คือว่า ถ้ามีสติแล้วความรู้สึกต้องออกไปรู้อยู่ที่นามได้ยินจริงๆ ไม่ใช่นึกอยู่ในใจว่านามได้ยิน นามได้ยิน แต่ถ้ารู้อยู่ที่นามได้ยินจริงๆ แล้วอย่างนี้แหละเรียกว่า มีการเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์ หรือว่าขณะนั่งอยู่ถ้าหากว่าเป็นผู้มีสติจริงๆ แล้ว ความรู้สึกทั้งหมดก็ต้องออกไปที่ท่าจริงๆ ไม่ใช่นึกอยู่ในใจ อย่างนี้เรียกว่า อุปัฏฐาน คือความเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์

เวลาปฏิบัติจริงๆ แล้วเรามักจะใช้คำว่ากำหนด กำหนดทุกข์ กำหนดรูปนาม กำหนดนั้นเป็นเพียงกิจของสติเท่านั้น

ยังต้องมีสัมปชัญญะอีก เพราะฉะนั้น ถ้าจะพูดให้เต็มต้องพูดว่า กำหนดรู้ ถึงจะถูก กำหนดรู้ทุกข์กำหนดรู้ รูป นาม

เวลาที่นามแต่ละนาม รูปแต่ละรูป เกิดขึ้น ขึ้นชื่อว่าทำกิจของอริยสัจก็ต่อเมื่อมีสติเข้าไปตั้งไว้ที่อารมณ์นั้นจริงๆ จะต้องเป็นนามรูปที่กำลังเกิดขึ้นเป็นปัจจุบัน คือกำลังเป็นไปอยู่เท่านั้น เพราะเหตุว่า ของจริงที่พึงพิสูจน์ได้ในเวลานั้นจะต้องปรากฏเป็นปัจจุบันอารมณ์ขึ้นมาเท่านั้น ของที่ล่วงไปแล้วเราจะตามพิสูจน์ไม่ได้ เพราะมันไม่มีวัตถุที่ตั้งอาศัยแล้ว ของที่ยังมาไม่ถึง ก็จะไปพิสูจน์หาความจริงไม่ได้ เพราะยังไม่มีตัวจริงให้พิสูจน์ แต่ปัจจุบันเท่านั้นที่มีตัวจริง เพราะกำลังปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่ากำหนดทุกข์นั้นความจริงแล้ว ต้องกำหนดรูปนามที่ปรากฏเป็นอารมณ์ปัจจุบันอยู่เท่านั้น และคำว่ากำหนดก็คือว่าให้ความรู้สึกออกไปที่นามหรือรูปนั้นจริงๆ พร้อมทั้งทำความรู้ให้เกิดขึ้นว่า นี้เป็นนาม นี้เป็นรูป แล้วแต่ชนิดของนาม ชนิดของรูป กิจของสติเป็นอย่างนี้

ส่วนกิจของสัมปชัญญะ เป็นการรู้โดยประการต่างๆ ประการทั้งหลายที่ควรรู้ อันใดมีอยู่ในขณะนั้น ก็ต้องรู้โดยประการนั้น เรียกว่าความรู้สึกตัว

คำว่า **รู้ตัว** นั้นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ **ตัวกรรมฐาน** กับ **ตัวผู้ดู**

ถ้ารู้ตัวกรรมฐานนี่จะถูกหรือไม่ ตอบว่าไม่ถูก ไม่ถูกอย่างไร เพราะการปฏิบัติเขาให้รู้ตัวของผู้ดู ไม่ใช่ผู้ถูกดูคือกรรมฐาน ถ้ารู้ตัวกรรมฐานแล้ว ความรู้นั้นมันจะหายหมดไปในที่สุดจะไม่รู้อะไรเลย เช่นว่า เราจะดูรูปนั่ง แต่เวลาที่ดูรูปนั่งนั้น เรามนสิการในใจว่า รูปนั่ง รูปนั่ง ความรู้ว่าท่าทางนั้นเป็นรูปนั่งจะมีก็เฉพาะเวลาที่นั่งลงใหม่ๆ เท่านั้น เพราะใจมุ่งไปที่รูปนั่ง พอมุ่งอยู่ที่ตรงนั้นแล้ว จะรู้อยู่เสมอว่านี่รูปนั่งไม่มีหรอก พอรู้แล้วเราก็จำได้แล้ว เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าไปมุ่งที่กรรมฐานว่ารูปนั่ง รูปนั่ง อย่างนี้ ความรู้ว่าเป็นรูปนั่งก็เฉพาะตอนที่นั่งใหม่ๆ เสร็จแล้วมันก็จะหมดไป เหลือเพียง **สัญญา** ความจำได้ว่านี้รูปนั่งเท่านั้น สัญญานี้เป็นตัวหลอกดีที่สุดเลย ท่านถึงได้เปรียบว่าสัญญานี้แหละเหมือนพยับแดด พยับแดดน่ะมันหลอกลวง แต่การปฏิบัติท่านไม่ได้ให้เจริญสัญญา สัญญาเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ไม่ใช่ธรรมที่ควรเจริญ ท่านให้เจริญปัญญาต่างหาก คือหลังจากรู้ว่านี่เป็นรูปอะไรนามอะไรแล้ว ต่อจากนั้นไม่ได้เป็นการเจริญปัญญาอะไรเลย ถ้าจะให้เป็นการเจริญปัญญาก็ต้องมารู้ “ที่ตัวผู้ดู” เวลานี้

ดูอะไรอยู่ พอมาทำความรู้สึกตัวอย่างนี้แล้วก็จะเกิดความรู้ว่า อ้อ! ดูรูปนั่ง ต้องคอยปรารภตัวเองในขณะดูเสมอว่า ดูอะไร

เพราะฉะนั้น สัมปชัญญะนี้จะต้องรู้ตัวผู้ดู หรือผู้กำหนด ถ้ารู้ตัวกรรมฐานละก็ผิดไปเลย มันจะหายไปเหลือแต่สัญญาความจำได้ แต่ถ้าผู้ปฏิบัติสำคัญว่ากำหนดรู้อยู่เพราะใจไม่ได้ไปไหน ไม่ได้ฟุ้งซ่านไปในอารมณ์อื่น ยังอยู่กับรูปนั่งที่ตนกำหนดอยู่ ไม่ได้วอกแวกไปไหน ไม่ได้ทิ้งอารมณ์นี้ไปหาอารมณ์อื่น นี้แหละเป็นเหตุให้เราเข้าใจผิด คิดว่าเรากำลังปฏิบัติอยู่ แต่ความจริงการปฏิบัติคือการกำหนดรูปนามไม่มีเอาเลย และถ้าอย่างนี้บ่อยๆ เสมอๆ นานๆ ในที่สุดก็จะแก้ไขได้ยาก เพราะจะติด จะเฉย จะมีการเจริญสติอย่างเดียว สตินะเป็นตัวออกไปที่ท่า เป็นตัวได้ปัจจุบันอารมณ์ แล้วจะมีการจับอารมณ์เอาไว้ เพราะสติอยู่ในฝักฝ่ายของสมาธิ เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าเราปล่อยจิตใจของเราอยู่กับอารมณ์โดยขาดสัมปชัญญะแล้ว จะมีการจับอารมณ์แน่น แล้วจะเฉยไปในที่สุด การที่จะทำความรู้ให้เกิดขึ้นว่าอารมณ์นี้คืออะไรก็ทำได้ยาก คือ**ใจอย่าไปมุ่งจะให้รู้ว่าเป็นนามหรือเป็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่งโดยตรง ต้องดูผ่านตัวผู้ดูอีกที ต้องทำความรู้สึกตัวผ่านผู้ดูว่าดูอะไร**

จิตที่คอยแต่จะเฉย คือพอจับอารมณ์ได้สักนิดสักหน่อย เดี๋ยวก็สงบ จะเคยชินไปอย่างนี้ เพราะฉะนั้นวิธีป้องกันให้ดีแล้วควรทำตั้งแต่ต้นเลย คือให้ชินไปกับความเฉยหรือความสงบไปกับอารมณ์ ให้สติสัมปชัญญะอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ทั้งที่อาศัยกันแต่การงานดูยังกับว่าเป็นปฏิปักษ์กัน คือว่าสติจะโผเข้าหาอารมณ์ จับอารมณ์ แต่ปัญญานี้มีการผลักไสอารมณ์ ธรรมชาติของปัญญารู้เห็นตามความเป็นจริงว่าเป็นรูปนาม ไม่ใช่ตัวตน รู้ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้อย่างนี้แล้วเป็นเหตุให้เกิดความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ต้องการที่จะพ้นไปจากอารมณ์นั้นๆ ดังชื่อของปัญญาที่ท่านเรียกว่าญาณทั้งหลายที่เกิดจากการปฏิบัติทำกิจของอริยสัจ ๔ คือ **ภยญาณ เห็นนามรูปโดยความเป็นภัย อาทีนวญาณ เห็นนามรูปว่ามีโทษ นิพพิทาญาณ ญาณเบื่อหน่ายนามรูป** ล้วนแต่ไม่เอานามรูปทั้งนั้น ผลักไสอารมณ์ทั้งนั้น

ส่วนสติไม่ใช่อย่างนั้น คอยจับอารมณ์ ยิ่งมีสติดีย่อมจับอารมณ์มากมายเหลือเกิน อย่าว่าแต่ชาตินี้เลย อารมณ์ที่เคยปรากฏในชาติก่อนๆ ก็จับได้ ที่เขาเรียกว่าปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ญาณที่เกิดร่วมกับสติที่ระลึกชาติได้

คือความรู้อย่างนี้ จะต้องมีสติระลึกได้เสียก่อน ระลึกได้มาก จับอารมณ์ได้มาก สภาวะดูเหมือนว่าจะตรงข้ามกับปัญญา เพราะฉะนั้นการที่ปัญญาจะเกิดขึ้นเมื่ออาศัยสติก็จริง คือว่าการที่จะรู้ความจริงในอารมณ์ได้ สติต้องไปจับอารมณ์ให้ได้เสียก่อน ถ้าจับอารมณ์ไม่ได้มีแต่ซัดส่ายฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ปัญญาจะไปรู้ความจริงได้อย่างไร ต้องมีสติเข้าไปตั้งที่อารมณ์นั้นก่อน คือออกไปที่อารมณ์นั้นเสียก่อน ถึงอย่างนั้นก็ตามก็ไม่ใช่จับแน่นอยู่อย่างนั้น หรือสงบไปกับอารมณ์นั้น จับเพื่อเปิดโอกาสให้ปัญญาได้วินิจฉัยได้รู้เท่านั้น ซึ่งพอรู้แล้วก็แล้วกันไป จะรู้ใหม่ก็ต้องระลึกใหม่ คือออกไปที่ท่าใหม่ แล้วทำความรู้ขึ้นมาใหม่ ไม่ใช่ไปเกาะติดอยู่กับท่าคือรูปนั่ง **สมาธิที่ประสงค์ในการเจริญวิปัสสนา เอาเพียงขณิกสมาธิเท่านั้น คือจับแล้วปล่อยแล้วจับใหม่** รู้รูปใหม่แล้วปล่อยรู้ขึ้นมาใหม่ การจะรู้ขึ้นมาใหม่ต้องปล่อยเสียก่อน ถ้าไม่ปล่อยแล้วจะไม่มีการรู้ใหม่ ความรู้นั้นจะเป็นของเก่า กลายเป็นความรู้ของสัญญาไป นี้เป็นเรื่องสำคัญ

โดยเหตุนี้ สิ่งที่ชื่อว่าสัมปชัญญะ ผู้ปฏิบัติจะต้องทำเหตุให้เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา **โดยการทำไว้ในใจว่าเวลานี้ดูอะไรอยู่ กำหนดอะไรอยู่ นามหรือรูป นามอะไร รูปอะไร**

อย่างนี้แหละสัมปชัญญะจึงจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว ชื่อว่าท่านกำหนดทุกข์ กำหนดรูปนาม มิฉะนั้นแล้วจะไม่ชื่อว่ากำหนดทุกข์ ไม่ได้ทำกิจของอริยสัจ

ความลำบากของการปฏิบัติมีอยู่ ๓ ระยะอย่างนี้ คือ

๑. การปฏิบัติไม่มีทั้งสติทั้งสัมปชัญญะ ใช้แต่สัญญานึกเอา เช่นเวลาจะกำหนดรูปนั่งขณะที่นั่งอยู่แต่กลับไปนึกเอาว่ารูปนั่ง รูปนั่ง การ "นึก" น่ะมันอยู่ที่ใจ ความรู้สึกไม่ได้ออกมาที่อาการท่าทางที่นั่ง รูปนั่งไม่ได้อยู่ที่ใจ อยู่ที่ท่าทางต่างหาก ถ้าหากว่านึกถึงรูปนั่งแล้ว ก็ไม่ชื่อว่าเอารูปนั่งเป็นอารมณ์ เพราะรูปนั่งเป็นปรมัตถ์ แต่ไปนึกเอาว่ารูปนั่งเท่ากับบัญญัติเป็นอารมณ์ เอาชื่อของมันเป็นอารมณ์ อย่างนี้ทั้งสติและสัมปชัญญะไม่มีเลย นึกเอาอย่างนี้ละตัณหาไม่ได้ การละตัณหาจะต้องละในวัตถุที่เป็นที่ตั้งอาศัยของตัณหา และวัตถุอันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของตัณหาคือ นาม รูป เวลาเรายินดี เรายินดีในนามรูป รูปสวยๆ เสียงเพราะๆ ทีนี้ถ้าจะถ่ายถอนตัณหาก็ต้องไปถ่ายถอนที่นามรูปจึงจะถูก ตัณหาอาศัยเกิดที่ไหนก็ต้องถ่ายถอนที่นั่น เพราะฉะนั้นถ้าจะละตัณหาก็ต้องละที่นามรูป โดยการทำปัญญาให้เกิดขึ้นว่า นามรูปเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน เป็นอนัตตา แต่ถ้ามัวไปนึกเอาว่าเป็นนามเป็นรูป

ก็ไม่ได้สภาวะของนามรูป ก็จะได้แต่บัญญัติเป็นอารมณ์ ไม่ได้ตัววัตถุและจะถ่ายถอนตัณหาได้อย่างไร

๒. การปฏิบัติมีแต่สติ ไม่มีสัมปชัญญะ ก็ไม่สามารถถ่ายถอนตัณหาได้เหมือนกัน เพราะว่าเวลามีสติออกไปที่อารมณ์กรรมฐาน เช่นว่านั่งอยู่ ความรู้สึกออกไปที่อาการท่าทางของรูปนั่งแล้ว ถ้าหากไม่มีสัมปชัญญะ คือไม่มีความรู้สึกตัวว่าดูอะไรอยู่ ก็จะมีแต่ความสงบ นิ่งเฉย อยู่กับท่านั่งเท่านั้น เพราะสติเป็นองค์ของสมาธิ เป็นเหตุให้จิตได้จับอารมณ์มั่นคง มีสติระลึกอยู่บ่อยๆ แล้วอะไรจะเกิดขึ้น เกิดความตั้งมั่นในอารมณ์เกิดขึ้นเรียกว่า มีสมาธิ พอไม่มีสัมปชัญญะเข้าไปควบคุมการดูนามหรือรูปในเวลานั้นแล้ว สติก็มีแต่เจริญขึ้นอย่างเดียวก็จะจับอารมณ์มั่นคงแน่นขึ้น ก็จะสงบไปกับอารมณ์นั้น เป็นสมาธิ แล้วจะเป็นปัจจัยแก่ความยินดีพอใจของเราว่าสุขจริง สบายจริง เพราะฉะนั้น ถ้าขาดสัมปชัญญะแล้ว การปฏิบัติก็ยังเป็นเหยื่อแก่ตัณหาได้ โดยเหตุนี้ผู้ปฏิบัติที่ปล่อยใจให้สงบ พอสงบไปกับปัจจุบันอารมณ์นั้นๆ ที่ตัวกำลังดูอยู่ ถ้าปล่อยให้สงบไปนานๆ ก็จะเกิดความพอใจในที่สุด ใครผ่านไปผ่านมาทำให้ใจวอกแวก ก็ไม่พอใจ โกรธเขาที่ทำให้ตกจากอารมณ์ ไม่สงบ หงุดหงิด นี่เป็นอาการหวงแหนอารมณ์ด้วยตัณหา

๓. การปฏิบัติในการกำหนดอารมณ์ มีทั้งสติและสัมปชัญญะ ผู้กำหนดอารมณ์ปัจจุบันมีทั้งสติสัมปชัญญะ โดยมีวิริยะเป็นความเพียรให้สติสัมปชัญญะเกิดขึ้น รู้อารมณ์ปัจจุบันได้บ่อยๆ เช่นนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ทำกิจของอริยสัจ ในการกำหนดรู้ทุกข์ กำหนดรู้รูปนาม กำหนดได้อย่างนี้ จิตของอริยสัจจึงเป็นไปพร้อมกัน คือการที่จะละตัณหาโดยเว้นจากการกำหนดทุกข์น่ะไม่มี เพราะการกำหนดทุกข์ต้องมีไปตลอดเลย จะทุกข์เรื่องอะไรก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ปกติมีปัจจุบันอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งก็กำหนดไปว่า รูปนั่ง รูปยืน รูปเดิน หรือรูปนอน นามเห็น นามได้ยิน ก็แล้วแต่ ทีนี้เวลาจะเปลี่ยนอิริยาบถก็อีกทีหนึ่ง ต้องมีการกำหนดทุกข์อีก **แต่ทุกข์ในที่นี้ได้แก่ความบีบคั้นในอิริยาบถใหญ่อิริยาบถย่อยทั้งหลาย** เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าจะเป็นการละตัณหาจริงๆ แล้วล่ะก็ ในเวลาที่เปลี่ยนอิริยาบถทั้งหลาย ไม่ว่าน้อยหรือใหญ่ก็ตาม จะต้องมีการใส่ใจถึงทุกข์ เป็นการกำหนดทุกข์อีกลักษณะหนึ่ง คือเวลานั่งเกิดความปวดเมื่อยขึ้นมา ก่อนจะเปลี่ยนจะต้องมนสิการเสียก่อนว่ารูปนั่งเป็นทุกข์ นี่เป็นการกำหนดทุกข์ก่อนเปลี่ยนอิริยาบถ เปลี่ยนอิริยาบถไปเพื่อแก้ทุกข์ นี่เป็นการกำหนดทุกข์เหมือนกัน เพราะทุกอริยสัจแจกได้ไปหลายอย่าง คือ

๑. ทุกขทุกข์ หรือ ทุกขเวทนา

๒. วิปริณามทุกข์ คือทุกข์เพราะแปรปรวน ได้แก่ไม่เที่ยง หมายถึง สุขเวทนาก็ได้

๓. สังขารทุกข์ ทุกข์ที่บีบคั้นให้ทนในสภาพเดิมไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป

ฉะนั้นเวลาจะเปลี่ยนอิริยาบถก็ให้กำหนดอิริยาบถเก่าว่ารูปนั่งเป็นทุกข์ เปลี่ยนไปเพื่ออะไรก็ต้องรู้อีก คือเพื่อแก้ทุกข์ **ทุกข์คือความปวดเมื่อยในอิริยาบถก็อย่างหนึ่ง ทุกข์ที่ต้องเปลี่ยนต้องแก้ก็อีกอย่างหนึ่ง** เหมือนอย่างเราเจ็บไข้ได้ป่วย ทุกขเวทนาคือความเจ็บไข้ได้ป่วยก็อย่างหนึ่ง ทีนี้เราต้องกินยาหรือฉีดยา บางทีถึงกับต้องผ่าตัดก็มี การที่ต้องกินยาฉีดยาหรือผ่าตัดก็เป็นการแก้ทุกข์ แล้วแต่ชนิดของโรคภัยไข้เจ็บ เป็นการแก้สิ่งนั้นเท่านั้น **การแก้ทุกข์ก็เป็นทุกข์เหมือนกัน** ทุกขเวทนาที่เกิดจากความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้นก็เป็นทุกข์ การที่ต้องกินยาเป็นต้นนั้นก็เป็นทุกข์ **เพียงแต่ว่าเป็นทุกข์กันคนละอย่างเท่านั้น** ข้อนี้ฉันใด ในการเปลี่ยนอิริยาบถก็ฉันนั้น ทุกขเวทนาในอิริยาบถเก่าก็เป็นทุกข์ เราก็ต้องแก้ แล้วการแก้ก็เป็นทุกข์ ไม่ได้ไปหาความสบายใจอะไรเพื่อจะแก้ทุกข์อันนั้นเท่านั้น ความจริงมีอยู่เพียงเท่านี้

ถ้าทำได้อย่างนี้แล้ว ก็ชื่อว่ากำหนดทุกข์ด้วยในเวลานั้น ไม่มีการทิ้งทุกข์ ถ้าหากไม่มีการใส่ใจอย่างนี้แล้ว ไม่ชื่อว่ามีการกำหนดทุกข์ ละทิ้งการกำหนดทุกข์ ถ้าละทิ้งการกำหนดทุกข์แล้วจะเป็นอย่างไร? ในเวลานั้นก็ต้องมีการมนสิการเป็นอย่างอื่นไป คือลุกขึ้นเพื่อจะดูรูปยืน พอลุกขึ้นเพื่อจะดูรูปยืนแล้ว รูปยืนก็จะเป็นสาระไม่บริสุทธิ์ ตัณหาก็เข้าอาศัยลุกขึ้นเพื่อจะดูมันจะได้แสดงความจริงให้เราเห็น จะแสดงให้เราเห็นเกิดดับ แสดงให้เห็นว่าไม่เที่ยง เห็นอะไรต่ออะไรเป็นสาระไปหมด ถึงคิดจะดูมันเลยหมายใจว่าจะลุกขึ้นเพื่อจะดูรูปยืน อย่างนี้ตัณหาก็เข้าอาศัยแล้ว นี่เป็นตัณหาของนักปฏิบัติคือว่าจะทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่ออะไรไม่ได้ทั้งนั้นถ้าเพื่อนั่นเพื่อนี่ขึ้นมาแล้วล่ะก็ ตัณหาทั้งนั้นเลย ก็การที่จะพ้นทุกข์ได้ด้วยการเห็นว่าไม่เป็นสาระ เราถึงพ้นได้ คำว่า **“พ้น”** หมายถึงว่า **ไม่มีความยึดมั่น** แต่เมื่อเห็นว่ามีสาระแล้วมันก็ต้องเป็นปัจจัยแก่การยึดมั่น นี่แหละโอกาสที่ตัณหาจะไหลเข้าไปในอารมณ์ได้ บางทีอย่างนี้ก็มี เกิดฟุ้งขึ้นมาความฟุ้งไม่ได้ทำให้เสียหายอะไร ขณะที่ซัดส่ายไปในอารมณ์นั้นอารมณ์นี้ แต่ฟุ้งก็มีสภาวะเป็นความจริง แสดงไตรลักษณ์ฟุ้งเป็นนามธรรม พอฟุ้งเกิดขึ้นแล้วผู้ปฏิบัติกลับรังเกียจฟุ้งเพราะทำไว้ในใจ คือว่าตนเองไม่ชอบฟุ้ง อยากจะอยู่กับ

ปัจจุบันนานๆ แต่คอยจะฟุ้งไปอารมณ์อื่นๆ เสมอ ก็เกิดขัดข้องใจว่าเป็นเหตุให้เราไม่สงบ ฟุ้งไปข้างนั้นข้างนี้ อย่างนี้แล้วการปฏิบัติของเราจะไม่ก้าวหน้า แต่อาจารย์บอกว่าดูนามฟุ้งได้ ก็ดูได้ก็จริงอยู่ แต่ถ้าดูด้วยความคิดว่าดูเพื่อให้ฟุ้งหาย ก็ใช้ไม่ได้อีก เพราะดูด้วยความต้องการให้ฟุ้งหาย ไม่ใช่ดูเพื่อให้รู้ความจริงของฟุ้ง ตัณหาก็เข้าอาศัยอารมณ์ได้อีก

โดยที่สุดสำหรับคนที่ชำนาญดีแล้ว จะดูรูปก็ได้ ดูนามก็ได้ ทีนี้รูปนั้นมีทุกข์มาก ถ้าดูรูปนานๆ แล้วจิตจะแห้งแล้งห่อเหี่ยวมาก เพราะว่าทุกข์มันมากเหลือเกิน เดี๋ยวจะต้องผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ เดี๋ยวต้องรับประทานอาหาร เดี๋ยวต้องดื่มน้ำอะไรต่อมิอะไร เรียกว่ามีแต่ความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งเวทนาในอิริยาบถเก่า ทั้งทุกข์ที่จะต้องเปลี่ยนมีอยู่ตลอดเวลามนสิการอยู่เสมอบ่อยๆ อย่างนี้จิตใจมันห่อเหี่ยวแห้งแล้งเพราะนามไม่ค่อยมีทุกข์ ทีแรกจะไม่เห็นทุกข์ในนาม นามนี้เห็นทุกข์ได้ยาก เห็นทุกข์ในรูปได้ก่อนแต่นามยังไม่เห็นหรอกระยะนี้เพียงแต่ดูได้เท่านั้นเอง ดูนาม เห็นนาม ได้ยินนามสามารถปรารภได้ ตอนนี้แหละต้องระวังให้ดี ตัณหามันจะเข้าอาศัยอีก คือจะทิ้งการกำหนดรูปมากำหนดนามเสียเพราะถ้าหากมาดูนามแล้วใจจะหายแห้งแล้ง เพราะแห้งแล้ง

อยู่อย่างนี้มันทนไม่ไหว มาดูนามเสียจะได้หายแห้งแล้งไป จิตใจจะได้แช่มชื่นขึ้น ระยะนี้จะมีแต่การดูนามมากกว่าดูรูป เห็นว่าดูนามแล้วความแห้งแล้งหายไปจึงดูแต่นาม ซึ่งไม่ถูกแล้ว **เพราะผู้ไม่ได้ฌานให้ดูแต่รูปเป็นหลัก** ถ้าจะมีการดูนามบ้างก็ในลักษณะที่มันปรากฏของมันเอง นามมีกำลังแรงเฉพาะหน้า ถึงจิตให้มารับรู้ มิใช่ตั้งใจจะดูนาม นามเองก็มีเยอะแยะ เดี๋ยวเห็น เดี๋ยวได้ยิน เวลาได้ยินก็ไม่ใช่จะเหมือนกันตลอด เดี๋ยวจะเสียงอย่างนั้น เสียงอย่างนี้ เดี๋ยวเสียงใกล้ เดี๋ยวเสียงไกล เสียงดัง เสียงค่อย อะไรต่อมิอะไร เพลินไปเสียด้วยซ้ำ อย่างนี้เขาเรียกว่าหนีทุกข์แล้ว ตัณหาอีกนั่นแหละผลักดันให้หนีทุกข์ในรูป ทิ้งรูปมาดูนามแทน

เพราะฉะนั้น ตัณหาไม่ใช่ว่าจะเป็นของที่ละกันได้โดยง่าย แต่เป็นของที่ละกันยากที่สุด เพราะมันคอยฉวยโอกาสแทรกแซงเข้ามาอยู่เสมอแม้ในเวลาปฏิบัติ แต่เราก็ไม่ค่อยทราบกัน เพราะว่าเราไม่รู้จักหน้าตาของตัณหาดีพอ และเข้าใจว่าเรากำลังอยู่ในเวลาปฏิบัติ ตัณหาจะเข้าอาศัยได้อย่างไร เพราะอะไรปรากฏเป็นปัจจุบันเราก็ดูทั้งนั้น ตัณหาจะอาศัยได้อย่างไร ในเมื่อเวลานี้เรากำลังปฏิบัติอยู่ จะต้องมีการละกิเลสถึงจะถูกต้อง แต่ความจริงการปฏิบัติที่ขาด

สัมปชัญญะ ไม่ได้เป็นไปเพื่อละกิเลสตัณหาอะไร แต่กิเลสตัณหากลับอาศัยการกระทำนั้นก็ได้ โดยเฉพาะมีแต่เพียงสติกำหนดอารมณ์ได้ นามไม่ฟุ้งไปไหน ดูได้นานๆ เข้า อารมณ์นั้นก็จะได้แสดงความจริง ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ยังไม่ถูกต้อง ความจริงของรูปนามจะปรากฏด้วยอำนาจของปัญญาที่มีกำลังจะเข้าไปศึกษาแล้วเห็นความจริงของรูปนามได้ การกำหนดรูปนาม กำหนดรู้ทุกข์ด้วยสติสัมปชัญญะ เป็นการทำกิจในการกำหนดรู้ทุกข์ด้วย และละตัณหาอันเป็นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วย

เมื่อมีการกำหนดทุกข์จริงๆ มีการละตัณหาจริงๆ ในเวลานั้นแหละชื่อว่ากำลังทำกิจในอริยสัจข้อที่ ๓ คือ นิโรธ เพราะ**การที่จะถึงนิโรธนี่ต้องมีการเดินไปเสียก่อน** ถ้าไม่มีการเดินไปแล้ว จะถึงได้อย่างไร การปฏิบัตินั่นแหละเป็นการเดินไปสู่พระนิพพาน เป็นการทำให้ถึงนิโรธ หรือพระนิพพาน แต่ว่าต้องปฏิบัติถูกต้องด้วย เพราะฉะนั้นเกี่ยวกับนิโรธมี ๒ ระยะ **ระยะที่เป็นโลกียะอย่างหนึ่ง** กับ **ระยะที่เป็นโลกุตระอีกอย่างหนึ่ง** ระยะที่เป็นโลกียะเริ่มตั้งแต่ลงมือกำหนดรูปนาม ขณะกำหนดรูปนามนั้น ได้ชื่อว่าผู้นั้นกำลังเดินไปสู่พระนิพพาน เพียงแต่ว่ายังไม่ถึงเท่านั้น แล้วกว่าจะถึงได้บางทีมันก็ต้องผ่านอุปสรรคอะไรมากมายต่างๆ

แต่อย่างไรก็ชื่อว่าทำกิจแล้วในนิโรธ เพียงแต่ยังไม่ถึง อาจจะสำเร็จก็ได้ไม่สำเร็จก็ได้ เพราะว่าไม่จำเป็นว่าทำกิจแล้วจะต้องสำเร็จทุกคน ซึ่งต้องขึ้นอยู่กับบุญบารมีแต่หนหลังด้วยว่าสั่งสมมาดีแล้วหรือไม่ พอถึงระยะสุดท้ายก็เรียกว่าเป็นการกระทำนิโรธให้แจ้งอย่างโลกุตระ ตรงนี้เป็นระยะที่ถึงโลกุตระจริงๆ เป็นระยะที่ถึงนิโรธจริงๆ คือว่า กำลังมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ก่อนหน้านี้เป็นเพียงแต่ว่าเดินไปให้ถึงพระนิพพานเท่านั้น แต่พออริยมรรคมีองค์ ๘ เกิดขึ้นหรือมรรคจิตเกิดขึ้น เวลานั้นเรียกว่า กำลังจะทำพระนิพพานให้แจ้งจริงๆ

ทีนี้กิจเกี่ยวกับมรรคที่ท่านบอกว่าต้องเจริญ คำว่าเจริญ ก็คือทำให้เกิดขึ้น หรือทำให้มากๆ ขึ้นนั่นเอง มรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์นั้นแยกเป็น ๒ ตอน คือโลกียมรรค และโลกุตรมรรค

โลกียมรรค ได้แก่ สติ และสัมปชัญญะนั่นเอง การทำสติสัมปชัญญะที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทำสติสัมปชัญญะที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่งๆ ขึ้น

ว่าโดยอารมณ์แล้วย่อมมีรูปนามที่แสดงสภาวะและสามัญลักษณะ คือ ไตรลักษณ์ เป็นอารมณ์

ว่าโดยจิต เป็นมหากุศลญาณสัมปยุต ในการเจริญสติปัฏฐาน จนมีกำลังวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น เพราะมีอารมณ์หลายอย่าง สมาธิจึงเป็น ขณิกสมาธิ

โลกุตรมรรค ได้แก่ มรรคจิตเกิดขึ้น มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ เป็นต้น สัมมาทิฏฐิเป็นที่สุด ประชุมพร้อมเพรียงกัน

ว่าโดยอารมณ์ ย่อมมีพระนิพพานอย่างเดียวเท่านั้นเป็นอารมณ์

ว่าโดยจิต ได้แก่โลกุตรมรรคอันเป็นกุศลจิต และย่อมเป็นไปในมรรคจิตุปบาทขณะเดียวเท่านั้น เพราะมีเฉพาะพระนิพพานเป็นอารมณ์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นเององค์ คือ สัมมาสมาธิ นี้จึงเป็นอันถึงความเป็นอัปปนาสมาธิ

พาหิยสูตร
ว่าด้วยการตรัสถึงที่สุดทุกข์

อาจารย์นิตยา ปรีชายุทธ เรียบเรียง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล กุลบุตรชื่อพาหิยทารุจีริยะ อาศัยอยู่ที่ท่าสุปปารกะ ใกล้ฝั่งสมุทร เป็นผู้อันมหาชนสักการะ เคารพนับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชบริขาร ครั้งนั้นแล พาหิยทารุจีริยะหลีกเร้นอยู่ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจอย่างนี้ว่า เราเป็นคนหนึ่งในจำนวนพระอรหันต์หรือผู้ถึงอรหัตมัคค์ในโลก ลำดับนั้นแล เทวดาผู้เป็นสาโลหิตในกาลก่อนของพาหิยทารุจีริยะ เป็นผู้อนุเคราะห์หวังประโยชน์ ได้ทราบความปริวิตกแห่งใจของพาหิยทารุจีริยะด้วยใจ แล้วเข้าไปหาพาหิยทารุจีริยะ ครั้นแล้วได้กล่าวว่า ดูก่อนพาหิยะ ท่านไม่เป็นพระอรหันต์หรือไม่เป็นผู้ถึงอรหัตมัคค์อย่างแน่นอน ท่านไม่มีปฏิปทาเครื่องให้เป็นพระอรหันต์หรือเครื่องเป็นผู้ถึงอรหัตมัคค์ พาหิยทารุจีริยะถามว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น บัดนี้ ใครเล่า

เป็นพระอรหันต์ หรือเป็นผู้ถึงอรหัตมัคค์ในโลกกับเทวโลก เทวดาตอบว่า ดูก่อนพาหิยะ ในชนบททางเหนือมีพระนคร ชื่อว่าสาวัตถี บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ประทับอยู่ในพระนครนั้น ดูก่อนพาหิยะ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นแลเป็นพระอรหันต์อย่าง แน่นอน ทั้งทรงแสดงธัมม์เพื่อความเป็นพระอรหันต์ด้วย ลำดับนั้นแล พาหิยทารุจีริยะผู้อันเทวดานั้นให้สลดใจแล้ว หลีกไปจากท่าสุปปารกะในทันใดนั้นเอง ได้เข้าไปเฝ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประทับอยู่ในพระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี โดยการพักแรมสิ้นราตรีหนึ่งในที่ทั้งปวง

ก็สมัยนั้นแล ภิกษุมากด้วยกันจงกรมอยู่ในที่แจ้ง พาหิยะทารุจีริยะเข้าไปหาภิกษุทั้งหลายถึงที่อยู่ ครั้นแล้ว ได้ถามภิกษุเหล่านั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ ที่ไหนหนอ ข้าพเจ้าประสงค์จะเฝ้าพระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ดูก่อนพาหิยะพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปสู่ละแวกบ้าน เพื่อบิณฑบาต ลำดับนั้นแล พาหิยทารุจีริยะรีบด่วน

ออกจากพระวิหารเชตวันเข้าไปยังพระนครสาวัตถี ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาตในพระนครสาวัตถีน่าเลื่อมใส ควรเลื่อมใส มีอินทรีย์สงบ มีพระทัยสงบถึงความฝึกและความสงบอันสูงสุด มีตนอันฝึกแล้ว คุ้มครองแล้ว มีอินทรีย์สำรวมแล้ว ผู้ประเสริฐแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า หมอบลงแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธัมม์แก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธัมม์ที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด

เมื่อพาหิยทารุจีริยะกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนพาหิยะ เวลานี้ยังไม่สมควรก่อน เพราะเรายังเข้าไปสู่ละแวกบ้านเพื่อบิณฑบาตอยู่ แม้ครั้งที่ ๒ พาหิยทารุจีริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดี ความเป็นไปแห่งอันตรายแก่ชีวิตของข้าพระองค์ก็ดี รู้ได้ยากแล ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธัมม์แก่ข้าพระองค์

ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธัมม์ที่จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์ตลอดกาลนานเถิด

แม้ครั้งที่ ๒ ... แม้ครั้งที่ ๓ พาหิยทารุจีริยะก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงแสดงธัมม์แก่ข้าพระองค์ ขอพระสุคตโปรดทรงแสดงธัมม์เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข แก่ข้าพระองค์สิ้นกาลนานเถิด

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ดูก่อนพาหิยะ เพราะเหตุนั้นแล ท่านพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เมื่อเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ดูก่อนพาหิยะ ท่านพึงศึกษาอย่างนี้แล ดูก่อนพาหิยะ ในกาลใดแล เมื่อท่านเห็นจักเป็นสักว่าเห็น เมื่อฟังจักเป็นสักว่าฟัง เมื่อทราบจักเป็นสักว่าทราบ เมื่อรู้แจ้งจักเป็นสักว่ารู้แจ้ง ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มี ในกาลใด ท่านไม่มี ในกาลนั้น ท่านย่อมไม่มีในโลกนี้ ย่อมไม่มีในโลกหน้า ย่อมไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี้แลเป็นที่สุดแห่งทุกข์**

ลำดับนั้นแล จิตของพาหิยทารุจีริยกุลบุตรหลุดพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่นในขณะนั้นเอง ด้วย

พระธัมมเทศนาโดยย่อนี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนพาหิยทารุจีริยกุลบุตรด้วย พระโอวาทโดยย่อนี้แล้ว เสด็จหลีกไป

ครั้งนั้นแล เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปแล้ว ไม่นาน แม่โคลูกอ่อนขวิดพาหิยทารุจีริยะให้ล้มลงปลงเสีย จากชีวิต ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเที่ยวบิณฑบาตใน พระนครสาวัตถีเสด็จกลับจากบิณฑบาตในเวลาปัจฉาภัต เสด็จออกจากพระนครพร้อมกับภิกษุเป็นอันมาก ได้ทอด พระเนตรเห็นพาหิยทารุจีริยะทำกาละแล้ว จึงตรัสกะภิกษุ ทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงช่วยกัน จับสรีระของพาหิยทารุจีริยะยกขึ้นสู่เตียงแล้ว จงนำไปเผา เสีย แล้วจงทำสถูปไว้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยทารุจีริยะ ประพฤติธัมม์อันประเสริฐเสมอกับท่านทั้งหลาย ทำกาละแล้ว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ช่วยกันยก สรีระของพระพาหิยทารุจีริยะขึ้นสู่เตียง แล้วนำไปเผา และ ทำสถูปไว้ แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มี พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สรีระของพาหิยทารุจีริยะ ข้าพระองค์ทั้งหลายเผาแล้ว และสถูปของพาหิยทารุจีริยะ

นั้นข้าพระองค์ทั้งหลายทำไว้แล้ว คติของพาหิยทารุจีริยะนั้นเป็นอย่างไร ภพเบื้องหน้าของเขาเป็นอย่างไร

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พาหิยทารุจีริยะเป็นบัณฑิตปฏิบัติธัมม์สมควรแก่ธัมม์ ทั้งไม่ทำเราให้ลำบาก เพราะเหตุแห่งการแสดงธัมม์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลายพาหิยทารุจีริยะปรินิพพานแล้ว

อรรถกถาพาหิยสูตร

มีอนุปุพพิกถาดังต่อไปนี้

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ ในที่สุดแสนกัปป์ แต่ภัททกัปป์นี้ กุลบุตรคนหนึ่งกำลังฟังธัมมเทศนาของพระทศพลที่หังสวดีนคร เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาภิกษุรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะแห่งภิกษุผู้เป็นขิปปาภิญญา คิดว่า ไฉนหนอในอนาคต เราจักบวชในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเห็นปานนี้ แล้วพึงเป็นผู้อันพระศาสดาสถาปนาไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเช่นนี้ เหมือนภิกษุรูปนี้ ได้ปรารถนาตำแหน่งนั้นจึงบำเพ็ญบุญญาธิการอันสมควรแก่ตำแหน่งนั้น บำเพ็ญบุญอยู่ตลอดชีวิต มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ท่องเที่ยวไป

ในเทวดาและมนุษย์ บวชในพระศาสนาของพระกัสสปทศพล มีศีลบริบูรณ์บำเพ็ญสมณธัมม์ ถึงความสิ้นชีวิตแล้วบังเกิดในเทวโลก ท่านอยู่ในเทวโลกสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธุปบาทกาลนี้ ถือปฏิสนธิในเรือนมีสกุลในพาหิยรัฐ ชนทั้งหลายจำเขาได้ว่า พาหิยะ เพราะเกิดในพาหิยรัฐ เขาเจริญวัยแล้วอยู่ครองเรือน เอาเรือบรรทุกสินค้ามากมายแล่นไปยังสมุทรกลับไปกลับมา สำเร็จความประสงค์ ๗ ครั้งจึงกลับนครของตน ครั้นครั้งที่ ๘ คิดจะไปสุวรรณภูมิ จึงขนสินค้าแล่นเรือไป เรือแล่นเข้ามหาสมุทรยังไม่ทันถึงถิ่นที่ปรารถนาก็อับปางในท่ามกลางสมุทร มหาชนพากันเป็นภักษาของปลาและเต่า ส่วนท่านพาหิยะเกาะกระดานแผ่นหนึ่ง กำลังข้ามอยู่ถูกกำลังคลื่นซัดไปทีละน้อย ๆ ในวันที่ ๗ ก็ถึงฝั่งใกล้ท่าสุปปารกะ ท่านนอนที่ฝั่งสมุทร โดยรูปกายเหมือนตอนเกิดเพราะผ้าพลัดตกไปในสมุทร บรรเทาความกระวนกระวายได้แต่เพียงลมหายใจ ลุกขึ้นเข้าไประหว่างพุ่มไม้ด้วยความละอาย ไม่เห็นอะไร ๆ อย่างอื่นที่จะเป็นเครื่องปิดความละอาย จึงหักก้านไม้รักเอาเปลือกพัน (กาย) ทำเป็นเครื่องนุ่งห่มปกปิดไว้ ท่านปรากฏว่า **ทารุจีริยะ** เพราะทรงผ้าคากรองทำด้วยไม้ และว่า **พาหิยะ** ตามชื่อเดิม แม้โดยประการทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้

ท่านถือกระเบื้องอันหนึ่ง เที่ยวขอก้อนข้าวที่ท่าสุปปารกะ โดยทำนองดังกล่าวแล้ว พวกมนุษย์เห็นเข้าจึงคิดว่า ถ้าชื่อว่าพระอรหันต์ยังมีในโลกไซร้ ท่านพึงเป็นอย่างนี้ พระผู้เป็นเจ้าองค์นี้ จะถือเอาผ้าที่เขาให้ หรือไม่ถือเอาเพราะความมักน้อย ดังนี้ เมื่อจะทดลอง จึงน้อมนำผ้าจากที่ต่าง ๆ เข้าไป เขาคิดว่า ถ้าเราจักไม่มาโดยทำนองนี้ไซร้ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกเหล่านี้พึงไม่เลื่อมใสเรา ไฉนหนอ เราพึงห้ามผ้าเหล่านี้เสีย อยู่โดยทำนองนี้แหละ เมื่อเป็นเช่นนี้ลาภสักการะก็จักเกิดขึ้นแก่เรา เขาคิดอย่างนี้แล้ว จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นผู้หลอกลวงไม่รับผ้า พวกมนุษย์คิดว่าน่าอัศจรรย์พระผู้เป็นเจ้านี้มักน้อยแท้ จึงมีจิตเลื่อมใสโดยประมาณยิ่งกระทำสักการะและสัมมานะเป็นอันมาก ฝ่ายท่านเมื่อถูกคนเหล่านั้นยกย่องว่าเป็นพระอรหันต์ ก็สำคัญตนว่าเป็นพระอรหันต์ อนึ่ง การทำสักการะและทำความเคารพ ก็เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น และท่านก็ได้มีปัจจัยมากมาย

ได้ยินว่า เมื่อก่อน ศาสนาของพระกัสสปทศพลจะเสื่อม ภิกษุ ๗ รูป เห็นประการอันแปลกของสหธัมมิกมีสามเณรเป็นต้น เกิดความสลดใจคิดว่าศาสนายังไม่อันตรธานตราบใด เราจะทำที่พึ่งของตนตราบนั้น จึงไหว้เจดีย์ทองแล้วเข้าป่า เห็นภูเขาลูกหนึ่งจึงกล่าวว่า ผู้มีความอาลัยในชีวิตจงกลับไป

ผู้ไม่มีความอาลัยจงขึ้นภูเขาลูกนี้ แล้วพากันผูกบันไดขึ้นภูเขานั้นทั้งหมด แล้วผลักบันไดลง กระทำสมณธัมม์ บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระสังฆเถระบรรลุพระอรหัตโดยล่วงไปราตรีเดียวเท่านั้น ท่านนำบิณฑบาตมาจากอุตตรกุรุทวีปแล้วกล่าวกะภิกษุเหล่านั้นว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โปรดฉันบิณฑบาตจากที่นี้เถิด ภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านได้ทำอย่างนี้ด้วยอานุภาพของตน ถ้าแม้พวกกระผมจักยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้เช่นท่านไซร้ จักนำมาฉันเสียเองทีเดียว จึงไม่ปรารถนาจะฉัน ตั้งแต่วันที่สองไป พระเถระที่ ๒ ก็บรรลุอนาคามิผล แม้ท่านก็ถือบิณฑบาตเหมือนอย่างนั้นไปยังที่นั้น แล้วนิมนต์ภิกษุนอกนี้ (ฉัน) ฝ่ายภิกษุเหล่านั้นก็ได้ปฏิเสธเหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้บรรลุพระอรหัตก็ปรินิพพานไป พระอนาคามีก็ไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาส ส่วนพระ ๕ รูปนอกนี้ แม้เพียรพยายามอยู่ก็ไม่อาจทำคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ ภิกษุเหล่านั้นเมื่อไม่สามารถ (จะทำอะไรได้) ก็ซูบผอมตายลงในที่นั้นเอง แล้วบังเกิดในเทวโลกท่องเที่ยวไปในเทวโลกนั่นแหละสิ้นพุทธันดรหนึ่ง ในพุทธุปบาทกาลนี้ ได้จุติจากเทวโลกบังเกิดในเรือนมีสกุลนั้น ๆ ก็บรรดาคนเหล่านั้น คนหนึ่งได้เป็นพระราชาพระนามว่า **ปุกกุสสะ** คนหนึ่งเป็น **กุมารกัสสปะ**

คนหนึ่งเป็น **ทัพพมัลลบุตร** คนหนึ่งเป็น **สภิยปริพาชก** คนหนึ่งเป็น **พาหิยทารุจีริยะ**

ก็ท่านพาหิยะนั้นพอฟังธัมม์ของพระศาสดาเท่านั้น ชำระศีลให้หมดจด อาศัยสมาธิจิตตามที่ได้แล้วเริ่มวิปัสสนา ให้อาสวะทั้งปวงสิ้นไป เป็นขิปปาภิญญาบุคคล บรรลุพระอรหัตพร้อมปฏิสัมภิทาขณะนั้นนั่นเอง ท่านตัดกิเลสดุจกระแสน้ำในสงสาร ทำที่สุดแห่งวัฏฏทุกข์ ครองร่างกายครั้งสุดท้าย ถูกธรรมดาเป็นไปด้วยปัจจเวกขณญาณ ๑๙ อย่างตักเตือน จึงทูลขอบวชกะพระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกตรัสถามว่า เธอมีบาตรและจีวรบริบูรณ์แล้วหรือ กราบทูลว่า ยังไม่บริบูรณ์พระเจ้าข้า ลำดับนั้น พระศาสดาตรัสกะเธอว่า ถ้าเช่นนั้น เธอจงแสวงหาบาตรและจีวร ดังนี้แล้วเสด็จหลีกไป

ได้ยินว่า ท่านพาหิยะนั้น เมื่อกระทำสมณธัมม์สิ้น ๒๐,๐๐๐ ปี ในพระศาสนาของพระกัสสปทศพล คิดว่า ธรรมดาว่า ภิกษุ เมื่อตนได้ปัจจัยแล้วทำทานตามสมควรจึงฉันด้วยตนจึงควร ดังนี้แล้วไม่ได้ทำการสงเคราะห์ด้วยบาตรหรือจีวรแม้แก่ภิกษุรูปหนึ่ง เหตุนั้น ท่านจึงไม่มีอุปนิสัยเอหิภิกขุอุปสัมปทา พระศาสดาทรงทราบดังนั้นแล้ว จึงมิได้ทรงประทานบรรพชาด้วยเอหิภิกขุแล

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จหลีกไปไม่นาน นางยักษิณีแปลงเป็นแม่โคลูกอ่อน แม่โคนั้น ให้เกิดจิตก่อเวรขึ้นด้วยเหตุเพียงได้เห็น เพราะได้ความอาฆาตในอัตภาพก่อนจึงเอาเขาขวิดให้สิ้นชีวิต

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสบอกแก่ภิกษุเหล่านั้นว่าท่านพาหิยะปรินิพพานแล้ว ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงตรัสบอกว่าท่านพาหิยทารุจีริยะบรรลุพระอรหัตแล้วหรือ ท่านบรรลุพระอรหัตที่ไหน และเมื่อตรัสว่า ในเวลาที่ฟังธัมม์ของเราพวกภิกษุจึงทูลถามว่า ก็พระองค์แสดงธัมม์แก่ท่านในเวลาไหน พระศาสดาตรัสว่า เมื่อเรากำลังบิณฑบาตยืนอยู่ระหว่างถนนวันนี้เอง ภิกษุทั้งหลายทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธัมม์ที่พระองค์ยืนตรัสในระหว่างถนนนั้นมีประมาณน้อย ท่านทำคุณวิเศษให้เกิดด้วยเหตุเพียงเท่านั้นได้อย่างไร พระศาสดาเมื่อทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย เธออย่าประมาณธัมม์ของเราว่ามีน้อยหรือมาก แม้คาถาตั้งหลายพันแต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ไม่ประเสริฐเลย ส่วนบทคาถาแม้บทเดียวซึ่งประกอบด้วยประโยชน์ยังประเสริฐกว่า จึงตรัสคาถานี้ว่า

ถ้าคาถาแม้ตั้งพัน แต่ประกอบด้วยบทอันไม่เป็นประโยชน์ บทคาถาบทเดียวซึ่งบุคคลฟังแล้วย่อมสงบระงับได้ยังประเสริฐกว่า ดังนี้

เมื่อทรงแสดงว่า เธอเป็นผู้ควรแก่การบูชาด้วยเหตุเพียงปรินิพพานอย่างเดียวก็หาไม่ โดยที่แท้เธอเป็นผู้สมควรแก่การบูชาแม้ด้วยภาวะอันเลิศกว่าภิกษุสาวกของเราผู้เป็นขิปปาภิญญา จึงทรงสถาปนาท่านไว้ในเอตทัคคะว่า **ภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุสาวกผู้เป็นขิปปาภิญญา ท่านพาหิยทารุจีริยะเป็นเลิศ**

จาก หนังสือร้อยธัมมรส สหัสสนัยจาริก ๔๕ พรรษา
พระพุทธพจน์ และอรรถกถา
มูลนิธิเผยแผ่พระสัทธรรม

คำถามน่ารู้สำหรับผู้เรียนอภิธรรม

อาจารย์เทพฤทธิ์ สาธิตการมณี

คำถาม สหชาติของเจ้าชายสิทธัตถะมีกี่อย่าง อะไรบ้าง

คำตอบ สหชาติของเจ้าชายสิทธัตถะมี ๗ อย่างคือ

๑. พระนางยโสธรา พิมพา

๒. พระอานนท์

๓. นายฉันนะ

๔. ม้ากัณฑกะ

๕. กาฬุทายีอำมาตย์

๖. ต้นโพธิ์ตรัสรู้

๗. ขุมทรัพย์ ๔ แห่ง

ทั้งหมดนี้เกิดในวันเดียวกับการประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ

คำถาม เห็นว่าม้ากัณฑกะหลังจากส่งพระโพธิสัตว์ออกบรรพชาแล้ว เมื่อเห็นพระโพธิสัตว์เสด็จจากไปจึงเศร้าเสียใจจนอกแตกตาย เมื่อตายแล้วได้ไปบังเกิดยังเทวโลกดาวดึงส์ มีนามว่า กัณฑกะเทพบุตร มีข้อสงสัยว่าผู้ที่อกแตกตายด้วย

ความเสียใจ น่าจะเป็นอกุศลจิต แล้วจะไปเกิดเป็นเทพบุตรได้อย่างไร เพราะมีคำตรัสของพระพุทธองค์ว่า "จิตฺเต สงฺกิลิฏฺเฐ ทุคติ ปาฏิกงฺขา" เมื่อขณะใกล้ตาย จิตเศร้าหมองด้วยอำนาจของกิเลส ย่อมมีทุคติเป็นที่หวัง แล้วจะไม่เป็นเหตุผลที่ขัดกันเองหรือ

คำตอบ ตามเหตุผลแล้ว เมื่อขณะใกล้ตายแล้วจิตเศร้าหมองย่อมมีทุคติเป็นที่หวังนั้นจริงอยู่ครับ แต่กรณีของม้ากัณฑกะนั้นเป็นการแสดงโดยย่อ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกขัดแย้ง แต่ในอรรถกถาแสดงไว้ว่า เมื่อขณะม้ากัณฑกะใกล้ตายจริงๆ (ปัจจาสันนมรณวิถี) ม้ากัณฑกะเกิดโยนิโสมนสิการได้ว่า เราได้ทำกิจอันเลิศแล้ว คือได้ออกมาส่งเสด็จเจ้าชายสิทธัตถะออกบรรพชาเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นจากวัฏฏทุกข์ แล้วก็เกิดมหากุศลญาณสัมปยุตโสมนัส เมื่อจุติแล้วจึงได้ไปเกิดยังดาวดึงส์เทวโลกเป็นกัณฑกะเทพบุตร เพราะขณะจิตใกล้ตายจริงๆ แล้วจิตนั้นผ่องใสไม่เศร้าหมอง เป็นกุศลจิต จึงเป็นเหตุให้ไปเกิดในสุคติสวรรค์ครับ

คำถาม ถ้าอย่างนั้นจิตขณะใกล้ตายก็มีผลต่อการไปเกิดในภพใหม่ใช่ไหม แล้วทำอย่างไรจึงจะให้จิตเป็นกุศลขณะก่อนตายได้

คำตอบ มีผู้ที่ศึกษาธรรมไว้ไม่ดีพอ แถมยังมีนิสัยเจ้าเล่ห์เหมือนศรีธนญชัย คือคิดว่าถ้าใกล้ตายเราทำจิตให้เป็นกุศลได้หรือนึกถึงเรื่องที่เป็นกุศลได้ ก็จะได้ไปเกิดสุคติ ดังนั้นก็ใช้ชีวิตไปกับกิเลสก่อน อยากทำอะไรตามอำนาจกิเลสก็ทำไป รอไว้ใกล้ตายค่อยมานึกถึงกุศลที่เคยทำมาแล้วย่อมจะได้ไปเกิดสุคติ การมีความคิดเช่นนี้เป็นอันตรายอย่างยิ่ง เพราะการใช้ชีวิตให้อยู่กับอกุศลในชีวิตประจำวันจนเป็นอาจิณณกรรมแล้ว ย่อมมีความคุ้นเคยชำนาญในอกุศลอย่างมาก กุศลก็ไม่ค่อยจะได้ทำ แล้วจะมานึกถึงกุศลตอนใกล้ตายนั้นเป็นไปได้ยากมาก เวลาใกล้ตายอาจิณณกรรมที่เป็นอกุศลนั้นแหละจะมาปรากฏได้อย่างง่ายดายเพราะความคุ้นเคย (อาเสวนปัจจัย) จนอกุศลเกิดได้อย่างชำนาญจนเป็นปกติ (ปกตูปนิสสยปัจจัย) ดังนั้นโอกาสไปเกิดในอบายภูมิจึงมี ๙๙.๙๙๙๙๙% ดังที่ท่านเปรียบระหว่างขนโคกับเขาโค แต่แม้จะทำกุศลอยู่บ่อยๆ จนเป็นอาจิณณกรรมแล้ว โอกาสตอนที่ใกล้ตายแล้วจิตจะเป็นอกุศลก็ยังมีมากเพราะอาจกลัวตาย กลัวพลัดพรากจากสิ่งที่รัก มีทรัพย์สมบัติและครอบครัวอันเป็นที่รักเป็นต้น หรืออาจเกิดทุกขเวทนาแรงกล้าจนจะระลึกถึงกุศลที่เคยทำก็นึกไม่ออก

ก็ยังจะมีทุคติเป็นที่หวังก็ได้ แล้วมีวิธีการใดที่จะช่วยให้เกิดกุศลขณะใกล้ตายได้ล่ะครับ พระพุทธองค์ตรัสกรรมฐานที่เหมาะสำหรับชีวิตประจำวันเรียกว่า **สัพพัตถกกัมมัฏฐาน** ได้แก่ การเจริญเมตตา ปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายเป็นสุข กายคตาสติ พิจารณาว่าร่างกายเป็นสิ่งปฏิกูลเพื่อป้องกันกามราคะในร่างกาย และมรณานุสติคือการระลึกถึงความตายอยู่เนืองๆ เพื่อความไม่ประมาทในการทำกุศล ซึ่งประการที่ ๓ คือ มรณานุสตินี่แหละ หากเราพิจารณาได้ว่าคนอื่นที่เราไปงานศพหรือได้ข่าวการตายของคนทั้งหลายที่ถูกฆ่าบ้าง ประสบอุบัติเหตุบ้าง หรือป่วยตายบ้าง ว่าความตายนั้นไม่ใช่จะเกิดกับผู้อื่นเท่านั้น แต่เป็นสาธารณะกับทุกคน แม้ตัวเราเองก็ไม่อาจพ้นจากความตายไปได้ การระลึกถึงความตายที่จะเกิดกับตัวเราบ่อยๆ จะทำให้เมื่อถึงเวลาจะตายจริงๆ เราก็จะไม่กลัวความตาย เพราะเราพร้อมยอมรับกับความตายได้แล้ว แต่ถ้าจะให้ดีกว่านั้นเราควรจะมาฝึกหัดการ "ตายก่อนตาย" กันดูนะครับ เพราะผมรู้สึกว่าจะเป็นตัวช่วยในขณะที่ความตายกำลังมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี เป็นการฝึกให้เกิดความคุ้นเคยในการรับสภาพความตายที่กำลังมาถึง แล้ววิธีการฝึก **"ตายก่อนตาย"** ทำอย่างไร

การฝึก "ตายก่อนตาย" เริ่มต้นฝึกโดยใช้เวลาว่างที่ไม่มีกิจธุระใดๆ เพียง ๒-๓ นาที โดยสมมติเหตุการณ์ว่าขณะนี้ความตายจะมาหาเราใน ๒-๓ นาทีข้างหน้า แล้วเราก็หลับตานึกถึงกุศลที่เราเคยทำมาแล้วอย่างใดอย่างหนึ่งที่เราทำแล้วมีความประทับใจในกุศลนั้นมาก น้อมนึกสัก ๒-๓ นาที แล้วก็ลืมตาผ่านการฝึก ๑ ครั้ง ต่อไปเมื่อมีเวลาว่างก็นั่งหลับตานึกถึงกุศลอย่างอื่นอีกที่เราเคยทำสัก ๒-๓ นาที เมื่อผ่านไปเราไม่ตายก็จบการฝึกหัดตายไปอีกครั้งหนึ่ง และก็ทำอย่างนี้บ่อยๆ ทุกๆ วันได้ก็จะเป็นการดี เมื่อเราฝึกจนเกิดความชำนาญในการระลึกถึงกุศลที่เคยทำมาแล้วอยู่ทุกวัน เมื่อขณะที่ความตายกำลังมาปรากฏอยู่เฉพาะหน้าจริงๆ เราก็จะสามารถหลับตาระลึกถึงกุศลที่เราเคยฝึกซ้อมมาเป็นอย่างดีได้โดยง่าย และขณะกำลังระลึกถึงกุศลอยู่นั้นจิตก็เป็นกุศลจิต เมื่อตายในขณะจิตกำลังเป็นกุศลในมรณาสันนชวนะ ก็จะเป็นเหตุให้เราได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ได้อย่างแน่นอน อุปมาเหมือนการฝึกว่ายน้ำ หากเราฝึกว่ายน้ำจนเกิดความชำนาญแล้ว หากเกิดเรือล่มในแม่น้ำลำคลองหรือในทะเล เราก็สามารถที่จะว่ายน้ำเอาตัวรอดจากการจมน้ำได้เพราะเราเคยฝึกว่ายน้ำจนชำนาญมาแล้ว แต่ถ้าเราไม่เคยฝึกว่ายน้ำเลยหากเจอ

เหตุการณ์เรือล่มเราจะไปฝึกว่ายน้ำในขณะนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ย่อมต้องจมน้ำตายเป็นธรรมดา ดังนั้นการฝึก "ตายก่อนตาย" จึงสามารถจะช่วยให้จิตของเราเป็นกุศลในขณะใกล้ตายได้มาก แต่ชีวิตประจำวันก็ต้องทำกุศลให้มากๆ เป็นอาจิณณกรรมด้วยนะครับ

คำถาม หากเลือกเกิดได้ควรจะเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาในชาติหน้า อย่างไหนจะดีกว่า

คำตอบ ดีด้วยกันทั้งคู่เพราะเป็นสุคติภูมิที่สามารถทำกุศลได้ง่าย แต่ทั้งมนุสสภูมิ และเทวภูมิ ล้วนมีข้อดีและข้อเสียด้วยกันทั้ง ๒ ด้าน ลองมาพิจารณากันดูนะครับ

มนุสสภูมิ มีความได้เปรียบคือสามารถทำกุศลได้หลากหลายในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ และกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยเฉพาะการให้ทาน มนุสสภูมิมีโอกาสมากกว่าเทวภูมิ เพราะเทวดาทั้งหลายล้วนมีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย ไม่ต้องรับการให้ทานของใคร และมนุษย์ก็สามารถบวชเป็นพระภิกษุได้ด้วย แม้การเจริญสติปัฏฐานมนุษย์ก็มีกายหยาบสามารถใช้เป็นอารมณ์ของการเจริญกายานุปัสสนาสติปัฏฐานได้ มนุษย์มีบิดามารดาสามารถแสดงความกตัญญูกตเวทีทดแทนคุณท่านได้ ส่วนข้อเสียเปรียบ

ของมนุสสภูมิคือ หากให้ทานไว้ไม่ดีในอดีตอาจเกิดมาลำบากยากจน หากเคยเบียดเบียนสัตว์ไว้อาจมีโรคภัยไข้เจ็บมาก มนุษย์ต้องเรียนหนังสือสิบกว่าปี ต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพอีกสิบกว่าปี เหลือเวลาทำกุศลได้ไม่มากนัก และหากไปพบกับคนพาลก็สามารถทำความชั่วได้มากมายจนถึงทำอนันตริยกรรมฆ่าพ่อฆ่าแม่ได้อีก และข้อเสียของมนุสสภูมิอีกข้อหนึ่งซึ่งสำคัญมากคือ ยุคต่อไปถัดจากนี้เป็นช่วงที่ศีลธรรมและคุณธรรมของมนุษย์จะลดลงไปเรื่อยๆ ท่านเรียกว่ากลียุค คือมีคนชั่วมากกว่าคนดีเป็นอัตราส่วนที่มากขึ้นเรื่อยๆ ดังนั้นสังคมจะมีแต่การเอารัดเอาเปรียบแก่งแย่งชิงดีกัน ใครที่มีกำลังหรือมีอำนาจก็จะรังแกเบียดเบียนคนที่อ่อนแอกว่า คนชั่วจะมีอำนาจมากขึ้นหาโอกาสศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมได้ยากเป็นต้น เหล่านี้เป็นข้อเสียของมนุสสภูมิ

เทวภูมิ มีข้อเสียคือ เทวดามีสิ่งแวดล้อมที่เป็นอิฏฐารมณ์ ล้วนแต่น่ายินดีน่าเพลิดเพลินทั้งสิ้น และเทวดาก็อายุยืนจึงมักใช้เวลาไปในการเพลิดเพลินไปกับกามสุขกันเป็นส่วนมาก ชีวิตประจำวันจึงมีแต่โลภมูลจิตที่เป็นไปกับกามตัณหาเสียเป็นส่วนใหญ่ กุศลก็ไม่ค่อยจะสนใจทำ

ดังนั้นเทวดาตายแล้วจึงลงอบายภูมิเสียเป็นส่วนมากประมาณเท่ากับขนโค ส่วนเทวดาที่ตายแล้วได้เกิดในสุคติมีส่วนน้อยเหมือนเขาโค นี้เป็นข้อเสียของเทวภูมิ

ส่วนข้อดีของเทวภูมิคือ เทวดาส่วนมากมักจะเป็นโอปปาติกะกำเนิด คือผุดโตเต็มตัวทันที ดังนั้นจึงไม่มีพ่อแม่เป็นส่วนมาก โอกาสทำอนันตริยกรรมฆ่าพ่อฆ่าแม่จึงไม่มี เทวดาไม่ต้องเรียนหนังสือเพราะหลังจากตายจากมนุษย์และผุดโตทันทีเพียงชั่วขณะจิต ดังนั้นความจำต่างๆ ในภพอดีตตอนเป็นมนุษย์จึงติดตัวมาด้วย ความรู้ต่างๆ ที่เคยเรียนมาก็ยังคงอยู่เหมือนนอนหลับแล้วตื่นขึ้นมา ความรู้ต่างๆ ก่อนนอนก็ยังไม่เลือนหายไป ดังนั้น เทวดาจึงไม่ต้องเสียเวลาเรียนหนังสือ และเทวดาล้วนมีความเป็นอยู่อันเป็นทิพย์ ไม่ต้องทำมาหากินเลี้ยงชีพเหมือนมนุษย์ ดังนั้นเทวดาจึงมีเวลาว่างมากมาย และอายุก็ยืนยาวมาก ดังนั้น เทวดาจึงมีโอกาสศึกษาธรรม ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมได้มากกว่ามนุษย์มากมายนัก และในเทวภูมิยังมีศาลาสุธัมมา และพระอริยะเจ้าอยู่มากมาย โอกาสจะได้พบกัลยาณมิตร และฟังธรรมจากท่าน รับการชี้แนะแนวปฏิบัติสำหรับกรรมฐานที่จะใช้เจริญสติปัฏฐานในเทวโลกก็มีอยู่ แต่เทวดาประเภทนี้มีส่วนน้อย ส่วนใหญ่จะเพลิดเพลินไปกับกามสุขเป็นส่วนมาก

แล้วการจะไม่ให้ไปเพลิดเพลินกับกามสุขเมื่อไปเกิดเป็นเทวดาจะทำอย่างไรเล่า เราต้องตั้งอธิษฐานในเวลาทำบุญทำกุศลว่า **กุศลทั้งหลายที่ข้าพเจ้าทำไว้ดีแล้วนี้ขอให้เป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพานโดยส่วนเดียว ขอให้ข้าพเจ้าแม้ไปเกิดในเทวโลกก็อย่าได้เพลิดเพลินไปกับกามสุข ขอให้ไปเพื่อศึกษาธรรม ฟังธรรม และปฏิบัติธรรมเพื่อมรรคผลนิพพานเป็นเป้าหมายหลัก ขอให้ได้พบกัลยาณมิตร ห่างไกลจากคนพาล** เพียงเท่านี้การเกิดในเทวภูมิของเราก็จะไม่เหลวเปล่า โอกาสเข้าสู่มรรคผลนิพพานก็มีมากกว่ามนุษย์ตั้งมากมาย ดังนั้นเมื่อท่านสมาชิกได้ข้อมูลเหล่านี้แล้วก็พิจารณากันเองนะครับว่าจะเลือกเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาดี เพราะเรามีสิทธิ์ในการเลือกเกิดได้ แต่เมื่อเลือกเกิดแล้วก็ต้องขวนขวายในการทำเหตุที่จะให้ไปเกิดในสุคติให้มากๆ ด้วยนะครับ ไม่ใช่ปรารถนาจะเกิดในสุคติภูมิแต่ใช้ชีวิตประจำวันไปกับกิเลสเป็นส่วนมาก แล้วจะไปเกิดสุคติได้อย่างไร ดังนั้นเมื่อเลือกผลที่ต้องการแล้วก็ต้องทำเหตุให้ตรงกับผลที่ต้องการคือ ถ้าต้องการเกิดเป็นมนุษย์ก็รักษาศีล ๕ ให้ดี และเจริญในบุญกิริยาวัตถุให้มากๆ ถ้าต้องการเกิดในเทวภูมิก็ต้องเพิ่มหิริโอตตัปปะด้วย หรือรักษาศีล

อุโบสถเพิ่ม เมื่อเราทำเหตุให้ตรงกับผลแล้วย่อมได้เกิดในสุคติภูมิโดยแน่นอนครับ

ฉบับนี้ขอยุติเนื้อหาไว้เพียงเท่านี้ หวังว่าท่านสมาชิกจะได้รับประโยชน์บ้างไม่มากก็น้อย การศึกษาธรรมแล้วจะให้เกิดประโยชน์จะต้องนำมาประพฤติปฏิบัติด้วยนะครับ หากมีโอกาสก็มาร่วมสนับสนุนการเผยแผ่ธรรมของมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ อันเป็นเนื้อนาบุญที่ประเสริฐกันนะครับ หากมีเวลาก็อย่าลืมมาฝึกเจริญสติปัฏฐานกันเพื่อสั่งสมเป็นเหตุปัจจัยแก่มรรคผลนิพพานในอนาคตอันใกล้นี้กันนะครับ

ขอความสุข ความเจริญ ความเป็นผู้มีปัญญาในธรรมแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงมีแก่สมาชิกทุกท่านนะครับ

ข่าวอนุโมทนา

คณะกรรมการมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ขออนุโมทนากับท่านผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ที่ได้ร่วมกันอุปถัมภ์ค้ำชูมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ซึ่งได้ดำเนินกิจการพระพุทธศาสนาทั้งทางด้านคันถธุระและวิปัสสนาธุระมาอย่างยาวนานกว่า ๓ ทศวรรษ ดังนี้

๑. สำหรับครั้งนี้ **บจก.ไอคอนเอส โดย คุณก้องวิชญ์ กังสุกุล คุณฤทัย กังสุกุล คุณเบญจวรรณ กังสุกุล คุณชมชนก รัชตะวราโชติ** รับเป็นประธานเจ้าภาพผ้าป่าสามัคคีเนื่องในวันมาฆะบูชา พ.ศ.๒๕๖๓ พร้อมกับบรรดาญาติมิตรทุกท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้ ร่วมเหล่าคณาจารย์

และคณะนักศึกษาพระอภิธรรมวัดสามพระยา วัดธาตุทอง มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ และผู้ปฏิบัติธรรม ตลอดจนสาธุชนทั้งหลาย ที่ได้ช่วยเหลือขวนขวายในกิจอันเป็นกุศลครั้งนี้

๒. ท่านที่เป็นเจ้าภาพถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี ตลอดจนเจ้าภาพโรงทานต่างๆ ในวันงานถวายผ้ากฐินสามัคคีทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๓. เจ้าภาพสร้างเขื่อนรอบเรือนกรรมฐาน

คุณอิราวัณณ์ ผาณิตวงษ์	๕,๐๐๐	บาท
คุณดรุณี เนินพรหม	๑,๐๐๐	บาท
คุณภาวินี ตาลทิพย์	๕๐๐	บาท
คุณทิพย์สุนันท์ สมหมาย	๒๐๐	บาท

๔. เจ้าภาพเดินสายไฟใหม่เรือนกรรมฐาน

คุณอัญชลี เสรีวุฒิพงศ์ และญาติธรรม	๕,๙๐๐	บาท
คุณละออศรี บุนนาค	๕๐๐	บาท
คุณศิริพร เหลืองนวล	๔๐๐	บาท

๕. ซ่อมแซมห้องน้ำเรือนกรรมฐาน

คุณสุดา วรกุลดำรงค์ชัย	๑๒,๐๐๐	บาท
คุณชวลิต - คุณนุชนาถ ประสงค์ผล	๑๐,๐๐๐	บาท
คุณทรงพล อัครพัทธางกูร	๑๐,๐๐๐	บาท
น.พ.วิเลิศ พ.ญ.เรณู วิทยานนท์	๑๐,๐๐๐	บาท

คุณมกร รัตนโกวิท และครอบครัว	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณวันวิสาข์ เอมซ์บุตร	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณบุญชัย กาญจนพิมาย	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณน้ำทิพย์ มีนพัฒนสันติ	๑๐,๐๐๐ บาท
คุณปาจรีย์พร สีตะธนี	๓,๕๐๐ บาท
คุณแม่นกแก้ว,คุณเจี๊ยบ,คุณแป๊ะ ธุระงาน	๒,๐๐๐ บาท
คุณศรีสุดา ดวงเกตุ	๑,๐๐๐ บาท
คุณพิมพา เสนีวงศ์ ณ อยุธยา	๑,๐๐๐ บาท
คุณปวีณา สิริบุญวินิต	๑,๐๐๐ บาท
คุณกอบเกื้อ พันธุพานิช	๑,๐๐๐ บาท
คุณอัญชลี เสรีวุฒิพงศ์ และครอบครัว	๑,๐๐๐ บาท
อ.วิลาสินี วิเศษสุมน	๙๐๐ บาท
คุณจิรัญญา อริยจิตสกุล	๗๐๐ บาท
คุณชัชชญช์วัชร์ พรเขียนทอง	๖๐๐ บาท
คุณเพ็ญภา ทิตติภาพงค์	๕๐๐ บาท
คุณภรศิริ เที่ยงแท้	๕๐๐ บาท
คุณพิมพ์พร ศรณีปรากร	๕๐๐ บาท
คุณณัฐพงศ์ คงนิ่ม	๕๐๐ บาท
คุณจันทร์ และครอบครัว	๕๐๐ บาท
คุณวาสนา ดวงเกตุ	๕๐๐ บาท

คุณสิริสุข ดวงเกตุ	๕๐๐ บาท
คุณศุภวรรณ เสนีวงศ์ ณ อยุธยา	๕๐๐ บาท
คุณวรนุช เสนีวงศ์ ณ อยุธยา	๕๐๐ บาท
คุณทิสาวรรณ กนกวลี	๕๐๐ บาท
คุณศิริพร เหลืองนวล	๔๐๐ บาท
คุณสุนีย์ คุณพล วงศ์พฤกษ์	๓๐๐ บาท
คุณสุภาพร หลายเจริญทรัพย์	๒๐๐ บาท
คุณศรีวรรณ ผลพันธิน	๒๐๐ บาท
คุณวิวรรณ โคสพละกิจ	๒๐๐ บาท
คุณรัชนี ติงสมบัติยุทธ์	๑๐๐ บาท
คุณช่อใจ ขำฉาย	๑๐๐ บาท

๖. ท่านที่เป็นเจ้าภาพถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ สามเณร แม่ชี ตลอดจนผู้ปฏิบัติธรรมรายวันทุกๆ ท่าน ที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๗. ท่านที่บริจาคเครื่องอุปโภค บริโภคต่างๆ ตลอดจนอุปกรณ์ประกอบการศึกษาถวายภิกษุ – แม่ชีนักศึกษาพระอภิธรรมแก่มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ตลอด มาทุกๆ ท่าน ที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

๘. ท่านที่บริจาคสมทบทุนมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ สมทบทุนค่าอาหาร ค่าพิมพ์หนังสือเผยแพร่ ค่าพิมพ์

หนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าใช้จ่ายเผยแพร่ธรรมทางสถานีวิทยุ ค่าซ่อมแซมอาคารสถานที่ต่างๆ ตลอดจนค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานของมูลนิธิฯ อื่นๆ ทั่วไป ทุกๆ ท่านที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้

ด้วยอานุภาพของพระรัตนตรัย และด้วยบุญญานุภาพของท่านทั้งหลายที่ได้บำเพ็ญมาแล้วนั้น ขอให้ท่านสาธุชนทั้งหลาย จงมีอายุยืนยาว มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุข มีกำลังกายและกำลังใจเข้มแข็ง มีปฏิภาณและมีปัญญา เป็นผู้ไม่มีโรค มีความเป็นอิสระ เป็นผู้งอกงามไพบูลย์ในคำสอนของพระพุทธเจ้า และขอจงบรรลุพระนิพพานโดยเร็วพลันด้วยกันทุกท่านเทอญ

ข่าวมูลนิธิฯ

มูลนิธิแนบมหานรานนท์ มีวัตถุประสงค์ในการจรรโลงและสืบทอดพระพุทธศาสนาเถรวาท ด้วยการส่งเสริมธุระในพระศาสนา ๒ ประการ คือ **คันถธุระ**และ**วิปัสสนาธุระ**

คันถธุระ

๑. จัดตั้งสำนักศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกพระอภิธรรม หลักสูตรประจำ ๒ ปี สำหรับพระภิกษุ สามเณร และแม่ชี (สำหรับฆราวาสพักนอกสำนักฯ) **ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์** เปิดรับสมัครปีละรุ่นๆ ละ ๕๐ ท่าน เปิดรับสมัครตั้งแต่วันที่ ๑ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๗-๒๘ เมษายน ของทุกปี

๒. จัดการเรียนการสอนพระอภิธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานสำหรับประชาชนทั่วไป ๓ แห่ง คือ

๒.๑ **วัดธาตุทอง** ถ.สุขุมวิท เขตวัฒนา
ณ วิหารลิมปาภรณ์ ทุกวันอาทิตย์
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๔.๐๐ น.

๒.๒ **วัดสามพระยา** เขตพระนคร

ณ อาคารสุหัทรังสรรค์ ชั้น ๑

ห้อง ๑๐๑ และ ๑๐๒

เป็นประจำทุกวันวันจันทร์ – ศุกร์

เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๔.๓๐ น.

วันเสาร์ – อาทิตย์

เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๕.๓๐ น.

๒.๓ **มูลนิธิแนบมหานีรานนท์** ทุกวันอาทิตย์

เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๖.๓๐ น.

๓. จัดพิมพ์วารสารชื่อ **"ปัญญาสาร"** เพื่อแจกเป็นธรรมทาน ปีละ ๔ ฉบับ ผู้สนใจสามารถสมัครเป็นสมาชิกได้โดยไม่มีค่าใช้จ่ายใดๆ

๔. จัดพิมพ์หนังสือคู่มือประกอบการศึกษาพระอภิธรรมหลักสูตรประจำ เป็นครั้งคราวไป ในคราวหนังสือหมด

๕. เผยแพร่เสียงธรรมะทางสถานีวิทยุ

พล. ๑ รักษาพระองค์ คลื่นเอเอ็ม.๑๔๒๒

ทุกวันจันทร์ – ศุกร์ เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.

วิปัสสนาธุระ

๑. **จัดตั้งสำนักวิปัสสนา** ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ โดยมีเรือนสำหรับเป็นที่ฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จำนวน ๖๓ หลัง เพื่อรองรับผู้ที่มีความรู้ปรมัตถธรรมตามสมควร ได้เข้าฝึกปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

สำหรับผู้ที่เคยผ่านโครงการฝึกอบรมวิปัสสนากรรมฐานตามหลักสูตรของสำนักฯ มาแล้ว สามารถแจ้งความประสงค์ที่จะเข้าปฏิบัติได้ที่สำนักงานมูลนิธิฯ หรือทางโทรศัพท์ โดยแจ้งความประสงค์ล่วงหน้าไม่เกิน ๓๐ วัน

๒. **จัดโครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร ๗ วัน ดังนี้**

วันที่ ๑๔ - ๒๐	กุมภาพันธ์	๒๕๖๓
วันที่ ๑๓ - ๑๙	มีนาคม	๒๕๖๓
วันที่ ๓ - ๙	เมษายน	๒๕๖๓
วันที่ ๑๕ - ๒๑	พฤษภาคม	๒๕๖๓
วันที่ ๕ - ๑๑	มิถุนายน	๒๕๖๓
วันที่ ๑๐ - ๑๖	กรกฎาคม	๒๕๖๓
วันที่ ๗ - ๑๓	สิงหาคม	๒๕๖๓

วันที่ ๔ - ๑๐ กันยายน ๒๕๖๓

วันที่ ๙ - ๑๕ ตุลาคม ๒๕๖๓

วันที่ ๖ - ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

วันที่ ๑๑ - ๑๗ ธันวาคม ๒๕๖๓

๓. **จัดโครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน หลักสูตร ๓ วัน ดังนี้**

วันที่ ๒๗-๒๙ มีนาคม ๒๕๖๓

วันที่ ๒๙-๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓

วันที่ ๒๔-๒๖ กรกฎาคม ๒๕๖๓

วันที่ ๒๕-๒๗ กันยายน ๒๕๖๓

วันที่ ๒๗-๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

กำหนดเปิด-ปิดภาคเรียนปกติปีการศึกษา ๒๕๖๓

ภาคเรียนที่ ๑ เปิด วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๖๓

ปิด วันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๖๓

ภาคเรียนที่ ๒ เปิด วันที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๖๓

ปิด วันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๖๓

ข่าวงานบำเพ็ญกุศลประจำปี ๒๕๖๓

๑. **วันมาฆบูชา** ทอดผ้าป่าสามัคคี

วันเสาร์ ที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๓

๒. **วันวิสาขบูชา** ทอดผ้าป่าสามัคคี

วันพุธ ที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๓

๓. **วันอาสาฬหบูชา** ทอดผ้าป่าสามัคคี

วันอาทิตย์ ที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๖๓

๔. **กฐินกาล** ถวายผ้ากฐินสามัคคี

วันอาทิตย์ ที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๖๓

ผู้มีจิตศรัทธาร่วมสนับสนุนมูลนิธิแนบมหานีรานนท์ สามารถบริจาคโดยการโอนเงินเข้าบัญชีดังนี้

๑. ชื่อบัญชี **"มูลนิธิแนบมหานีรานนท์"**

ธนาคารกรุงไทย สาขาถนนข้าวสาร

เลขที่บัญชี ๐๒๗-๑-๒๒๒๙๘-๐ ประเภทออมทรัพย์

๒. ชื่อบัญชี **"มูลนิธิแนบมหานีรานนท์"**

ธนาคารกรุงศรีอยุธยา สาขาสำนักเพลินจิต

บัญชีเลขที่ ๐๐๑-๙-๓๘๙๔๒-๐ ประเภทออมทรัพย์

และโปรดส่งสำเนาการโอนเงินไปยังมูลนิธิแนบฯ หรือทางไลน์หมายเลข **๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓**

เชิญชวนสาธุชนร่วมทำบุญถวายภัตตาหารเช้า-เพล
โดยนำอาหารมาเอง ณ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

เช้าเวลา ๐๖.๓๐ – ๐๗.๐๐ น. (มีการแสดงธรรม)

เพลเวลา ๑๐.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.

ถวายสังฆทานเวลา ๑๐.๓๐ – ๑๓.๐๐

(วันพระและวันอาทิตย์ถวายสังฆทานได้ทั้งวัน)

ถวายน้ำปานะเวลา ๑๖.๓๐ น.

(น้ำผลไม้ ใบไม้ และดอกไม้คั้นสด ที่กรองกากออกแล้ว หรือเครื่องดื่มประเภทน้ำหวานที่ไม่ใช่น้ำผักผลไม้กล่อง หรือกระป๋อง)

ถ้าหากท่านใดไม่สะดวกในการนำอาหารมาเอง สามารถร่วมทำบุญเป็นค่าอาหาร และบอกรายการอาหารที่ต้องการถวายได้

ติดต่อสอบถาม โทร. ๐๒-๔๒๐-๘๐๒๔, ๐๒-๘๘๙-๔๔๑๗, ๐๘๙-๖๑๓-๙๓๓๓ ทุกวัน เวลา ๐๘.๐๐ – ๑๗.๐๐ น.

ตารางการบรรยายธรรม

มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ทุกวันอาทิตย์ (ห้อง ๒)		
เวลา ๐๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น	ปุคคลบัญญัติ	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๔.๐๐ น.	อภิ.สังคหะ ปริจเฉทที่ ๑	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร
เวลา ๑๕.๐๐ – ๑๖.๓๐ น.	มหาปัฏฐาน	อ.แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร

วัดธาตุทอง ทุกวันอาทิตย์		
อาทิตย์ที่ ๑		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๑.๐๐ น.	ธัมมสังคณี	พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	ภาษาบาลีเบื้องต้น	พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
อาทิตย์ที่ ๒		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	วิปัสสนากรรมฐาน	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๗	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อาทิตย์ที่ ๓		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	วิปัสสนากรรมฐาน	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๗	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เวลา ๑๓.๐๐ – ๑๕.๓๐ น.	อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อาทิตย์ที่ ๔		
เวลา ๐๘.๓๐ – ๑๐.๓๐ น.	ปฏิจจสมุปปาท	อ.บุญชื่น ลิ้มสุวรรณ
เวลา ๑๐.๓๐ – ๑๒.๐๐ น.	มูลยมก	อ.สุมณฑา กระจาดทอง
เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๐๐ น.	มูลยมก	อ.สุมณฑา กระจาดทอง

วัดสามพระยา วันจันทร์ถึงวันอาทิตย์		
ห้อง ๑๐๑		
จันทร์		
อังคาร	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ ปริจเฉทที่ ๑** อ.นิตยา บุษราประภากูล	
พุธ	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ ปริจเฉทที่ ๑** อ.นิตยา บุษราประภากูล	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พระมหาสมชัย รตนญาโณ
พฤหัส		เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **พระสูตร** อ.สนธิชัย ทวีโชคทรัพย์สิน
ศุกร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **มูลยมก (ติกะที่เหลือ)** อ.แม่ชีสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พระมหาสมชัย รตนญาโณ
เสาร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๓** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์
อาทิตย์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๙** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๓.๓๐ น. **วิปัสสนากรรมฐาน** อ.แววมยุรี ราชพัฒน์

วัดสามพระยา วันจันทร์ถึงวันอาทิตย์		
ห้อง ๑๐๒		
จันทร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๓๐ น. **วิปัสสนากรรมฐาน** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๓๐ **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
อังคาร	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **วิสุทธิมรรค** พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๔** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
พุธ	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **วิสุทธิมรรค** พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ธัมมสังคณี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
พฤหัส	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **ธัมมสังคณี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ	เวลา ๑๒.๐๐ – ๑๔.๐๐ น. **ภาษาบาลี** พ.ม. เกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ
ศุกร์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.มาติกา** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๓๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๖** อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์
เสาร์	เวลา ๘.๓๐– ๑๑.๓๐ น. **วิสุทธิมรรค** อ.สมพร ปัญญาธร	เวลา ๑๒.๓๐ – ๑๔.๐๐ น. **สังขารยมก** อ.แม่ชีสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์
อาทิตย์	เวลา ๙.๐๐ – ๑๑.๐๐ น. **อภิ.สังคหะ.ปริจเฉทที่ ๙** อ.สมพร ปัญญาธร	

รายชื่อคณาจารย์มูลนิธิแนบมหานีรานนท์
ปีการศึกษา ๒๕๖๓

๑.	พระอาจารย์ชูเกียรติ โชติปาโล	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๒.	พระอาจารย์สมหมาย ปิยธมฺโม	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๓.	พระมหาธนกฤต คุณภทฺโท	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๔.	พระมหาภาคภูมิ สีลานนฺโท	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๕.	พระมหาสมชัย รตนญาโณ	สอนที่วัดสามพระยา
๖.	พระมหาเกรียงศักดิ์ กลฺยาโณ	สอนที่วัดสามพระยา, วัดธาตุทอง
๗.	พระมหาสมชาย อธิปญฺโญ	สอนที่วัดสามพระยา
๘.	แม่ชีสุภัทรา อภิมนต์บุตร	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๙.	แม่ชีสุภาภรณ์ พิสิษฐ์ศักดิ์	สอนที่วัดสามพระยา
๑๐.	อ.สมพร ปัญญาธร	สอนที่วัดสามพระยา
๑๑.	อ.แวมยุรี ราชพัฒน์	สอนที่วัดสามพระยา, มูลนิธิแนบฯ
๑๒.	อ.บุญณัฐศักดิ์ ทวิพัฒน์	สอนที่มูลนิธิแนบฯ, วัดสามพระยา, วัดธาตุทอง
๑๓.	อ.เทพฤทธิ์ สาธิตการมณี	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๑๔.	อ.แพทย์หญิงอรพรรณ เมฆสุภะ	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๑๕.	อ.สุดา ปิ่นทอง	สอนที่มูลนิธิแนบฯ

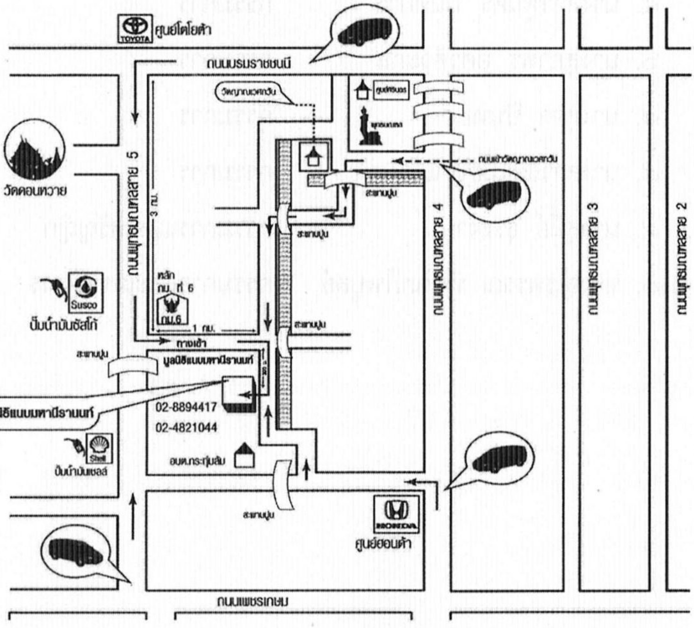
๑๖.	อ.นิตยา ปรีชายุทธ	สอนที่วัดธาตุทอง
๑๗.	อ.สุมณฑา กระจาดทอง	สอนที่มูลนิธิแนบฯ, วัดธาตุทอง
๑๘.	อ.สนธิชัย ทวีโชคทรัพย์สิน	สอนที่วัดสามพระยา
๑๙.	อ.บุญชื่น ลิ้มสุวรรณ	สอนที่วัดธาตุทอง
๒๐.	อ.สัมพันธ์ ติระวัฒน์	สอนที่มูลนิธิแนบฯ
๒๑.	อ.นิตยา บุษราประภากูล	สอนที่วัดสามพระยา

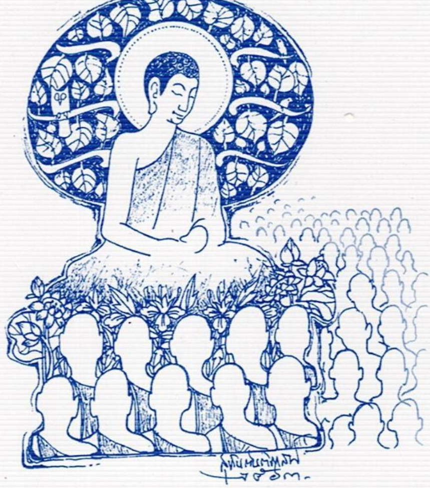
รายชื่อคณะกรรมการมูลนิธิแนบมหานีรานนท์

(ครบวาระในการดำรงตำแหน่ง วันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๔)

๑. นางสาวปราโมช น้อยวัฒน์	ประธานกรรมการ
๒. นายปราโมทย์ อิทธิกุล	รองประธานกรรมการ คนที่ ๑
๓. นายเทพฤทธิ์ สาธิตการมณี	รองประธานกรรมการ คนที่ ๒
๔. นางสาววรวรรณ ศุภจรรยา	กรรมการ
๕. นางสาวพูนศรี นนทการ	กรรมการ
๖. นางสุภาพร อัศว์ศิวะกุล	กรรมการ
๗. นางสุดา ปิ่นทอง	กรรมการ
๘. นางสาวณัฐเมธวี แก้วนาค	กรรมการ
๙. นางสุนีย์ ธุระงาน	กรรมการและเหรัญญิก
๑๐. นางอุไรพรรณ พิพัฒน์ไพบูลย์	กรรมการและเลขานุการ

แผนที่มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

มาฆบูชา

นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา
แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี

ปัญญาสาร ● ฉบับที่ ๑๔๘